

T.C.
İSTANBUL TİCARET ÜNİVERSİTESİ
FİNANS ENSTİTÜSÜ
FİNANS ANA BİLİM DALI
ULUSLARARASI BANKACILIK VE FİNANS
YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

SON DÖNEM OSMANLI VE MODERN TÜRKİYE EKONOMİSİNDE İSLAMİ
KAMU FİNANSMAN KAYNAKLARI

Yüksek Lisans Tezi

Sanan AZİMOV

Danışman: Prof. Dr. Şaduman OKUMUŞ

İstanbul 2016

YÜKSEK LİSANS TEZİ ONAY FORMU

FINANS

Anabilim Dalı Uluslararası Bankacılık ve Finans
yüksek lisans programı 1350475215 numaralı öğrencisi Sanan
Arimov'un "Son dönem Osmanlı ve Modern
Türkiye ekonomisinde İslami kamu finansman kaynakları -
başlıklı tez çalışması jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

TEZ DANIŞMANI Prof. Dr. Sadıman Okumuş

JÜRİ ÜYESİ Prof. Dr. M. Hasan Eker

JÜRİ ÜYESİ Dr. Eldan Hasanoğlu

İstanbul Ticaret Üniversitesi FINANS Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun 22.01.2015
Tarih, .../1.2. sayılı kararı ile onaylanmıştır.

ETİK SAYFASI

Hazırlanmış olan bu çalışma özgün bir çalışma olup YÖK ve İTÜCÜ Lisansüstü Yönetmeliklerine uygun olarak hazırlanmıştır. Ayrıca bu çalışmayı hazırlarken bilimsel etik kurallara tamamiyle uyduğumu tüm kaynakları gösterdiğimi ve hiçbir kaynaktan yaptığım ayrıntılı alıntı olmadığını beyan ederim. Bu tezin ihtiva ettiği tüm hususlar şahsi görüşümü yansıtarak İstanbul Ticaret Üniversitesinin resmi görüşünü yansıtmamaktadır.

ÖZET

Çalışma Son Dönem Osmanlı ekonomisinde kamu finansman kaynaklarını temel edinerek, gelenek üzerine kurulmuş finansman prensiplerinin zamanla farklı dönem ve süreci takip ederek değiştiğini, farklı enstrümanlar olarak modern Türkiye ekonomisinde kullanıldığını konu edinmektedir. Konunun farklı boyutlarda ele alınması, incelenmesi, araştırılması zaman bakımından sınırlamaya neden olmuştur. Bu sınırlama kapsamında özellikle Osmanlı Son Dönemi ve Türkiye kamu finansmanı türleri ve bunların kullanılmasında İslami prensipler çalışmanın temelini oluşturmaktadır.

Araştırma Osmanlı Bankasının kurulmasıyla başlayan tarihi süreçteki kamu finansmanlarını, kullanım alanını, akabinde modern Türkiye kamu finansı tarihindeki enstrüman ve prensipleri temel almaktadır. Özellikle Osmanlı son dönem kamu finansmanın oluşmasındaki temel etkenler, vakıfların üstlendiği rol ve modern Türkiyedeki kamu finansman kaynakları, her iki dönem için kullanılan yöntemler çalışmanın temelini oluşturmaktadır. Aynı zamanda kamu finansının temininde kullanılan kaynaklar, vergi sistemi de karşılaştırılmakta ve her iki dönem için benzerlik teşkil eden özellikler de çalışmaya aktarılmıştır.

Sonuç olarak Osmanlı son dönemi ve Modern Türkiye için ister kamu finansman kaynakları, ister bu kaynakların kullanımındaki yöntemler, isterse de iç ve dış borçlanma enstrümanları karşılaştırılmıştır. Aynı zamanda Osmanlıdaki esham, süftece, tahvil gibi faizsiz kıymetli senetlerin günümüzdeki benzer kullanım şekillerinden olan sukukun kullanımı söz konusu olmuştur. Modern Türkiyenin de bu geleneğe ev sahipliği yapması bakımından, sukuk gibi faizsiz senetlerin kullanımı incelenmiştir.

ABSTRACT

The thesis is based on public funding sources in the Ottoman economy, founded on principles of financing to different eras and traditions that follow the change process, covers the economy as different instruments used in modern Turkey. The searching, analyzing the dissertation by different branches is caused to restrict the thesis for the definite periods. Especially the last period of Ottoman Empire, Turkey public financing types and the applications of these instruments by Islamic principles.

The dissertation generally is about public financing types from the beginning Ottoman Bank period, its realizing, then the public funding principles and enstruments of Modern Turkey. Especially the last period of Ottoman Empire, based principles of the formulating public financing, the vaqfs mainly task and the comparing public funding between two periods of Ottoman Empire and Modern Turkey. At the same time compared resurses of public funding, the tax sistem and the similarity features transferred to the thesis.

Finally the dissertation contain the comparing the last period of Ottoman Empire and Modern Turkey public funding, the main principles of its realising also the internal and foreign debt instruments. At the same time the thesis contain the tupes of non interest debt instruments as esham, suftece, tahvil and its similarly type of nowadays using as sukuk. As the Modern Turkey nativelyland for these economical customs, the investagition of non interest types sukuk is get involved in the dissertation.

Araştırmanın Amacı

Osmanlı Son Dönem finans ekonomisinde kamu finansını konu edinen çalışma bahis konusu dönemde genel ekonomi güzergâhını tasvir ettikten sonra, ekonomik kalkınma, para politikaları ve devletin kamu olanaklarına değinmektedir. Kamu finansı özel nitelik kazanmadan vakıfların oluşması, kamu imkânlarından her kesin kullana bilmesi ve zamanla değişen ekonomik şartlarla gelişen kamu finansman enstrümanları da söz konusu olmaktadır. Aynı zamanda ilerleyen süreçte kamu finansının Türkiye ekonomisinde yer alması ve gelenekten gelen eski isimlerin farklı içeriklerle gündeme taşınması çalışmaya bir gereklilik kazandırmıştır.

Osmanlı'nın son dönemini ihtiva eden bu dönemde kamu finansman türleri, prensipleri ve işletme mekanizmaları değişik açıdan değerlendirmeğe tabi tutulmuştur.¹ Dönemin şekillenen kamu kaynakları, vakıf kültürünün nerdeyse bütün alanlarda kullanım imkânları, Osmanlı'nın dış ve iç ekonomik kalkınmayı temin ede bilmek için son dönem uyguladığı politikalar da araştırma kapsamında değerlendirilmiştir.² Nihai olarak yukarıdaki eleştiriler ve haklı değerlendirmelere binaen elimizde bulunan bu kamu finansman kaynaklarının içeriğini araştırmak, gelenekte ne kadar kullanıldığını, zamanla ne kadar farklılaştığını ifade etmek çalışmamızın temel amaçları arasındadır. Son dönem Osmanlı ve Türkiye modern kamu finansmanı da karşılaştırarak, özellikle İslami prensiplerin kullanımına da değinilmiş ve son olarak sukukun her iki dönem için kullanımı da çalışmamıza aktarılmıştır.

Metodoloji

Araştırma Osmanlı son dönem ve Modern Türkiye kamu finansmanını konu edindiği için Osmanlı dönemini kapsayan çalışmaların orijinal diliyle erişilebilir imkânlarla çalışmaya aktarılmıştır. Aynı zamanda Osmanlı'nın bir İslam bayraktarı olması hasebiyle Arapça

---

¹Hasan Ferid, **Osmanlı'da para ve finansal kredi: meskukat**, hazırlayan Mehmet Hakan Sağlam, İstanbul, Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı Darphane ve Damga Metbaası Genel Müdürlüğü, 2008. 1. c. (Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı Darphane ve Damga Metbaası Genel Müdürlüğü yayınları; Orijinal kitap adı: **Nakid ve itibar-ı mali meskukat**; Hasan Ferid, **Osmanlı'da para ve finansal kredi: bankacılık**, hazırlayan Mehmet Hakan Sağlam, İstanbul, Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı Darphane ve Damga Metbaası Genel Müdürlüğü, 2008. 3. c. Orijinal kitap adı: **Nakid ve itibar-ı mali bankacılık**; Haydar Kazgan...[ve öte.], **Osmanlıdan günümüze Türk finans tarihi: Cumhuriyet'ten günümüze**, Proje koordinatörü Serpil Teoman, İstanbul, İstanbul Menkul Kıymetler Borsası, 1999; Ali Akyıldız, **Osmanlı finans sisteminde dönüm noktası kağıt para ve sosyo ekonomik etkileri**, İstanbul, Eren Yayıncılık, 1996

²Detaylı Bilgi İçin bkz: Murat Çizakça, **Risk Sermayesi Özel Finans Kurumları ve Para Vakıfları**, İstanbul: İslami İlimler Araştırma Vakfı, 1993; Abidin Paşa, **Hava oyunları Osmanlı borsasında finansal işlemler = Konsolidenin hava oyunları ile sair muamelat hakkında müstakrazat-ı maliyyeye dair risaledir**, yayına hazırlayan Celali Yılmaz, İstanbul, Scala Yayıncılık, 2011; Abdulaziz Bayandır, **Osmanlılarda Nazari ve Tatbiki Olarak Faiz**, İstanbul, Ensar Vakfı, 1986

kaynaklardan kullanılmıştır. Modern Türkiye kamu finansmanı ve İslami prensipler söz konusu olunca, Türk ve İngiliz dilindeki kaynaklar da çalışmamıza aktarılmıştır. Metodoloji olarak kamu finansının sağlanması, para politikaları ve farklı unutulmuş finans enstrümanlarının kullanımı da konunun sınırları kapsamında incelenmiştir. Belirli bir tarihi süreç zarfında oluşan temelin alt yapısı da kısa olarak çalışmaya aktarılması yöntem olarak hedeflenen çalışma disiplinleri arasındadır.

Araştırmanın Kaynak ve Sınırları

Eleştiri kültürüne sadık kalarak gelişen ekonomik yapının veya her hangi bir disiplinin eksik taraflarını, sistemin zayıflatma veya çökertme nedenlerini görerek sistematik yapıdan arındırılması bağlamında çalışma ortak bir bakış açısıyla araştırmaya tabi tutulmuştur. Değişik dillerden dönemin önemini kapsayan çalışmaları aktarmak için bu gibi kaynaklardan faydalanmış olduk: Thomas Thornton, **The Present State of Turkey or a Description of the Political Civil and Religious Constitution Government and Law of the Ottoman Empire: The Finances, Military and Naval Establishments**,³ Frank E. Vogel, Samuel L. Hayes, **Islamic Law and Finance: Religion, Risk, and Return**,⁴ Linda T. Darling & E. J. Brill, **Revenue-Raising and Legitimacy: Tax Collection and Finance Administration in Ottoman Empire: 1560-1660**,⁵ Rodney Wilson, **Banking and Finance in the Middle East 1999**,⁶ Servet Armağan, **Ana Hatlarıyla İslam Ekonomisi**⁷, Ali Akyıldız, **Osmanlı Finans Sisteminde Dönüm Noktası Kağıt Para ve Sosyoekonomik Etkileri**⁸, Haydar Kazgan...[ve öte.]; **Osmanlıdan Günümüze Türk Finans tarihi: Cumhuriyet'ten Günümüze**, Proje koordinatörü Serpil Teoman⁹, Hasan Ferid, **Osmanlı'da Para ve Finansal Kredi: Meskukat**¹⁰ v.s. benzer çalışmalar araştırmamıza kaynak oluşturmaktadır.

---

³ Thomas Thornton, **The Present State of Turkey or a Description of The Political Civil and Religious Constitution Government and Law of the Ottoman Empire: The Finances, Military and Naval Establishments**, London, Joseph Mawman, 1809

⁴ Frank E. Vogel, Samuel L. Hayes, **Islamic Law and Finance : Religion, Risk, and Return**, The Hague, Kluwer Law International, 1998

⁵ Linda T. Darling & E. J. Brill, **Revenue-Raising and Legitimacy: Tax Collection and Finance Administration in Ottoman Empire: 1560-1660**, Leiden, 1996

⁶ Rodney Wilson, **Banking and Finance in the Middle East 1999**, London, Financial Times Business Ltd, 1998

⁷ Servet Armağan, **Ana Hatlarıyla İslam Ekonomisi**, İstanbul, Timaş Yayınları, 1991

⁸ Ali Akyıldız, **Osmanlı Finans Sisteminde Dönüm Noktası Kâğıt Para ve Sosyoekonomik Etkileri**, İstanbul, Eren Yayıncılık, 1996

⁹ Haydar Kazgan...[ve öte.]; **Osmanlıdan Günümüze Türk Finans Tarihi: Cumhuriyet'ten Günümüze**, Proje koordinatörü Serpil Teoman, İstanbul, İstanbul Menkul Kıymetler Borsası, 1999

¹⁰ Hasan Ferid, **Osmanlı'da Para ve Finansal Kredi: Meskûkât**, hazırlayan Mehmet Hakan Sağlam, İstanbul, Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı Darphane ve Damga Metbaası Genel Müdürlüğü, 2008 (Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı Darphane ve Damga Metbaası Genel Müdürlüğü yayınları; 2) Orjinal kitap adı: **Nakid ve İtibar-ı Mali Meskûkât**

İÇİNDEKİLER

Özet (Abstract).....	i
KISALTMALAR.....	ii
ARAŞTIRMANIN AMACI.....	iii
METODOLOJİ.....	iii
ARAŞTIRMA KAYNAK VE SINIRLARI.....	iv
GİRİŞ.....	1
1. OSMANLI EKONOMİSİNİN TEMEL DAYANAKLARI.....	4
1.1. Son Dönem Osmanlı Ekonomisinde Kalkınma Politikaları.....	6
1.1.1. İnsan Kuvvetlerinin Geliştirilmesi.....	6
1.1.2. Yararlı Üretimin Yaygınlaştırılması.....	7
1.1.3. Hayat Düzeyinin Yükseltilmesi.....	7
1.1.4. Dengeli Gelişme.....	8
1.1.5. Yeni Teknolojik Gelişme.....	8
1.1.6. Dış Dünyayla Bağımlılığın Azaltılması ve İslam Dünyasında Bütünleşme.....	9
1.2. Osmanlı Bankası Kurulma Aşamasında Para Politikası.....	9
1.3. Son Dönem Osmanlı Ekonomisinde Kamu Finansı Kaynakları.....	11
1.3.1. Merkez Maliyesi.....	12
1.3.2. İç ve Dış Borçlanma.....	13
1.3.3. Timar Sistemi.....	14
1.3.4. İltizam Sistemi.....	14
1.3.5. Vakıflar.....	15

1.3.6. Kredi Kaynakları.....	15
1.3.5. Sanayi ve Ticaret Finansmanı.....	16
1.3.6. Ziraat Finansmanı.....	16
1.4. Kamu Finansının Temininde Vakıfların Etkin Rolü.....	17
1.5. Vakıfların Gerçekleştirdiği Fonksiyonlar.....	17
1.6. Osmanlı Bankasının Kurulması ve Kamu Finansına Devlet Nezareti.....	22
2. OSMANLI SON DÖNEM KAMU KAYNAKLARI.....	26
2.1. Son Dönem Osmanlı Ekonomisinde Kullanılan Kamu Finansman Kaynakları...26	
2.1.1.Cizyei Şeriye.....	29
2.1.2.Maktu Vergiler.....	32
2.1.3.Sevaim (Ağnam).....	33
2.1.4.Havası Humayun Aşarı.....	34
2.1.5.Humsü Ganaim.....	36
2.1.6. Pençek.....	37
2.2. Modern Türkiye Ekonomisinde Kamu Finansmanı Prensipleri.....	38
2.2.1. Devlet Vergileri.....	40
2.2.2. Harçlar.....	41
2.2.3. Resim.....	42
2.2.4. Şerefiye.....	42
2.2.5. Parafiskal Gelir.....	43
2.2.6. Borçlanma.....	43
3. SON DÖNEM OSMANLI VE TÜRKİYE EKONOMİSİNDE KAMU	
FİNANSMANI KARŞILAŞTIRILMASI VE SÜKUKUN KULLANIMI	45
3.1. Kamu Finansmanında Kullanılan İslami Prensipler.....	51
3.1.1.Karşılıksız Finansman Yöntemleri.....	52
3.1.2. Muşaraka (Karşılıklı Finansman Yöntemi).....	53

3.1.3.Mülk, Ticari Ortaklık.....	53
3.1.4. Mudaraba.....	53
3.1.5.Taksitli Satış.....	55
3.1.6. İstisna Satışı veya İşgörme Akti.....	56
3.1.7. İcare (Kiralama).....	56
3.1.8. Bey bi'l Vefa (Vefa Satışı).....	57
3.1.9. İstiğlal Satışı (Kısa Süreli İcare Satışı).....	57
3.1.10. Murabaha.....	58
3.1.11. Sukuk	59
3.1.12. Teverruk	59
3.1.13.Selem Akti.....	60
3.1.14. İyne Satışı.....	60
3.1.15.Bey Bitamam Acil (Kısa Dönemlik Satış).....	60
3.2. Faizsiz Finans Sistemi veya Katılım Bankacılığı.....	61
3.3. Osmanlı Kamu Finansmanında Sükuk Uygulaması.....	64
3.3.1. Süftece.....	66
3.4.2. Esham (Sehmler)	67
3.4.3. Tahvil	68
3.5. Son Dönem Sukuk Uygulamaları.....	69
SONUÇ	73
KAYNAKÇA	74

Giriş

Osmanlı Bankasının kurulma aşamasındaki kamu finansı ve para politikaları söz konusu olunca tabii ki, ilk akla gelen Osmanlının da bu finans geleneğini neyin üzerine oluşturduğu ve nasıl bir güzergah almasıdır. Bu finansla veya ekonomik yapılanma uzun asırlar İslam bayraktarlığını yapan bir finansal sistemin prensiplerini de ortaya çıkarmaktadır. Bildiğimiz gibi, ekonomi doğal kaynakların talep ve dilekler arasında dağıtılmasını içeren sosyal alandır. Yani insanların talebi üretimden fazla olunca, ortaya çıkan kıtlık sorunu ideal ölçülerde ortadan kaldırmaya çalışan bir mekanizmayı oluşturmaktadır.¹ Bu bağlamda ister Osmanlı ekonomisi veya İslam ekonomisini de birbirine bağlayan birçok ortak özellikler vardır. Kuşkusuz her iki yapılanmada insanların gerek dünya, gerek ahiret hayatında ahlaki, ekonomik kalkınmalarına neden olan ve bütün insanların refahını gerçekleştirmeyi² hedefleyen, dünya ve ahiret arasında her alanda denge kurmağa çalışan bir ebedi ideal vardır. Bu ideali İslam ahlakı bünyesinde iktisadi yükseliş, adil şekilde gelirin taksimatı, adaletin ve özel hürriyetin sağlanması olarak özetleye biliriz.

Osmanlı kamu finansmanının temel dinamikleri bağlamında, bu yapılanmanın sosyal yönünün aslında sosyal adaletin üzerine odaklandığını ifade etmemiz gerekir. Bu sistemin temel dinamikleri israfın önlenmesine, adil gelirin bölüşümü ile servet ve mülkiyetin yaygınlaştırılmasına, iktisadi bağımsızlığın sağlanması ve iktisadi istikrara bağlıdır.³ Tabii ki, ahlaki ekonominin de üzerinde durduğu bu prensipler dinin temelleri, maksatları şeklinde çalışmalara aktarılmıştır.⁴ Bu temel doktrinleri özetleyen, bu düşünceni kanıtlayan yüzlerle ayetlerden, hadislerden birer örnek vermiş olursak, ayeti kerimede bu gerçek açıkça ifade olunmaktadır, *Allahın rızkindan yeğün için. Fakat yeryüzünde fesatçılar olarak taşkınlık yapmayın.*⁵ İslam dinin ısrarla üzerinde durduğu bu prensipler insanların, iman getirenlerin en çok dikkat ettikleri konulardan olan israftan kaçınılması, gelir paylaşımı, fertlerin ihtiyaçlarının karşılanması, toplumda sosyal beraberliğin sağlanmasında en gerekli faktörlerden biri olarak kabul görülmüştür.⁶

---

¹ Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi, **Fıkhi Açıdan Finans ve Altın İşlemleri**, İstanbul, Ensar Neşriyyat, 2012, s. 29

² Enbiya 21/107

³ Daha geniş bilgi için bkz: Ahmet Tabakoğlu, **İslam Çalışma Ekonomisi**, İslam ve Çalışma Hayatı – Ulusal Sempozyum, İzmir, İzmir İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2005

⁴ Seif İbrahim Tag el-Din, **Maqasid Foundations of Market Economics**, edt. Rodney Wilson, Edinburg, Edinburg University Press Ltd, 2013, s. 18-20

⁵ Bakara 2/60

⁶ Daha geniş bilgi için bak: İsmail Özsoy, **Türkiyede Özel Finans Kurumları ve İslam Bankacılığı**, İstanbul, Timaş Yayınları, 1987

İslam Peygamberinin (s.a.v.) “İktisatlı davranın ki, fakir düşmeyiniz” önerisi ümmetinin ister ekonomik açıdan harcamada, ister tüketimde mutedil olmalarını ifade etmesi (Lokman 29/19), dengeli bir ümmet olmasını istediği (Maide 5/66) toplumun her alanda dengeli davranmasından aşıkardır. Yeme içmekte, ibadetler konusunda temizlik için akan nehrin kenarında olsanız bile suyu israf etmemeği önemle dile getiren, bunları yapmakla bir sevap, hayat standardına dönüşmesi üzerine ısrar eden Rasulullah bu ilahi disiplinleri, ekonomik alanda da tatbikatını istemiştir.⁷ Bu temel doktrinleri gerçekleştirmek için üzerinde durulan kaynaklar öncelikli Kitap ve Sünnette olan kaideler,⁸ riyazî ilimlerde kullanılan istinbat çıkarsama yöntemleri, araştırma yöntemleri olarak bilinen istikra v.s. temel mercilerdir.⁹

Osmanlı ekonomisinin kullandığı enstrümanlar arasında faiz içerikli bazı işlemlerin yer almaması aslında İslam’ın faiz (riba)¹⁰ yasağından da kaynaklanmaktaydı. Zira bir çok faizli enstrümanlar uzun süre önce Batıda kullanılmaktaydı.¹¹ Osmanlı dönemi için faizle karıştırılan enflasyon oranlarının sabitlemesi¹², son dönem için gerçekleştirmiş olduğu para politikaları, kamu finansman kaynakları, modern Türkiye kamu kaynakları ve finansmanı ile karşılaştırılması çalışmamızda temel başlıklar arasında yer almaktadır.

---

⁷ Benzeri uygulamalarla ilgili tek başına bir hayat mücadelesi veren İbn Tüfeyl’in çalışması olan Hayy b. Yakzan (Uyanık oğlu yaşayan) isimli çalışma (h. 494/581 ve miladi 1100-1185) süresinde yazılması ve Daniel Defoe’nın Robinson Cruse olarak 1716 senesinde dile getirdiği çalışmada, Hayy bir meyveyi vaktinden önce koparmadığı, yediği meyvenin çekirdeğini ot bitmeyen yere, kaya üzerine atmadığını, çekirdeklerin yeni meyve vermesi amaçlarına engel olmadığı gibi hassasiyet gösterdiği incelikler dile getirilir. Aynı zamanda Hayy cinsi az olan meyveleri, bitkileri yemez, nesillerinin tükenmesinden korkar. Bu ve benzeri hassasiyeti dile getiren İbn Tüfeyl kendisi İslami filozof, düşünür, tapıptir. Geniş Bilgi İçin bkz: Ebû Bekr Muhammed b. Abdülmelik b. Muhammed İbn Tüfeyl, **Hay b. Yakzan**, thk. Faruk Sad, Beyrut, Dârü'l-Âfâki'l-Cedide, 1978

⁸ Örneğin çalışmalara baka bilirsiniz: Aldemir Halil, **Kur’an-ı Kerim Penceresinden Ekonominin Sürdürülebilirliğinin Temel Dinamikleri**, Akademik Bakış: Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi, 2006, sayı: 10, Aldemir Halil, **İslam Öncesi Mekke Ekonomisinin Kuran Daveti Açısından Değerlendirilmesi**, Kuranın Anlaşılmasına Katkısı Açısından Kuran Öncesi Mekke Toplumu, İstanbul, 2011

⁹ Daha geniş bilgi için bak: Refik Yunus Mısıri, **İslam İktisad Metodolojisi**, trc. Hüseyin Arslan, İstanbul, Bileşik Yayıncılık

¹⁰ İslami Litaretürde Riba kavramı Riba el-fadl ve Ribal Nesiye olarak ayrılmaktadır. Riba el-nesiye para üzerine işlemlerde ortaya çıkan fazlalıktır. Özellikle vadeli satışlarda bu işlemin gerçekleşmesi söz konusudur. Bu kesinlikle faiz olarak kabul görmekte ve yasaklanmaktadır. Riba el-fadl ise fazlalıktan oluşan, daha yüksek karla barter olunan işlemleri konu edinmektedir. Konu edinen işlem aynı türden olması gereklidir, buğda, altın gibi. Burada para üzerine fazlalık değil, işlemler üzerine gelir kar söz konusu olmaktadır. Daha geniş bilgi için bkz: Rika Nakagawa, **The Evolution Of Islamic Finance In Southeast Asia: The Case Of Malaysia**, Institute of Developing Economies, Japan, The Journal of Applied Business Research, January/February, 2009, S. 1, C. 25

¹¹ Murat Çizakça, **İslamic Capitalism and Finance: Origins, Evolution and The Future**, edt. M. Fahim Khan and Mario Porzio, Malaysia, INCEIF, 2011, s. 74

¹² İslam’ın bu problemlere getirdiği çözümler arasında öncelikle bilinmeyen ve reel olunmayının ortadan kaldırılması amaçlanmaktadır. Zira enflasyonun artışı talebin ödenmesi imkânsız olan gelecek miktarlarıyla artmasıyla bağlantılıdır. Osmanlı ekonomisinde de narh sistemi, fiyatların düzenlenmesi, kalitenin denetlenmesi bilinmeyen ve reel olunmayının ortadan kaldırılmasını hedef edinmektedir. Burada aynı zamanda üç önemli esas üretimin, arzın yüksek seviyede tutulması, istikrarlı para sistemi ile fiyat, kalite yönetimidir.

Osmanlı son döneminde ekonomik gücü ifade eden para politikaları söz konusu olunca, günümüzle kıyasladığımızda Osmanlı döneminde enflasyon oranlarının düşüklüğünün bilinmesi çok önemlidir. Dönem üzerine araştırmalar sonucunda Son dönem Osmanlı Devletinde altın ve gümüş paranın kullanımı, enflasyonun çok düşük seyretmesine neden olduğu kanıtlanmıştır.¹³ Zira maden paralarıyla, piyasada dolaşan para sisteminde enflasyon yoktur.¹⁴ Madeni para sisteminde kıymetli maden tedariki çok zor, maliyeti de yüksek olduğundan, fiyatların yükselme eğilimi göstermesi nadiren ortaya çıka bilir. Oysa kâğıt paranın maliyeti bir parça kâğıt, biraz mürekkep ve baskı masrafına eşittir.¹⁵ Bu anlamda günümüzde paranın değerini sabit tutmak için gerçekleştirilen politika, uygulama veya önlemler Osmanlı döneminde de farklı enflasyon önleyici uygulamaların gerçekleştirilmesi ile önem ve gerek kazanmıştır.

---

¹³ Selçuklular, Osmanlılar ülkeye altın ve gümüşün ithalını teşvik eder, çıkışını yasaklardılar. Aynı zamanda Osmanlılar, ülkeye mal getiren yabancı tüccarın yine mal ile dönmesi ilkesini benimserdiler.

¹⁴ İslam çağında, bütün dünyada madeni para sistemi yürürlükteydi. Kuramı Kerim ve hadisi şeriflerde bu konu ile ilgili emredici bir hükme rastlamak mümkün değildir, Ancak altın ve gümüşün para olması adeta veri olarak kabul edilmiştir. (Altın ve gümüş biriktirip, bunları Allah yolunda harcamayanlara acıklı bir azapla müjdele (Tevbe, 9/34) ayetinde olduğu gibi altın ve gümüşün mübadele araçları olduğu vurgulanmıştır. Bu nedenle İslam âlimleri, Aristo gibi, geleneğe bağlı düşünürlerle aynı fikri paylaşarak altın ve gümüşün yaratılıp, bu amaçla kullanılması gerektiğini ifade etmiştir. Fukahanın ekserisi Gazali, İbn Haldun gibi farklı yaklaşımlara sahip İslam âlimleri de bu kanaati taşıyorlar. Daha geniş bilgi için bkz: Ahmet Tabakoğlu, **İslam'da Para Politikası İle İlgili Bir Deneme**, İslami İlimler Araştırma Vakfı, Para Faiz ve İslam, Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi

¹⁵ Başlangıçta kâğıt para piyasada Merkez Bankasındaki altın rezervine tabi olarak basılmaktaydı. Artık bugün para basımının önünde hiçbir maddi sınır yoktur. Tek kayıt «enflasyon korkusu» dur. Ahmet Tabakoğlu, a.g.e. , s. 6

BİRİNCİ BÖLÜM

1. Osmanlı Ekonomisinin Temel Dayanakları

Osmanlı ekonomisinin oluşmasında, ilkeler ve kurumlar açısından önceki devletlerin büyük bir önemi vardır. Zira Osmanlı devleti başta Selçuklular, İlhanlılar, Eyyubiler, Memluklar ve Anadolu Beylikleri olmakla bir çok devletten timar, mukatta, hisbe – ihtisap gibi temel kurumları miras almıştır.¹⁶ Bu kurumların uygulamış olduğu veya temel edindiği prensipler arasında ilahi vahyin kılavuzluk ettiği iktisadi temeller başta olmakla¹⁷ rızık ve infak kavramları üzerindeki hikmetleri hatırlatmakla tasarruf, kanaat kavramlarını da kendisinde içerir.¹⁸ Aynı zamanda idari yapıdaki sağlam, yönetimde bulduklarına karşı rahmet ve şefkatle davranmak, personelle olumlu şartlarda, çalışma ve disiplin, bir sözle üretkenliği artırma, karar verirken ekip çalışmasıyla meşveret ve kararlara, yorumlara açık olmak ve sonuç itibari ile verilen ortak kararlarla karşı tarafın güven ve itimadını kayıp etmemek için istikrarlı duruşu ifade eden uyarı, emirler, tavsiyeler de bu kapsamda önem arz etmektedir.¹⁹

İslam dininin ısrarla yasakladığı kriterlere dikkat ve özen gösteren Osmanlı ekonomisi araştırmacılar tarafından değişik çalışmalara neden olmuştur. Ekonominin temel dayanakları arasında yer alan vakıflar üzerine değerlendirmelerden şahidi olduğumuz gibi, nerdeyse her alanda her kesime hitap eden bu para fonları, ilerleyen süreçte ayrıca güç kaynağına çevrilmiştir. Tabii ki, vakıfların genel uygulama yöntemleri arasında faiz oranlarına yakın

---

¹⁶ Tarihten şahidi olduğumuz gibi, devlet siyasi nüfuza sebebiyyet veren büyük toprak mülkiyetlerinin karşısını almaktaydı. Burada kişinin tasarruf hakkının zamanla tarım siyasetiyle ortaya çıktığının, zamanla büyük toprak sahiplerinin oluşmasının ekonomik güç odaklarının değişmesine neden olduğunu ifade etmek gerekir. Ama devlet siyasetinde bu toprakların sadece devlet tarafından mülkiyete çevrilmesi temel kriterler arasında yer almış ve Hz. Peygamber döneminde de iktisadi uygulaması sonralar timar sistemine çevrilmiştir.

¹⁷ Onlar gayba inanırlar, namaz kılarlar ve kendilerine rızık olarak verdiklerimizden yerli yerinde sarf ederler. Bakara 2/3

¹⁸ Kuranı Kerimde ayetlerde bu iktisadi kaidelerin kitabın tam merkezinde olması, Rasulullahın harcamaların, infakın da ortalamasını gerekli gördüğü gerçekleri ekonominin Müslümanların hayatında bir merkezde olması hikmetini dile getirmektedir. Müslüman ihtiraslarına boyun eğip maddi eğilimlerine teslim olmamalı ve gayesini unutmamalıdır. İktisadi faaliyetler insanları «Allah'ı anmaktan, namazlarını kılmaktan, zekâtlarını vermekten alıkoymamalıdır. Zira bütün madde âlemi sadece insanın imtihan edilmesi için yaratılmıştır. Maddi eğilimlere teslim olmamak için daima ebedi hayatı hatırlamak gerekir. Fakat maddi hayattan kaçmak da tıpkı ona teslim olmak gibi, «haddi aşmak» tan başka bir şey değildir. Yani, Müslüman maddeye esir olmadan, çalışarak hizmet suuruyla maddeyi kullanacaktır. Daha geniş bilgi için bkz: Ahmet Tabakoğlu, **İslam İktisadi Açısından Kalkınma**, İstanbul, İslami İlimler Araştırma Vakfı Yayınları, 1987

¹⁹ Allahın bir rahmetidir ki, sen onlara yumuşak davrandın. Eğer kaba ve katı yürekli olsaydın şüphesiz çevrenden dağılıp giderlerdi. Onları bağışla, onlar için Rabbinden mağfiret dile, işleri onlarla müşavere et. Bir kere de karar verdin mi, artık Allaha dayan ve güven. Allah kendisine dayanan ve güvenenleri sever. Ali İmran 3/159. Daha geniş Bilgi İçin Bak: Seyyid el-Huvari, **İslam Bankaları Asniklopedisi Şeri Esaslar ve İslam Bankacılık İşlemleri**, İstanbul, Faisal Finans Kurumu

belirli bir getirinin söz konusu olması da bazı araştırmacılara göre mudaraba, bazılarına göre ise bilinen faiz oranı olarak kabul edilmiştir.

İslam dininin temel prensipler olarak ortaya koyduğu ticari, ekonomik düzenlemeler daha çok faiz, riba²⁰ kavramıyla ticaretin sınırlarını değil, tarafların maduriyet durumunu göz önünde bulundurarak her iki tarafın karla ayrılmasını amaç edinmiştir.²¹ Tabii ki birinin borçlu, diğ erinin alacaklı olarak zamanında ihtiyacın giderilmesi paranın zamanla değer kaybına uğraması, anında kullanıla bilme olasılığını kısıtlaması bakımından borç verilmesi ve bu borcun borçlu²² tarafından yararlanma anlamında sadece parasal bir antlaşmanın karşılığı bir fazlalık olarak değerlendirilmiş ve ki bu da faiz konusunu gündeme getirmiştir.²³ Hak kavramına çok büyük önem veren İslam, hakkın sahibine teslimi için bütün gerekli tedbirleri almıştır. Bu bakımdan İslam'daki faiz yasağının mantığı da²⁴, hak konusu olan gelirin hak sahipleri arasında en ince ölçülerle paylaşımına verdiği önemi dile getirmektedir.²⁵ Bu sistemde yaşamın devamı için, en zaruri olan şeyler tüketimde en önde gelir, lüks, israfa girmek şartıyla hayatı kolaylaştırıcı faktörler de ikinci derecede yer alır. Lüks, israf üçüncü derecede bir tüketim vasıtası olarak da kabul görülmeyen bir yöntem olarak değerlendirilmiştir.²⁶

Osmanlı son döneminde ticari ilişkiler, batı esnafıyla arasındaki anlaşmalarda da İslami prensip ve yöntemlerin icra olunduğu söz konusudur. Bu prensiplere sadece Müslüman

---

²⁰ Aslında faiz, riba kavramı İslam'dan önceki dinlerde de yasaklanmış, Aristo ve Plato gibi yunan filozofları da ödünç paradan oluşan fazlalığın ekonominin gelişmesini önleme yönünden eleştiriye tabi tutmuştur. Roma İmparatorluğunun ilk aşamasında da faiz yasaklanmıştır. Daha detaylı Bilgi İçin Bak: Shahid Hasan Siddiqui, **İslamic Banking, Genesis & Rationale Evaluation & Review Prospects & Challenges**, Pakistan, Royal Book Company, 1994, s. 2

²¹ Sözleşmelerle ilgili mal ve ürünlerin el değişmesi ticaret olarak kabul edilmektedir. Mal hayatın temel unsuru olmakla, onun helal yoldan kazanılması temel eksen olmakla israf ve savurganlıktan kaçınılması gerekir. Hırsızlık, kumar, rüşvet, ticarete haramın karışması, faizcilik yaparak mal artırmak da beğenilmeyen ayarlar arasında değerlendirilmiştir. Daha detaylı bilgi almak için bkz: Servet Bayandır, **Finansal Türev Varlıklar ve Bu Varlıklar Üzerine Yapılan Sözleşmelerin Fıkhi Tahlili**, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2005, s. 12

²² Tartışmalı İlmi Toplantılar Dizisi, **Fıkhi Açıdan Finans ve Altın İşlemleri**, İstanbul, Ensar Neşriyyat, 2012, s. 44

²³ İslam alimleri müslümanlar ve gayri müslimler arasındaki faiz sözleşmesiyle ilgili farklı görüşler ireli sürmüşler. Bazılarına göre yer ve kişiye bağlı olmadan genel olarak bu işlem her zaman haram olarak kabul görmüştür. Diğer kesime göre müslümanla gayri müslim arasında bu işlem söz konusu olursa bazı şartlarla caiz görülmüştür. Mezheplerin faize yaklaşım tarzları tespit edilerek ileri sürülen delillerle ilgili aşağıdaki çalışmada detaylarına bkz: Servet Bayandır, **Din ve Ülke Farklılığının Faizin Hükmüne Etkisi**, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, S. 14, 2006

²⁴ Daha geniş bilgi için bak: John Perkins, **Bir Ekonomik Tetikçinini İtirafı**, İstanbul, 2014. Kitabı kısa şekilde özetlemiş olursak, bir ekonomist olan John Perkins hayatının ilerleyen sayfalarında para piyasalarının, büyük güçlerin ülke ekonomilerine, piyasalara müdahalelerine kalkınma adına yüksek faizli kredilerle ülkeleri gerek ekonomik, gerek politik anlamda kendilerinden bağımlı hale getirerek büyük faizler ödeme zorluğundan bahs etmektedir. Sözde ülkenin kalkınması amaçlansa da, özde ülkenin tamamen sömürülmesine neden olan gerçekleri hayatı bahasına yayınlanmış, yasaklar eşliğinde, dünya gündemine, okuyucu gerçeklerine aktarmıştır

²⁵ İsmail Özsoy, **Özel Finans Kurumları**, İstanbul, Asya Finans Kurumu, 1997, s. 25

²⁶ İsmail Özsoy, a.g.e. , s. 33

tüccar değil ülkedeki gayri müslimlerin de dikkat ettiğinin şahidi olmaktayız.²⁷ Dininden, kimliğinden asılı olmayarak her kesin hakkını ve hakkaniyetini gözeten bu ilişkiler ilerleyen süreçte galata bankerleri olarak bilinen Rum, Yahudi, ermeni kökenli tüccarın da devletin çok önemli mevki ve makamlarında yer alması ile bir daha kanıtlanmaktadır. Ticari, kamu alanında kullanılan İslami yöntemler arasında mudârababa başta olmak üzere, kullanılan iş ortaklığı türleri, İslam'ın ilk dönemlerinden itibaren hem İslam coğrafyasında hem de Avrupa ile yapılan ticarî faaliyetlerde oldukça önemli bir rol üstlenmiştir. Yaygın bir kullanıma sahip olan mudârababa ortaklığı, bir tarafın sermayeyi diğer tarafın da emeğini ortaya koymak suretiyle oluşturduğu bir ortaklık türüdür. Güven esasına dayanan ve zararın sermayedara ait olduğu bu ortaklık türü, aynı zamanda iş gücü ihtiyacının karşılanmasında da önemli bir yere sahip olmuştur. Müslümanların kullandıkları bu iş ortaklığı, zamanla Avrupalı tacirler tarafından da benimsenmiş ve commenda adı altında asırlarca uygulanmıştır.

Osmanlı ekonomisinin temel dinamiklerinden bahis ederken, gösterilen bu hassasiyetin önceki insanlık tecrübesindeki olumsuz yanlarından uzak durma gerekliliğini de ifade etmemiz gerekir. Osmanlının asırlar boyu dikkat gösterdiği dış borçlanmadan kaçınması, faizli kredilerin, para aktarımlarını ülke ekonomisine katmaması çok önemli mesafeler kat etmesine zemin yaratmıştır. Zira ülkenin kalkınmasını değil, daha da zayıflamasını temel edinen dış etkenler imparatorluk üzerindeki bu ekonomik baskıları her zaman devam ettirmiş ve sonuç olarak Osmanlının son döneminde bu isteği gerçekleştire bilmişler.

1.1.Son Dönem Osmanlı Ekonomisinin Kalkınma Politikaları

Osmanlı İmparatorluğunun değişik zaman sürecinde özellikle devlet ve kamu yararını sağlamak için uygulamış olduğu para ve kalkınma politikaları vardır. Günümüzle kıyasladıkta çok önemli mesafeler kat eden bu politikaların güncelleştirilmesi önem taşımakla beraber, zamanında toplumun başarılı yönetim ve finansal yapılanmasında ne kadar etkin olduğunun da ifade olunması gerekir. Osmanlının uygulamış olduğu kalkınma politikaları bahis konusu olursa, bu ekonomik yapılanma bünyesinde kalkınma politikalarını bu şekilde özetleyebiliriz:

1.1.1. İnsan Kuvvetlerinin Geliştirilmesi

Bu insafla doğru tavırların, arzuların telkin edilmesi, karakter ve kişilik gelişimini, eğitim araştırma imkânlarının ilerletilmesi, herkesin alınan ortak kararlarda yer almasını

---

²⁷ İsmail Hakkı Kadı, **Ottoman and Dutch Merchants in the Eighteenth Century**, edit. Suraiya Faroqhi, Hilal İnalçık, Boğaç Ergen, Leiden, Koninklijke Brill NV, 2012, s. 27-29

sağlayan ortamın oluşturulmasını amaçlamaktadır. İş hakkının ve işçinin hakkaniyeti gözetilmesi bakımından işi ehline verilmesi, kararların meşveretle ortak alınıp son karara sahip çıkılması, uzmanlaşma, iş ortamına uygun ekip ve ekipmanın yetiştirilmesi, uygulamadan önce eğitim ve araştırma imkânlarının geliştirilmesi bu kalemde yer almaktadır. İnsan odaklı bu temel kriter, Osmanlı döneminden başlayan bu kültür, vakıf gelirlerinin Osmanlı milli sistemi içindeki oranının 16. yüz yılın başlarında yaklaşık % 12'lik bir paya sahip olmasıyla ifade olunmaktadır. Bu oranın 17. yüz yılın başlarında % 20'lere kadar yükseldiği de kaydedilmektedir. Dolayısıyla vakıfların kar imkânı bulunmayan ya da kar marjının düşük olması nedeniyle iktisadi açıdan yatırımın cazip olmadığı eğitim, sağlık, kültürel ve dini faaliyetlerin finansmanında önemli bir rol oynadığı söylenebilir. Özellikle büyük vakıflar bünyesinde bu faaliyetlerin tamamına veya önemli bir kısmına imkân sağlayan müesseselerin bulunduğu ve bütün faaliyetlerin ortak bir şekilde yürütüldüğünün şahidi olmaktayız.²⁸

1.1.2. Yararlı Üretimin Yaygınlaştırılması

Üretim talep ilişkisi söz konusu olduğu zaman, doğru ürünün de üretimi söz konusu olmaktadır. Bu aynı zamanda İslam'ın gerek duyduğu hassasiyeti üretime de yansıtmakla, her kesin faydalana bileceği ürünleri ortaya koymakla ayrıcalık kazanmaktadır. Aynı zamanda, daha büyük güç kullanarak üretilen az değerli ürünlerin yerine doğru tercih, teknolojik imkânların kullanımı ile az emekle daha değerli ürünler elde etmek de önceliklidir. Yararlı üretim ilk kalemde yer alan uzmanlaşma, ekip çalışmasının verimli sonuçları ile ortaya konulmaktadır.

1.1.3. Hayat düzeyinin yükseltilmesi

Toplumda üst ve alt birim arasında büyük farkın olması, ciddi rekabete, mâli, idari mücadeleye neden olabilmesi bakımından üzerinde durulması çok gerekli konulardandır. Bu anlamda orta tabakanın oluşturulması hayat düzeyinin yükseltilmesinde etkin rol oynamakla beraber, toplumun alt ve üst tabakası arasında da görünmez sınırları yumuşatmakta veya tamamen ortadan kaldırmaktadır. İlk kalemlerde ifade olunduğu gibi insan merkezli dinimiz ve Osmanlı ekonomisi de toplumun hayat düzeyini yükseltmekle, devletin de ekonomik gücünü ve bölgede farklı kültür, halklara sahip çıkıp, hâkim olabilesini de temin etmiştir.

1.1.4. Dengeli Gelişme

Sağlam rakabetin oluşmasına, toplumların etkileşim, yardımlaşmasına neden olacak dengeli gelişme sorumlulukların merkezilikten uzak ve bütün sektörlerde dengeli ve uyumlu

---

²⁸ Daha geniş bilgi için bkz: Tahsin Özcan, **Osmanlı Devletinde Eğitim Hizmetlerinin Finansmanı-Osmanlı Dünyasında Bilim ve Eğitim**, İstanbul, İRTİCA, 2001

gelişmelere yol açacaktır. Toplumun ferdi becerilerinin, kişisel sorumluluğun yükseltilmesi, yüksek farkla tabakalaşmayı önlediği gibi, toplumun eşit şartlarla dengeli üretim ve tüketimde yer almalarına imkân sağlamaktadır. Bu kaleme tarihten birer örnekle yetinmiş olursak, İbn Şirinden rivayet olunduğuna göre, Ebu Hüreyre Hz. Ömerin hilafeti zamanı Bahreyn'den 10.000 dirhemlik bir servetle dönmüştür. Hz. Ömer kensine, “Ey Allahın ve kitabının düşmanı, Allahın malını mı çaldın? demiş. Buna karşı Ebu Hüreyre, ben Allahın ve kitabının düşmanı değilim. Onların düşmanının düşmaniyım. Atlarım üredi, nasibim çoğaldı, rızkım arttı, diye ilave etmiş. Buna binaen toplum arasında fazla zenginlik kazanması ve belirli nedenlere sebep olacağı endişesi ile Hz. Ömer kendisinden bu malları almıştır. Ömerin böyle bir uygulamayla maksadı ani zenginliklere karşı gösterdiği hassasiyettir. Bu anlamda tarihten bilgi ve tecrübe edinen Osmanlının son dönemde bu dengelere dikkat etmemesi, zamanla büyük bir coğrafyanın başsız kalmasına ve bölgede hakim gücün küçük devletlere bölünmesine neden olmuştur.

1.1.5. Yeni Teknolojik Gelişme

Gelişen ekonomik yapılanmalarda gereken bilgileri, belgeleri elde etmek, teknoloji imkânlarını doğru şekilde kullanmak, kendi şuur ve imkânlarla yansıtmak üretkenliği artırmaktadır. Toplumun gelişmesi teknoloji imkânlarını ne kadar iyi kullanabilmesi ve bu teknolojik yapılanmanın neresinde yer almasına bağlıdır. İster günümüzle, ister Osmanlının son dönemi konu olursa bu kalemin eksik kalmasıyla, çok önemli güç kaybının da şahidi olmaktadır. Bu bakımdan Osmanlının altın devirlerinde beyin göçü önemsenererek çok önemli beyin gücü oluşturulması, ilim eğitim, irfana verilen ve padişahlardan daha yüksek derecede saygı ve ihtiram gören ulemanın toplum üzerindeki etkisi azaldıkça cehaletle sükûnet ortaya çıkmıştır. Bu önemli ekseni beyin gücünü bu gün en doğru şekilde kullanabilen bölgeler en önemli ekonomik gücü elinde bulundurmaktadır.

1.1.6. Dış Dünyayla Bağımlılığın Azaltılması ve İslam Dünyasında Bütünleşme

Osmanlının dış borçlanmadan çekinmesi, ülkenin sınırlarında güç kaynaklarını doğru biriktirme ve kullanımı ile ekonomik güçlenmenin temin etmesi söz konusudur. İster İslam dünyası, ister daha ileri Türk dünyası birliktelikleri için bu ekonomik denge yaklaşık 52 ülkenin bir araya gelmesiyle kurula bilir. Bu ekonomik denge bölgede mali, merkezi yapılanmanın aynı para birimiyle, az vergili uluslararası pazarların sağlanması, ülkeler arası işlemlerin kolaylaştırılması, vizenin kaldırılması ve sınırsız imkânların sağlanmasıyla önemli

bir güç, bütünlük kazanmış, bugün de kazandırılma gayretini ve gününü beklemektedir.²⁹ Günümüzde para politikaları, piyasaların belirleyici faiz oranları, ülkenin yatırım imkânlarının ellerinde bulunduran mali kurumlar aslında bir gücün, merkezden yönetilen bir birliğin simgesidir. Bu anlamda İslam Dünyasının ortaya koyacağı mali yapılanma, her alanda ekonomik, politik v.s. güç, merkezi yapılanma finans dünyasında da çok önemli değişikliklere ve gelişmelere sebep ola bilirdi.

1.2. Osmanlı Bankası Kurulma Aşamasında Para Politikası

Para tarihine kısaca göz atmış olursak, kâğıt paranın eski dönemlerde de kullanılmış olduğunun şahiti ola biliriz. Uygurlar daha XI. yüz yılda kumaş parçaları üzerine mühür basarak kâğıt para gibi kullanmışlardı. Çin'de de eskiden beri bu tür uygulamalar olduğu bilinmektedir. Moğollar zamanında alış verişin 25 adedi bir dinar karşılığı tedavüle sürülen kâğıt paralarla yapılması zaruriydi, bundan kaçınma veya kalpazanlığın cezası ise ölümdü. XIII. yüz yılda Kubilay Han da, altın ve gümüş karşılığında piyasaya kâğıt para çıkarılmasını emretmişti. Tarih boyu uygulana gelen, para politikaları Osmanlı Devletinden de uzak kalmamış ve ekonomik gücünün belirtisi olarak, Osmanlılar da değişik zamanda politikalar uygulamıştır.

Osmanlı Devletinin son döneminde devletin dünya finans ekonomisine açılımı bankaların kurulma ihtiyacı ile beraber para politikasını da gündeme getirmiştir. Şöyle ki, ilk Osmanlı banknotları Abdülmecit tarafından 1840 yılında “Kaime-ı Nakdiye-ı Mutebere” adıyla, bugünkü dille “Para Yerine Geçen Kâğıt”, bir anlamda para olmaktan çok faiz getirili borç senedi veya hazine bonusu niteliğinde olmak üzere çıkarılmıştır. Bu paralar matbaa baskısı olmayıp, elle yapılmış ve her birine de resmi mühür basılmıştır. Kaimelerin zaman içerisinde taklidinin kolayca yapılması ve kâğıt paraya olan güvenin azalması nedeniyle 1842 yılından itibaren matbaada bastırılmasına başlanarak, el yapımı olanlarla değişimi sağlanmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nda 1862 yılına kadar çeşitli şekil ve miktarlarda kaime ihraç edilmiştir.

Osmanlı son dönemi için para politikalarının temel dinamiklerinden biri de paranın değer kaybını önlemek olmakla, enflasyon önleyici yöntemler uygulanmıştır:

1. Altın ve gümüş sikkeler olmakla, eski sikkelerden yenilerini kesmek. Bu şekilde bir çok harcamalar karşılanmakta ve paranın el değişmesi korunmaktaydı.

---

²⁹ Daha geniş bilgi için bkz: Faruk Yılmaz, **İslam Ekonomi Felsefesi**, Ankara, Berikan Yayınevi, 2011

2. Hakimiyyete gelen yeni padişahlar kendi ismine sikke kestirmekte ve eski sikkeler tedavülden kaldırılmıştır. Bu şekilde hazineye yeniden bir gelir temin olunmuştur. Bu uygulama uzun süre kullanılmış olsa da, I. Süleyman'dan itibaren uygulama kaldırılmıştır.
3. Sikkelerin değerlerinin veya ağırlıklarının değiştirilmesi. Altın ve gümüş sikkelerinde bakır oranının değiştirilmesi veya ölçüsünün küçültülmesiyle gerçekleştirilen işlemdir. Bu o dönem için tağşiş (devülasyon) olarak isimlendirilmiştir. Devletin paranın değer kaybını bir finansman olarak kullanması da bu politika kapsamında değerlendirilebilir. Paranın değer kaybı olayı sadece devletin değil, para piyasalarının da işine gelmekle, kırık akçe gibi yeni sikkelerin basılmasına sebebiyet veriyordu.³⁰

Osmanlı Devletinde ekonomik yapılanma tamamen devlet nezaretine verildikten sonra para basımı ve politikaları tamamen Osmanlı bankasına aktarılmıştır. 1856 yılında İngiliz sermayesi ile kurulan Osmanlı Bankası “Bank-ı Osmanî” sonraki süreçte para basımını tamamen bu banka üzerinden gerçekleştirmiştir. Osmanlı Bankası 1863 yılında Fransız ve İngiliz ortaklığında “Bank-ı Osmanii Şahane” adıyla bir devlet bankası niteliğini kazanmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun devamlı batı piyasalarından borçlanma ihtiyacında kalınca, bankayı nezaretinde tutan İngiltere ve Fransa mâli ilişkilerini banka üzerine gerçekleştirmiştir. Aslında bütün bu mâli ilişkiler üzerine, Osmanlı İmparatorluğu Osmanlı Bankasına hükümetin hiç bir biçimde kâğıt para basmayacağı ve başka bir kuruma da bastırmayacağı taahhüdünde bulunarak, 30 yıl süre ile kâğıt para ihracı imtiyazını vermiştir. Banka ilk olarak 1863 yılında, istendiğinde altına çevrilmek üzere, Maliye Nezareti ve kendi mühürlerini taşıyan banknotları tedavüle çıkarmış, 1863-1914 yılları arasında da çeşitli şekil ve miktarlarda banknot ihraç etmiştir. Yukarıda belirtilen taahhüt verilmekle birlikte, Osmanlı yönetimi Osmanlı Bankası ile anlaşarak, halk arasında “93 Harbi” olarak bilinen 1876-1877 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında, savaş masraflarını karşılayabilmek amacıyla kaime ihraç etmiştir.³¹

Kırım Savaşıyla ilgili askeri harcamalar, savaş zaferinden sonra ülkeye gelen misafir ailelerin tüketim tarzı Osmanlı halkına büyük etkisi nedeniyle, aynı zamanda erkeklerin %75 oranının savaşlarda yer alması ülke ekonomisini ciddi şekilde etkilemişti. Osmanlı Dış borcu kapatmak için bir süre kaime olarak bilinen kâğıt para basımına karar vermiş, vergiler

---

³⁰Ahmet Tabakoğlu, **İslamda Para Politikası İle İlgili Bir Deneme**, İslami İlimler Araştırma Vakfı, Para Faiz ve İslam, Tartışmalı İlmi Toplantılar Dizisi, s. 6-7

³¹ Merkez Bankası, Kâğıt Paranın Tarihçesiyle İlgili (Banknotlarla İlgili Genel Bilgiler)

<http://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/tcmb%20tr/tcmb%20tr/main%20menu/banknotlar/banknotlarla%20ilgili%20genel%20bilgiler/kagit%20paranin%20tarihcesi>

artırılmış, nihai olarak sarraflardan hibeler bile istenmiştir. İlerleyen süreçte ilk Türk Anonim Şirketi olan Şirketi Hayriye de kurulmuştur. Fuat Efendi ile Cevdet Efendi Bursa’da müddeti ikametlerinde 2 önemli eser meydana getirmişler. Osmanlı yazı kurallarını kapsayan Kavaidi Osmaniye risalesini ve Osmanlıda ilk anonim şirket olan hayır şirketini tesis ederek, denemesini boğaziçi ahalisinin gidip gelmesi için bir vapur şirketini teşkil ederek Hayriye teşkilatının kullanımına vermişler.³²

Osmanlı Devletinde de çağdaşı olan diğer devletler gibi ticari ödemeler benzer ödeme araçlarının kullanıldığı görülmektedir. İç ticarete “kitabu’l kadı” ve “süftece” olarak ödeme araçlarıyla birlikte sehimlerin ihracı, tahvillerin değişik mukataalar bünyesinde işlem gördüğü de bir gerçektir. Bu ödeme araçları yanında dış ticarete Avrupa’da kullanım alanı iyice yaygınlaşan poliçenin de hangi tarihten kullandığı kesin olarak bilinmemektedir. Ancak İtalya şehir devletleri ile ticari ilişkilerin varlığı dikkate alındığında bu ödeme aracının kullanım tarihi oldukça erken tarihlere tesadüf ettiğini söylemek mümkündür. Poliçenin Osmanlı Devletinde kullanıldığına dair en erken kayıt 1661 tarihidir. Evliya Çelebi seyahatnamesinde “polise” kelimesi zikir edilmektedir. Tabii ki, Osmanlının iç borçlanma enstrümanı olarak kullanmış olduğu polise veya poliçe değil, daha çok süftece olarak bilinen bir işlemin yürürlükte olması söz konusudur. Bazı özellikleriyle süftece poliçeden farklılık gösterir ve daha pratik uygulama imkanları, kolaylığı sağlamaktaydı. On sekizinci yüzyıla gelindiğinde poliçenin gerek taşradan İstanbul’a nakit transferi gerekse dış ticarete yaygın olarak kullanılmaya başladığı bilinmektedir. Avrupa ile dış ticaretin artmaya başlamasına paralel olarak bu ödeme aracının yaygın bir şekilde kullanımının arttığı da anlaşılmaktadır.³³

1.3. Son Dönem Osmanlı Ekonomisinde Kamu Finansmanı

Osmanlı ekonomisinin en belirgin özelliklerinden biri de eski uygulamalar üzerine kurulan bir gelenekçiliğin olmasıydı. Osmanlı gelenekçiliği kendisinde en iyiye doğru mükemmeleyiciliği de bulundurmakla zamanla gelişen vergi müesseseleri, kamu finansmanları ciddi mesafeler kat etmiştir. Ülkenin devlet harcamaları, hazine bütçesi ve

---

³² Akabinde bu şirketleri izleyen 95 İstanbul’da, 9 İzmir’de, 7 Konya’da, 4 Aydın’da, 2 Bursa’da diğerleri de İzmit, Hayfa, Kastamonu, Uşak, Manisa v.s. bölgelerde anonim şirketler kurulmuştur. Daha geniş bilgi için bkz: Celali Yılmaz, **Osmanlı Anonim Şirketleri**, İstanbul

Scala Yayıncılık. Çalışma Ticaret ve Ziraat Nezareti tarafından 1918 yılında yayınlanmış olan “**Memalik-i Osmaniye’de Osmanlı Anonim Şirketleri**” başlıklı katalog esasında hazırlanmıştır

³³ Basit bir poliçe örneğinde: “Süreti poliçe Badi poliçe evveldir ki. İş bu poliçe tarihinden itibaren iki mah (ay) sonra hesabıma mahsuben Hamdi Efendiye yüz mecdiye tediye eyleyeceksiniz (ödeyeceksiniz veya geri iade edeceksiniz) fi sene (senesinde) 11 sene 68 Mustafa (Burusada Şakir Ağa) Daha geniş bilgi için bkz: Hüseyin Al, **Osmanlı Devletinde Kambiyo İstikrarı Uygulaması (1839 - 1863)**, Ankara, Bileşik Yayınları, 2011

kamu finansmanın sağlanması daha çok sabit vergilerle değil fetih hareketleriyle elde olunan ganimetlerle sağlanmaktaydı. Bu bakımdan savaşlar ve yeni fetih hareketleri çok ciddi ekonomik denge sağlamış olsa da, diğer taraftan ciddi kaynak talep ediyor. Fetih hareketleriyle tarihler yazan Osmanlı devleti de savaşların finansmanı olarak devlet vergilerinin artırılmasını gerekli görmekteydi. Bahsi geçen dönem için Osmanlı ekonomisinde kamu finansmanı olanakları aşağıda zikri geçen temel eksenler üzerine inşa olunmuştur:

1.3.1. Merkez Maliyesi

Gelir ve giderlerin merkezi bütçeye yansıyan mali kesimdir. Sistemin madeni para rejimine dayandığını hatırlarsak, nakdi gelirlerin toplandığı ve yine nakdi harcamaların yapıldığı merkezi hazinenin maddi bir varlığa sahip olduğunu kabul edebiliriz. İç ve Dış Hazine olarak bilinen hazinenin, ilk örneği 930 h./1524 miladi senesine denk geliyor. Sonralar, 30-a kadar bütçe vardır. Bütçe gelirleri, genel olarak Mukataa, Cizye ve Avarızla³⁴ karşılanıyordu. Mukataalar Abbasiler devrinden başlamakla devletin özel sahibkarlara devlete mahsus sektörün, toprağın v.s. kullanımını devr ettiği bir yöntemdir. Devlete ait gelir işletmeciler tarafından toplanmaktaydı. Mukataa kapsamında gümrüklerin, darphanelerin, madenlerin kullanılması da söz konusu olmuştur. Bütçedeki payı % 24-40 olan mukataalar esasen üç yöntemle işletilmekteydi. Bunlar iltizam, emanet ve XVII. yüzyılın sonlarından itibaren malikâneler olarak bilinmektedir. İltizam mukataaların bir bedel karşılığında özel teşebbüs tarafından işletilmesidir. Genellikle 3 yıl olmakla, tahsisi açık artırma yoluyla yapılır.³⁵ Cizye İslam Devletinin müslüman olmayan tebaasında (zimmîlerden) alınan baş vergisidir. Bir yandan müslümanların üstünlüklerini ve gayri-müslimlerin tabi oluşlarını sembolize eden “ideolojik” bir vergi vasfını taşıırken, bir yandan da yine gayri müslimlerin İslam devleti tarafından can güvenliklerinin sağlanmasının karşılığı olarak bilinmekteydi. Can veya baş vergisi olarak da kabul edilen cizye vergileri neredeyse bütün vergilerden muaf olan her kesimi kapsamaktaydı. Avarız vergileri öncelikle savaşların finansmanında kullanılan olağandışı vergilerdi. Bunlar XVII. yüzyılın sonlarında kullanılmakta ve toplam bütçe gelirlerinin % 10-20 oluşturmaktaydı.

---

³⁴ Avarız vergileri öncelikle savaşların finansmanında kullanılan olağandışı vergilerdir. Bunlar XVII. yüzyılın sonlarında kullanılan olağandışı vergilerdir. Bunlar toplam bütçe gelirlerinin %10-20 oluşturmaktaydı

³⁵ Mukataalar: **1.** Emanet mukataaları - emin denen devlet memurları tarafından işletilmesidir. Gelir düşüklüğü gibi sebeplerle mültezimlere çekici gelmeyen ya da devlet toprakları, madenler, gümrükler gibi önemlerinden dolayı devlet tarafından işletilmesi gereken mukataalar emanetin konusudur. **2.** Malikâne iltizamının ömürlük bir süre kazanmasıdır. Bunun başlıca sebebi devletin XVII. yüzyılın sonlarından itibaren artan nakit ihtiyacıdır.

1.3.2. İç ve Dış Borçlanma

Osmanlı Devleti özellikle savaş harcamalarının finansmanına katkıda bulunmak üzere iç borçlanma teşebbüslerinde bulunmuştur. Daha önceler kullanılmış olan birçok iç borçlanma yöntemlerini Osmanlı Devleti içerisinde faiz bulunması nedeniyle kullanılmasını uygun görmemiştir. Son dönem için faizsiz iç yöntemler olarak tahvil, sehm, süftece v.s. gibi yöntemlerin kullanılması da bir gerçektir. Artan savaşların gereken yüksek oranda ihtiyacını ilk başta belirli elit kesimden sarraflardan, tüccarlardan karşılamaya çalışan Osmanlı Devleti zamanla bu miktarın çok ciddi rakamlara ulaştığını gördükten sonra halkın her kesimine açık iç borçlanma senetleriyle karşılama gayretine girdi. Osmanlı son dönemi için artık iç borçlanmalar gelir bütçelerinin % 70 civarını oluşturmakta ve zengin olan her kes bu yükümlülüğe tabi kılınmıştır. Tabii ki iç borçlanmaların belirli kısmını devamlı verilen, zamanla artan ve kamunun her kesimine göre farklılık gösteren vergilerle de karşılanmaktaydı.

XVII. yüzyılın ikinci yarısından uygulamaya, 1775'te yürürlüğe giren esham uygulaması ile büyük mukataa gelirleri halka satılmış, böylece ek kaynak elde edilmiştir. Esham sistemi günümüzdeki gelir ortaklığı uygulamasının örneklerindedir.³⁶ Kırım harbine kadar dış borçlanmama direncini gösteren Osmanlı Devleti³⁷, batılılaşma döneminde oluşmaya başlayan kredi-ekonomisi zihniyetine paralel olarak zayıflamış ve Osmanlı Ekonomisi de 25 senede iflas etmiştir.

1.3.3. Timar Sistemi

16. yüzyıl sonlarına kadar Osmanlı Mali Sistemi merkezi hazine, padişah hazinesi ve timar sistemi üzerine oturtulmuştur. Timar düzeni kuruluşundan itibaren Osmanlı Devletinin askeri ve mâli sisteminin temelini oluşturmuştur. Timar sistemi, bir kısım asker ve memurlara, geçimlerini ve hizmetlerine ait masraflarını karşılamak üzere belirli bölgelerden kendi nam ve hesaplarına vergi toplama yetkisi verilmesi üzerine kurulmuş bir sistemdir. 1695 yılındaki bir fermanla malikâne düzenine geçilmiş ve Osmanlıda malikâne sistemi de iltizam sistemi gibi aslında bir iç borçlanma yöntemi olarak kullanılmıştır.³⁸ Malikâne düzeninin iltizamdan farkı, devletin her hangi bir gelir kaynağından (mukataa) vergi toplama hakkını vergiyi toplayacak kişiye, belirli bir süre için değil, ömür boyu satılmasıdır. Diğer bir ifadeyle malikâne ömür

³⁶ İç Borçlanma kaynaklarını karşılamak için aynı zamanda kâğıt paraya geçilmesi de belirli bir ihtiyacı karşılasa da, aynı zamanda zamanla daha yüksek oranda enflasyona neden olmuştur. Galata Bankerleri olarak bilinen zengin bankerler sınıfından da gerekli ihtiyaçların karşılanması için borçlanma da söz konusu olmuştur.

³⁷ Özellikle İslam Ekonomisinin öz sermaye ekonomisine dayandığı için Osmanlı Devleti dış borçlanmadan uzak durmaktaydı

³⁸ Genç M., **A Study of the Feasibility of Using Eighteenth Century Ottoman Financial Records as an indicator of Economic Activity: The Ottoman Empire and the World Economy**, Cambridge, Cambridge University Press, 2000, s. 349

boyu verilecek bir iltizamdır. Bu nedenle vergi toplama hakkını satın alan kişinin, yani malikânecinin iki tür ödeme yapması istenmiştir. Birincisi, miktarı müzayede ile belirlenene ve “muaccele” olarak adlandırılan bir peşin ödeme, ikincisi ise müzayede öncesinde devlet tarafından belirlenen, her yıl belirli bir tutarda yapılacak olan ve “mal” veya “muaccele” olarak ifade edilen ödemedir.³⁹ Ayrıca bu sistemde malikâneçi, vergi toplama hakkını hayatta iken üçüncü şahıslara satabilme hakkına sahiptir ve devlet bu satıştan muaccele tutarının %10’u kadar vergi almıştır. Öte yandan devlet sadece malikânecinin ölümü halinde ilgili mukataayı ele geçirerek tekrar başka birine satma hakkına sahip olmuştur.

1.3.4. İltizam Sistemi

17. yüz yıl kamu harcamaları içinde en büyük bölümü almakta olan iltizam sistemi merkeze bağlı ordu ve bürokrasiye mensup bir kısım ulufeliye, maaşlarını devlete terk etmeleri karşılığında, yıllık vergilerini hazineye ödemeye devam etmek üzere ömür boyu iltizama verilmeye başlandı. Böylece devlet, herhangi bir gelir kaybıyla karşılaşmadan bir bölüm maaş ödemelerinden kurtulmuş oluyordu. Ayrıca tımar sistemindekine benzer tarzda, ömrü boyunca kârı kendisine ait bulunacak bir vergi kaynağı, çıkarı gereği himaye etmek isteyen bir koruyucuya kavuşmuş oluyordu.⁴⁰

Yaşanan ekonomik krizin sonuçları devleti mâli konularla doğrudan uğraşmaya zorladı. Hazineye gelir akışının sağlanması için eski vergilerin daha etkin bir şekilde toplanması ve yeni vergiler konulması gerekiyor, bu da idari mevkilerin yeniden düzenlenmesini gündeme getiriyordu. Tımar gibi dolaylı vergilendirme yöntemlerinin yerine doğrudan vergilerin konulması gerekiyordu. Bu nedenle, cizye ile ağır savaş şartları nedeniyle devamlı toplanan bir vergi haline gelen avarız vergilerinin, daha çok ve etkin bir şekilde toplanabilmesi için köklü bir düzenleme yapılmıştır. Vergi toplama işlerinin kapıkulu birliklerinden kimselere, saray çalışanları ile başka merkezi görevlilere verilmesiyle taşrada yeni elitler sahneye çıktı. Sonraları 17. yüz yılın sonlarına doğru, çözüm olarak iltizama yönelmiştir.⁴¹

İltizam ihalelerine yalnızca resmi yönetici sınıftan olanlar katılabiliyordu. İhale bedelinin bir bölümünün peşin olarak ödenmesi zorunluluğu da ihaleye katılımı, mâli sermaye sağlayabilecek resmi yönetici sınıf üyeleriyle sınırlıyor, piyasaya giriş engellerini yükseltiyordu. Böylece, bir ihaleciler hiyerarşisi doğuyordu. Varlıklı tüccarlar ve tefeciler,

³⁹ Tabakoğlu Ahmet, **Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi**, İstanbul, Dergah Yayınları, 1985, s. 129

⁴⁰ Genç Mustafa, **Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet ve Ekonomi**, İstanbul, Ötüken Yayınları, 2000, s. 203

⁴¹ Barkey, **Eşkiyalar ve Devlet (Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi)**, (Çev: Altıok, Z.), İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999, s. 75

büyük mültezimleri mâli bakımdan desteklediler; büyük mültezimler de gelir kaynaklarını küçük mültezimlere ihale ettiler. Devletle doğrudan ilişki kuran ve ihale bedellerini düşük tutmak için danışıklı bir dövüş içinde olanlar, bu hiyerarşinin en üstündekilerdi.⁴²

Yeni vergi talepleri Anadolu'nun bir kısım yerlerindeki köylerde büyük nüfus dalgalanmaları meydana getirmişti. Konulan vergileri ödeyemeyecek duruma gelen köylerde oturanlar yerlerini terkederek, Anadolu'nun büyük şehirlerine göç ettiler. Bu durum ülke içinde düzenin daha da bozulmasına yol açtı. Göç edilen şehirler arasında başta başkent İstanbul gelmekteydi. Hükümet, bu göçe neden olan şartları ortadan kaldırmak yerine, gelenlere engel olup yurtlarına geri çevirmek şeklinde hareket etmiştir. Örneğin, hükümetin bir bölümü göç etmiş köyün vergisini kalanlardan alması, diğerlerinin de yerlerini terk etmesine neden olmaktadır. Fakat devletin iç göçü önleme girişimi başarılı olamamıştır. Bu şekilde göçler, bazı köylerin boşalmasına ve şehirlerde bir sorun haline alan fazla nüfus birikimine yol açmıştır. Bu durum zirai mahsulün azalmasına, dolayısıyla alınan vergilerin de gün geçtikçe eksilmesine neden olduğu gibi, büyük şehirlerde gıda sıkıntısı ve büyük bir işsizler grubunun ortaya çıkmasına da yol açmıştır.⁴³

1.3.5. Vakıflar

İslam'ın içtimai ve iktisadi sistemi vakıfların oluşup gelişmesinde en önemli yere sahiptir. İslam'daki lüks ve israf yasakları, harcanabilir gelirlerin önündeki alanları sınırlandırılmış ve bunların vakıflar yoluyla toplum refahına yönelmesini sağlamıştır. Vakıflar kurulmuş olduğu değişik zaman sürecinde, bir çok fonksiyonları gerçekleştirerek kamunun çok önemli ihtiyaçlarını gidermiştir. Aslında devletin de kamunun ihtiyacını karşılamak kurulmasına olanaklar sağladığı vakıflar, gözle görülmeyen bir çok harcamaları ve devlet yatırımlarını üstlenerek minimize etmiştir.⁴⁴

1.3.6. Kredi Kaynakları

Dış Borçlanmama hassasiyeti gösteren Osmanlı Devleti, kredi kaynaklarını daha çok ülke içinde tasarruflardan, atıl paralardan karşılamaktaydı. Mudaraba yoluyla tüccarlar sermaye toplamakla elde ettikleri kardan sermaye sahiplerine de vermekteydi. Tefecilik ve resmi haddin üzerinde ikrazda bulunma yasaklanmıştır. Tefecilik yapanlara verilen cezalardan biri, devletin onları İstanbul'un sosyal amaçlı işlerine yönlendirmesi ve çoğu kere iflas

---

⁴² Kıray Engin, **Osmanlı'da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar**, II. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 1995, s. 85

⁴³ Ramazan, Ali Gökbnar, Alparslan Uğur, **17. Yüzyılda Osmanlı Devleti ve Batı Avrupa Devletleri'nde Mali Yapı Üzerine Savaşların Etkileri**, Maliye Dergisi, S. 159, Temmuz-Aralık, 2010, s. 85-86

⁴⁴ XVI. asrın ikinci yarısından vakıf gelirleri, toplam kamu gelirleri içinde % 12 civarında bir paya sahiptir. XVII. yüz yılda % 25'lere yükseldiği tahmin edilmektedir

etmeleriydi. Bu yöntem dinimizdeki cezaların cezalının zararına, sonucuyla toplumun hayırına uygulamasıyla benzerlik taşıması da belirtilmesi gereken hususlardandır.

1.3.7. Sanayi ve Ticaret Finansmanı

Osmanlı ekonomisinde ilke olarak özel sermayeye dayalı bir sistem hâkimdi, finansman ihtiyacı öncelikle ortaklık yoluyla karşılanmaktaydı. Esnafın kalitesini düşürerek ucuz fiyata mal vermesini önlemek için, sermaye artırımının, faizli kredi kullanmasının karşısı alınmaktaydı. Aynı zamanda Osmanlının sahip olduğu coğrafyadaki eski uygarlıkların ekonominin sarsılmaması için uygulamış olduğu yöntemler de esnaf ve tüccar zümresinin sahiplendiği söylene bilir. Şöyle ki, Roma ve Bizans'ta loncaların kurulması ürettiklerinin karşılığı olarak para talep etmeden, ürettiklerinin tekel sahibi olmaları olanağı zamanla alanlarında otorite olmalarını temin etmiştir. Osmanlı Devletinde de başta İstanbul olmakla hemen her kentte esnaf ve loncalar biçiminde örgütlenmiştir. Tabii ki, devletin de nezaretinde oluşan bu kesim zamanla kendi içlerinde büyüyen ve bağımsız bir kuruluşlara çevrilmekteydi. Osmanlı devleti yine de kamudan yana altın işlerinin halkın aldatılması endişesiyle merkezde kurulmasını, halkın rahatlığını bozması bakımından meyhanelerin daha erken kapatılması, inşaat işlerinin sağlam yürütülmesi için çok dikkatli denetim işlerinin gerçekleştirilmesi gibi kurullarla sanatkârlığın da bir ölçü içerisinde şekil almasına gayret etmekteydi.⁴⁵

Osmanlı son dönemi için dünya pazarları ve Osmanlının ister iç, isterse de dış piyasada arz koşullarının temel eksen oluşturduğunun belirtilmesi gerekir. 1880 sonrası dönem için Osmanlının dış ihracatında önemli kalemler arasında kuru üzüm, incir, ham ipek, buğday ve arpa gibi satışlar yer almaktaydı. Bu satışlar aynı zamanda fiyat esnekliğinin oluşmasında belirleyici rol almaktaydı. Ülkenin önemli ihracat imkanları, olanakları bulunsa da dış piyasalar bu kalemlerin payını daha da düşürmekte, İngiliz, Fransız ve Alman dış ticaret olanakları devletin bu imkanlarını kısıtlamaktaydı.⁴⁶

1.3.8. Ziraat Finansmanı

Özellikle Timar sistemine dayalı zirai işletmeciliğin kurulması söz konusu olduğu gibi, bir kısım topraklarda sulama işleriyle ilgili çiftçi ve bahçecilerden vergi olarak % 5 su vergisi alınmaktaydı. Zirai işletmecilikte emek ve toprağı tasarruf eden arasında mahsulden yüzde olarak pay almaya dayanan muzaraa usulünün da geçerli olduğu söz konusudur.

---

⁴⁵ Daha geniş bilgi için bkz: Murat Koraltürk, **Türkiye'de Ticaret ve Sanayi Odaları (1880-1952)**, İstanbul, Denizler Kitabevi, 2002

⁴⁶Şevket Pamuk, **Osmanlı Ekonomisi ve Dünya Kapitalizmi**, Ankara, Yurt Yayınevi, 1984, s. 50

Kendir, kenevir, pamuk, susam gibi yağ ve lif bitkilerinin üretimlerine de özel bir önem ve aynı zamanda vergi indirimleri, teşvikler uygulanmıştır.⁴⁷

1.4. Kamu Finansının Temininde Vakıfların Etkin Rolü

Vakıflar tarihini incelemiş olursak, tarihi verilere göre en eski vakfın M.Ö. 1280-1290 yıllarında Hitit Kralı Hattusilis tarafından kurulmuş ve Boğazköy kazılarında ortaya çıkarılan tabletten anlaşıldığına göre bir evle eklentileri Kral soyunun Tanrıça İşter'e tapınması için vakıf edilmiştir. Kamu hukukundan doğan bir hakka sahip olmaması ve sadece kral ailesine kullanım musadesi verildiği için gerçekten bütün fonksiyonlarını içeren bir kuruluş olmadığı da bir gerçektir. Uygurlarda, eski Yunanda ve Cermen hukukunda vakıf benzeri kurumların bulunması yanısıra İslamiyet'ten önce de vakıflara benzer mal tahsislerinin yapıldığı anlaşılmaktadır.⁴⁸

Vakıf klasik tanımına (İslam hukukuna) göre “çıkarları halka ait, aslı şeklini veya fonksiyonlarını değiştirmeyen, ebedi olarak Cenabı Hakkın mülkü hükmünde olmakla başkasının mülküne geçmekten ve mülküne katmasından uzak kalan bir kuruluştur.⁴⁹ Bir başka tarifile, vakıf insanoğlunun kendisinden sonra hayır maksadıyla kullanmak için bıraktığı, hiç bir karşılık beklemezsizin şatlarını da kendisi belirlediği bir hayır kurumudur.⁵⁰ Bu kurumlar kendi döneminde insanların neredeyse bütün ihtiyaçlarını karşılayacak kadar geniş yelpazede hayır imkânları sunmaktaydı. Medrese, külliye, zaviye, kütüphane, sibyan mektepleri gibi eğitim kurumları, halkın mâli ihtiyaçlarını karşılayacak para vakıfları⁵¹, ulaşım hizmetlerini kendisinde bulduran köprü, yolların yapılmasındaki hizmetler vakıfların sınırsız çalışma imkânlarını ifade etmektedir.⁵² Vakıfların bütün hizmetlerini 3 temel başlık altında özetleye biliriz.

⁴⁷ Daha geniş bilgi için bkz: Ahmet Tabakoğlu, **Osmanlı Ekonomisinde Kalkınmanın Finansmanı**

⁴⁸ Önceki dönemlere ait örnekleriyle beraber tam sistemli gelişen vakıf kültürü İslamiyetle değer kazanmıştır. Özellikle, Allah Resulünün “*Yiyip tükettiğin, giyip eksittiğin ve hayır için verip geride bıraktığından başkası senin malın değildir*” emri bu kültürün oluşmasında önemli bir etken rolüne gelmiştir. **Eski Vakıfların Günümüze Ulaşan Uygulamaları, Sorunları ve Çözümleri Semineri**, edr. Suat Ballar, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 2001, Önsöz

⁴⁹Paranın vakıf olunması konusu fıkıh mezheplerinin üzerinde durduğu konulardan birisi olmuştur. Vakfiyelerde belirli bir kısımda bağışlar, padişah ailesinden ayrılan birikimler Hanefi mezhebince vakıf olunması üzerine tartışılmış ve zamanla bu da para vakıflarının oluşmasına sebebiyet vermiştir.

⁵⁰ Mehmet Fatsa, **Osmanlı Vakıfları ve Vakıf Eserleri (Dini İlmî Hayat ve Sosyal Kurumlar)**, Giresun, Giresun Yayınları, 2008

⁵¹ Tahsin Özcan, **Günümüz Finans Kurumlarının İzlediği İki Yol ve Osmanlı Uygulamaları**, İslami İlimlerde Metodoloji, Tartışmalı İlmî İhtisas Toplantısı, İstanbul, 2010

⁵² Daha geniş bilgi için bkz: Sipahi Çataltepe, **İslam – Türk Medeniyetinde Vakıflar**, İstanbul, Türkiye Milli Kültür Vakfı, 1991

1. Dini – Bu vakıflar arasında daha çok dini hizmetiyle bilinen kurumlar gündeme gelmektedir. Mabetler, mektepler, imaretler, yetimhaneler, dul evleri, kabristanlar, yetimhaneler, hastaneler v.s. bu niteliktedir.

2. İctimai (Sosyal) – Başlangıçta dini amaçlarla kurulan vakıfların zaman geçtikçe hayatın çeşitli sayfalarında kullanılan, fakir ve yoksulların kalkındırılması, onların ekonomik ve mâli güçlerini desteklemesi, onları topluma kazandırma, sosyal durumların iyileştirilmesi v.s. gibi temel ihtiyaçları karşılamak için de kullanılmıştır.⁵³

3. İktisadi (Ekonomik) – İktisadi, ekonomik hayatla olan toplum, ülke yararına sağladığı imkânlarla gündeme gelmektedir.⁵⁴ Vakfiyede bulunan şartlara göre vakıf gelirinin azalmaması için gerekenin yapılması ifade olunmuştur. Bu anlamda ekonomik ihtiyaçları karşılamak için bir farklı önem kazanan vakıflar, harbi, mâli ve diğer alanlarda genel finans ihtiyaçlarını karşılamağa yönelik bir değer kazanmıştır.⁵⁵

Gönüllülük temeline binaen inşa olunan vakıfların kar amacı gütmeyen anlamlı ve sürekli bir değer kazanması işlevselliğini daha da yükseltmiştir. Kendi kendini yöneterek, öz yönetimi geliştiren vakıflar, sahiplerine ve yöneticilerine kar dağıtımını sağlamadan ortak karların amaçları doğrultusunda kullanımını temel edinmiştir. Bu kuruluşların gelirleri giderlerinden fazla ola bilir, bu karı da aynı şekilde kuruluşun amaçları için kullanmak mecburiyetindedir. Tabii ki, kar amacı gütmeyen kuruluşların belirli kesim, çevrenin amaçlarına değil, hedefleri doğrultusunda tüm topluma hizmet etmesi gerekir. Kar amacı gütmeyen kuruluşların en önemli toplumsal amaçları kültür, sanat, eğitim, araştırma, sağlık, çevre, konut, savunma, din alanlarındaki amaçlarıdır.⁵⁶

Vakıf kültürü yalnız Doğuya, İslam ve Türk kültürüne ait olan miras değil, bütün hayırsever insanların niyet ve samimiyetlerine göre miras bıraktıkları kurumlardır.⁵⁷ Vakıflar

---

⁵³ Vakıflar sadece hastaneler, köprü, cami, kütüphane v.s. gibi doğrudan doğruya amme hizmetlerine, kısacası her kesimden olan insanın müştereken kullandığı yerlere sarf olunmaya da bilir. Aynı zamanda öksüz yurtları, aş ocakları, fakir ve kimsesizlerin barındırılması, güçsüz ve hastaların bakımı v.s. gibi yerlere de sarf olunmaktaydı.

⁵⁴ Aynı zamanda bu hizmetler arasında: Askerlik ve Talim (Spor) Hizmetleri – kale, istihkâm, donanma, top, gemi yapımına sınır kalelerini bekleyenlere yardım vakıfları, topçular ocağı, kalyoncular ocağı, lenger hane, dökümhane v.s. inşaatı gibi ihtiyaçları karşılamaktaydı. Şehircilik ve Belediye Hizmetlerini gerçekleştirmek için, devletin şehirlerde gerekli mali desteği karşılaya bilmediği için bu ihtiyaçlar da, vakıflar tarafından karşılanmaktaydı. Halkın ister insanlara, ister hayvanat veya nebatata olan hassasiyetini ifade eden özel vakıflar ise, leyleklere bakılması, nadide gül yetiştirenlere mükâfat, Van gölünde gemi işletilmesi v.s. gibi fonksiyonları da kendisinde bulundurmaktaydı.

⁵⁵ Daha geniş bilgi için bkz: Ziya Kazıcı, **Osmanlı Vakıf Medeniyeti**, İstanbul, Bilge Yayınları, 2003

⁵⁶ Emre Kaçar, **Vakıflarda Vergi Muafiyeti ve Vergi Teşvikleri**, İstanbul, İstanbul Ticaret Odası, 2012, s. 15-17

⁵⁷ Örneğin, 1967 Amerika Birleşik Devletlerinde on milyon dolardan fazla olan 236, varlığı bir milyon ile on milyon arasında olan 1.210, varlığı ikiyüzbin ile bir milyon arasında 5.299 vakıf vardır. Günümüzde muhtemel bu rakam 20.000'e ulaşmıştır. İngiltere'de 1880 yılında 9.145 vakıf sayısı vardı. 1900'lerde bu sayı 22.607'ye yükselmiştir. Bu kurumlar da aynı şekilde sadece ülke dâhilinde değil, ülke haricindeki ihtiyaçları karşılamak için de kullanılmaktaydı

başlangıçta ferdi ihtiyaçların karşılanması için ortaya çıkan kurumlar olmuş, sonralar daha belirli kriterler kazanarak vakıf⁵⁸, mevkuf⁵⁹ ve mevkufun aleyh⁶⁰ gibi tabakalar oluşturulmuştur. Bu 3 temel ayırımın da kendine mahsus şartları bulundurulması gerekliydi. Vakıf edilen mal vakıf esnasında vakfin kendisinin olmalı, her hangi menfaat olmamalı⁶¹, aynı zamanda vakfin akar⁶² olması, vakıf edilen malın malum muayyen olmalı v.s. birçok vakıf şartnamelerinde bu kriterlerden detaylı bahis olunmuştur.⁶³

Osmanlı Döneminde ilk bilinen vakıf Fatih Sultan Mehmet'in (ö.886/1481) yeniçeri ocaklarına verilen etlerin sübvansiyonunda kullanılmak üzere vakfettiği 24.000 altın tutarındaki meblağla kurulmuştur. İstanbul'da Sultan Fatih'ten itibaren, 1456-1551 yılları arasında 1161 para vakfı vardı. Yine İstanbul'un et ihtiyacı için Kanuni Sultan Süleyman (ö.974/1566) kendinden önce bu amaçla tesis edilen para vakıflarını birleştirerek, 698 bin akçelik bir vakıf oluşturmuştu. Bu paralar İstanbul kasaplarına kredi olarak veriliyordu. Para vakıfları o kadar gelişmişti ki, bunları "Vakıf bankalar" olarak da isimlendirmek mümkündür.

Vakıflar Osmanlı Devletinde hem kamusal üretimin, hem özel üretimin finansman araçlarından birini oluşturmuştur. Osmanlı'da vakıf kurumu, dinsel hizmetler, eğitim, sağlık, sosyal yardım ve bayındırlık hizmetleri gibi kamusal hizmetlerin finansmanında başvurulan araçlardandır.⁶⁴ Vakfedilen değerler menkul veya gayrimenkul olarak biliniyordu. Menkul değerler genellikle para vakıfları içinde yer alırken toprak ve ticaret merkezleri gayrimenkul vakıflar olarak biliniyordu. Vakıf gelirleri XVI. yüz yılın ilk yarısında toplam kamu gelirlerinin yaklaşık % 12 oluştururken, iltizam ve özel mülkiyetin yaygınlık kazanmaya başladığı XVII. yüz yıldan başlayarak vakıflarda kamu gelirleri % 15.97, XVIII. yüz yılda yaklaşık % 25 olduğu kabul edilir. Vakıf kurucularına gelince bunların % 81.15 hür asıllı, % 9.26 köle asıllı olanlar arasındandı.⁶⁵

Vakıf kültürü Selçuklular, Beylikler ve Osmanlılar devrinde Anadolu Türk insanın hayatın bir vasıtası olarak telakki ettiği servetiyle, içinden çıktığı topluma hayır ve katkı sağlamak için kurmuş olduğu kurumlar, şimdiki günümüzde de önemli fonksiyonlarını kapsamaktadır. İçtimai müesseselerin tabi oldukları değişme şartlarına uyarak vakıf müessesesi

---

⁵⁸ Sadece insanların, hayvanların veya bütün canlıların kullanımı için her türlü mülkü vakıf eden şahıs

⁵⁹ Vakfin, mülk sahibinin kendisinden sonra kullanıma adadığı her türlü mülk

⁶⁰ Vakıf malından kullanımını amaç edindiği, öngördüğü ve ya şartlarıyla belirttiği kişi veya müessese

⁶¹ Yani her hangi bir şahıs başkasından alacağını vakıf olarak ayıramaz

⁶² Akar ev, daire, dükkân, ağaç ve arazi gibi gelir getiren taşınmaz emlak olarak kabul edilmektedir

⁶³ Daha geniş bilgi için bkz: Mehmet Fuat Köprülü, **İslam ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmalar ve Vakıf Müesseseleri 1890-1966**, haz. Orhan Fuat Köprülü, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 1983

⁶⁴ Murat Çizakça, **İslamic Capitalism and Finance: Origins, Evolution and The Future**, ed. M. Fahim Khan and Mario Porzio, Malezya, INCEIF, 2011, s. 79

⁶⁵ Haydar Kazgan...[ve öte.], **Osmanlıdan günümüze Türk finans tarihi: kuruluşan cumhuriyete**, Proje koordinatörü Serpil Teoman, İstanbul, İstanbul Menkul Kıymetler Borsası, 1999, s. 147

de zamanla mevzu ve sistem itibari ile pek çok değişikliklere maruz kalmıştır. Bununla beraber birbirine çok uzak tarihi devrelerde bile mevzu veya hukuk bakımından birbirine yakın veya benzer cihetler bulmak kabildir. Vakıf el ve gönülbirliğinin en güzel ifade vasıtasıdır. Bu sistemde ferdiyecilik ile cemiyetçilik; halkçılık ile devletçilik fikirleri yurda, yurttaşlara, insanlığa hizmet yolunda pek güzel, mahirane bir surette birleştirilmiş ve kaynaştırılmıştır. Burada dikkat edilmesi gerekli olan nokta yapılan iyiliğin bir defaya veya muayyen bir zamana münhasır olmamasıdır. Vakıfta esas iyilik ve hayır fikrinin ebediyetidir, vakıf fertlerin hayırkar arzularını ölümlerinden sonra da yaşatacak, inkıtasız devam ettirebilecek bir sistemdir.⁶⁶

Osmanlı dönemindeki vakıfların herkesin karşılaşabileceği yaygın fiziksel ve sosyal riskler yanında bazen son derece tali risklere karşı da kişileri korumayı hedef aldıkları görülmektedir. Sosyal güvenlik hizmeti vermeye dönük bazı vakıf çeşitlerini şöylece sıralayabiliriz:

- Kimsesiz çocuklara, öksüzlere, yetimlere, muhtaçlara yardım vakıfları
- Cüzamlılara, körlere, dilsizlere, yardım vakıfları, akıl hastanesi ve diğer hastane vakıfları
- Düşmana esir düşenlerin fidyelerinin ödenerek kurtarılması
- Köle ve cariyelerin azat edilmesi, azad edilenlere yardımda bulunulması
- Fakirlerin ve kimsesizlerin cenazelerinin kaldırılması vakıfları⁶⁷

Genel olarak vakıf değerlendirmeleriyle ilgili araştırmalarda, vakıf kurucularının yardımseverliklerini, vakıflar tarafından oluşturulan kurumların kamu hizmetlerinin yürütülmesindeki rollerini ve diğer yapıcı yönlerini vurgulayarak vakıfları istikrarlı bir toplumun temel kurumlarından biri olarak idealize ederken, diğerleri ise kurucularının kişisel çıkarlarına bir araç olması, yoksulluğu teşvik etmesi ve vakfedilen mülkler üzerinde olumsuz etkide bulunması gibi hususları ön plana çıkartarak vakıflarla ilgili ağır eleştirilerde bulunmuşlardır.⁶⁸ Vakıf kurumunu siyasal yönüyle ele alanlar olduğu gibi, vakıf ve devlet arasındaki ilişkilere de yer verilmiştir. Bu kimseler, özel kişiler tarafından kurulan vakıfların İslam toplumlarında sivil toplumun oluşmasındaki rolü üzerinde durarak, yönetici kesim tarafından kurulan vakıfları kamu politikasının bir aracı olarak değerlendirmiştir. Kamu

⁶⁶ H.Baki Kunter, **Türk Vakıfları ve Vakfiyeleri**, İstanbul, Cumhuriyet Matbaası, 1939, s. 7-8

⁶⁷ Daha geniş bilgi için bkz: Erol Kozak, **Bir Sosyal Siyaset Müessesesi Olarak Vakıf**, İstanbul, Akabe Yayın Ticaret ve Sanayi A.Ş. ,1985

⁶⁸ Eleştiri bağlamında genelleme ve indirgemelerden uzak olma gayreti ile vakıf veya benzeri kuruluşların yüksek amaçlar, gayeler niteliğinde oluşması ve ilerleyen süreçte fonksiyonların veya amaçların bazen değişmesi de söz konusu olduğunu ifade etmemiz gerekir. Benzeri örneklerde, Roma'da dini amaçlarla ilahlara, mabetlere harcanmak üzere belirli bir para tahsis edilmesi ya da vasiyet edilmesi yolu ile kurulan hayır kurumlarının, zamanla borç para, bir süre sonra borç parayı selemle veren bir kuruma dönüştüğü de bir gerçektir

vakıfları Osmanlı toplumunda sadece birtakım toplumsal hizmetlerin yürütülmesini sağlamanın bir aracı değildi; aynı zamanda sultanların cömertliğinin ve hayırseverliğinin bir göstergesi olarak onların toplum gözündeki itibarını, gücünü artırıcı ve böylece yönetimin meşruiyetini destekleyici politik bir işlev görüyorlardı. Vakıf kurumunu ekonomik yönüyle ele alanlar, bir yandan vakıfların eğitim, dini hizmetler, su sistemleri, konaklama ve sağlık hizmetleri gibi kamu, mahalli hizmetlerin finansmanında ve yürütülmesindeki rolü, öte yandan da hayır faaliyetleri yönüyle gönüllülük esasına dayanan bir gelir transferi aracı olarak toplumsal geliri yeniden dağıtıcı etkisi üzerinde durmuşlardır. Vakıfların sosyal fonksiyonlarını vurgulayanlar ise, toplumun yüksek ve zengin sınıflarının alt ve yoksul sınıflarına karşı ahlaki sorumluluk anlayışının bir tezahürü olarak değerlendirdikleri vakıflara modern refah devletinin sosyal güvenlik sistemlerine benzer bir fonksiyon yüklemişlerdir. Sonuç itibarıyla niyetlere göre kurulan ve her iki dünya için bir yatırım aracı olarak kabul edilebileceğimiz vakıfların toplumun fakir kısmının ihtiyaçlarını karşılayarak, iâşe politikasının ayrılmaz bir parçası gibi önemli bir fonksiyon taşımaktaydı.⁶⁹

Vakıfların ne kadar geniş alanda etkili olduğunu gösteren örnekler arasında, Fatih'in vakfiyesinde yapılan duvarlardaki yazıların temizlenmesi için konmuş kayıttan bir hastaneden müslüman olan, olmayanlar arasında tam bir eşitlik sağlanması için hekimlerin seçiminde din ayrılığına yer verilmemesini isteyen şartların da bulunması örneğini dile getirebiliriz. Yalnız vakfın sağladıkları değil, vakfın işleyiş biçimi de toplum için önemli bir eylem alanı açmıştır. Örneğin, XVIII. yüzyılın ikinci yarısında, İstanbul'da imaretlerden günde iki öğün yemek yiyenlerin sayısının otuz bin oluşu bile vakfın yararını belirtmeğe yeter. II. Beyazıt beş cami, beş imaret, altı han kah, bir kitaplık, bir hamam yaptırmış ve bunların devamı için gerekli vakıfları kurmuştur. Aynı zamanda, bu biçimdeki kuruluşların işleye bilmesi için binden fazla işçiye sürekli iş sağlanmış olması demektir.⁷⁰

Vakıf hukuku, vakıfların dolayısıyla para vakıflarının idari açıdan müstakil ve bağımsız, bugünkü anlamda özerk bir şekilde faaliyette bulunmasına imkân tanımaktadır. Bununla beraber söz konusu faaliyetlerin birtakım mekanizmaların gözetim ve denetimi altında yürütüldüğü görülmektedir.⁷¹ Vakfın idaresinden sorumlu olan kişi, vakfın işlerini yürütmek ve menfaatlerini gözetmek üzere tayin edilen mütevellidir. Mütevellî, vakfın

⁶⁹ Daha geni bilgi için bkz: Tefik Güran, **Ekonomik ve Mali Yönleriyle Vakıflar**, İstanbul, Kitabevi, 2006

⁷⁰ Hasan Güneri, **Türk Medeni Kanunu Açısından Vakıfta Amaç Kavramı ve Amacına Göre Vakıf Türleri**, Ankara, Sevinç Matbaası, 1976, s. 11-12

⁷¹ Para vakıflarının kullanmış olduğu yöntemler arasında rislin paylaşıldığı mudaraba ve murabaha gibi yöntemlerden daha çok vakfa kesin kar sağlayan muameleyi şerhiye, bey bil vefa, bey istiğlal gibi uygulamalar söz konusu olmuştur. Daha geniş bilgi için bkz: Fethi Gedikli, **Osmanlı Şirket Kültürü: XVI-XVII. Yüzyıllarda Mudarebe Uygulaması**, İstanbul, İz Yayıncılık, 1998

faaliyetlerini vakfiyede öngörülen şartlara ve genel hukuki hükümlere aykırı olmamak şartıyla ve vakfa faydalı olmak kaydıyla dilediği şekilde yürütebilir. Gerekli şartları yerine getirdiği takdirde herhangi bir kişi kendisine müdahale edemez.⁷²

1.5. Osmanlı Bankasının Kurulması ve Kamu Finansına Devlet Nezareti

Osmanlı'nın vakıf kültüründen bahis ederken, bu kültürün toplumun bütün alan ve bireylerini kapsadığının şahidi olduk. Zamanla dünyada güç dengelerinin, merkezinin değişmesi ile daha sistemli finans sisteminin oluşma ve oluşturma gereği de ortaya çıkmıştır. Bu anlamda Osmanlı Finans tarihi incelenmiş olursa farklı dönemlerde bu gibi ihtiyaç gideri karşılanmağa çalışılmış, ülkenin dışarıdan borçlanma olanağını en son değerlendirmesi bakımından da uzun süre etkisiz kalmıştır. Osmanlı dönemindeki bankalar tarihine göz atarsak, İmparatorluğun ismini alan Osmanlı Bankasından önce de bankaların kurulduğu ifade etmemiz gerekir.⁷³ Daha önce kurulmuş birçok banka vardı, hatta bu isimle kurulan başka bir bankanın olduğu da iddia olunmaktadır. Özellikle 1850'lerin ortasında Osmanlı hâkimiyeti altındaki topraklarda, hala büyük ölçüde bakir duran ekonomik ve mâli kaynaklardan yararlanma amacıyla büro ve şubeler kurmak için tek aday da değildir. Rothschildler veya Priere kardeşler gibi prestijli isimlerden, yerli bankerlerin çok daha mütevazı girişimlerine kadar geniş bir yelpazeye yayılan çok çeşitli grupların himaye edip önerdikleri birçok projeye rekabet etmek zorundaydı.

Ülkemizde gerçek anlamda ilk banka, Tanzimatın ilanından sonra 1847'de İstanbul Bankası adıyla kurulmuştur. Bankanın faaliyeti 1852 senesinde durdurulmuştur. Osmanlı Devletinde modern anlamda ilk ticaret ve mevduat bankası, yabancı sermaye ile (İngiliz) 1856'da kurulan Osmanlı Bankasıdır. 1856-1923 yılları arasında kurulan bankalarda yabancı sermayeli bankalar çoğunluklu olmakla birlikte, 1908 yılında 2. Meşrutiyetin ilanı ile milliyetçilik eğilimlerinin artması ile birlikte ulusal sermaye ile yerel ve tek şubeli bankaların kurulma sürecine girmiştir. Bankaların kurucuları, Avrupa'ya hammadde ihraç eden veya bu ülkelerden sanayi ürünü ithal eden tüccar ve çiftçi zümresi olmuştur. Bahis ettiğimiz süreçte tarımsal kredi verme amacıyla kurulan ilk ulusal sermayeli banka ise "Memleket Sandıkları"

⁷² Sorumlu nazır vakfın gözetim ve denetiminden sorumludur. Nazır bulunan vakıflarda mütevellî yaptığı faaliyetlerde onun da görüşünü almak zorundadır. Bunun yanında nazır vakfın faaliyetlerinin vakfiyeye uygun olarak yürütülüp yürütülemediği, her hangi bir ihmal veya suiistimal bulunup bulunmadığı gibi hususları takip eder, ancak bunun ötesinde vakfın işleyişine doğrudan müdahale edemez. Ancak bu sorumluluklar da vakıflara göre değişkendir. Daha geniş bilgi için bkz: Tahsin Özcan, **Osmanlıda Para Vakıfları (Kanuni Dönemi Üsküdar Örneği)**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basım Evi, 2003

⁷³ Daha geniş bilgi için bkz: Edhem Eldem, **Osmanlı Bankası Tarihi**, çev. Ayşe Berktaş, İstanbul, Osmanlı Bankası Tarihi Araştırma Merkezi ve Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1999

adını almıştır. 1861 de Mithat Paşa tarafından kurulan memleket sandıkları, 1888 yılında yine Mithat Paşa tarafından kurulan “Emniyet Sandığı” ile birleşerek Ziraat Bankasını oluşturmuştur.⁷⁴

İstanbul Bankası olarak bilinen ilk banka Manolaki Baltazzi (Baltacı)⁷⁵ ile J. Alleon adında iki banker tarafından hükümetin teşviki ile kurulmuştur. Osmanlının bir devlet bankasına bu gibi önemli nedenlerle ihtiyacı vardı:

1. Devletin gelir ve giderleri arasında beliren dengesizliği avans ve kısa vadeli hazine bonoları düzenlenmiştir.
2. Dış borçların alınmasında ve bunlara ait anapara ve faizlerin ödenmesinde batılı alacaklıların güvendiği bir sistemin oluşturulması idi.

Aynı zamanda gelişen mal ve ithalat, ihracat piyasaları, kambiyo ve dış ödeme müesseseleri yeni baştan düzenlenmesi gerekiyordu.⁷⁶ Devlet o zaman Lamartine⁷⁷ gibi ünlü kişinin şöhretinden yararlanarak, dış borç almada bazı kolaylıklar sağlamak istemişti. Tabii ki bu olumlu sonuç vermedi ve Osmanlı Hükümeti 80.000 kuruş kira bedelini ömür boyu Lamartine bir getirim olarak ödemeği taahhüt etti.⁷⁸ Aynı zamanda Osmanlı Bankası da, Galata Bankerlerinin amaç edindiği gerekli kârı ve müstakbel geleceği vaat etmediği için kapatılması gerekli görüldü. Zira ülkenin dış ticari borçları, batılı yatırımcılara da yüksek

---

⁷⁴ Daha geniş bilgi için bkz: Perihan Aktepe Sarı, **Stratejik Yönetim Yaklaşımıyla Banka Birleşmeleri: Garanti – Osmanlı Bankası Örneği**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2008

⁷⁵ Hilal Ortaç, **Batı Anadolu'da Bir Büyük Toprak Sahibi Levanten Baltacı Monalaki**, Tarih İncelemeleri Dergisi, c. 25, s. 1. , 2010, 319-336 http://egeweb2.ege.edu.tr/tid/dosyalar/XXV-1_2010/TIDXXV-1_2010-15.pdf

⁷⁶ Haydar Kazgan, **Galata bankerleri**, I Cild, Ankara, Orion Yayınevi, 2005, s. 43

⁷⁷ **Alphonse de Lamartine-** *Graziella, Göl, Şairane Düşünceler* gibi kitapları romantik edebiyatın en ünlü yapıtları arasına girmiş bir edebiyatçıdır. Çeşitli tarih kitapları yazan Lamartine'in **Jirondenlerin Tarihi** adlı yapıtı Fransa'daki 1848 ihtilalinin düşünce zeminini oluşturan eserlerdendir. İhtilalden sonra ülke yönetiminde önemli görev almış; Dışişleri Bakanlığı'nı üstlenmiş bir siyasetçidir. Bir “Türk dostu” olan yazar, Türk tarihi ve Türkiye izlenimlerini *Doğuya Seyahat, Doğuya Yeni Seyahat ve Türkiye Tarihi* adlı eserlerinde aktarmıştır.

http://tr.wikipedia.org/wiki/Alphonse_de_Lamartine

Batı kaynaklarında kendisiyle ilgili bu gibi bilgiler aktarılsa da, Haydar Kazgan'ın Galata Bankerleri çalışmasında, batıda edindiği borçları, iflası, kumarda kayıp ettiği paraları elde etmek, borçlarını kapata bilmek için Osmanlıya üz tutmuş ve kendisinin şöhretinden Osmanlı da dış borçlanma da kullana bileceği düşüncesine temayül etmiştir. Sonuç itibarıyla ilerleyen süreçte samimi olmayan her iki taraf da beklentilerini elde edememiştir

⁷⁸ Osmanlı Döneminin ister Galata bankerlerine, isterse de diğer yabancı tebaa ile ilişkilerine dikkat edersek, Baltazzinin böyle bir imtiyaz kazanması ile sadece ilk mesken mülkü edinen şahıs olduğu bilinmesidir. Hükümet, Beyoğlu'nda Tophane sirtlarında “müslüman mahallesine yakın olmamak ve emsalleri için geçerli olmamak şartı ile bir mesken yaptırmasına müsaade etmiştir

faizin yansıta bileceğinden, aynı zamanda yeni bankaların kurulması talep ve isteği üzere devlet her türlü havadan (spekülatif) işlemlere yol açacak bu finansal yapılanmanı kaldıramaz hale geldi. İster sarraflar, bankacılar sınıfı tarafından, isterse de devlet tarafından hedeflenen beklentileri karşılamayan bu düzenleme olumsuz sonuçlanmıştır.⁷⁹

Osmanlı Bankası, Osmanlı ve Türk finans sistemleri içindeki çok yönlü konumu sayesinde – mevcut belgeler yığınına gözden geçirmek, tamamlamak ve sonunda yeniden değerlendirmek için kullanılacak en iyi kaynaklardan birini oluşturmuştur. Bu iddia bankanın özel olarak parasal gelişmelerle ve genel olarak ekonomi ve finans dünyasıyla ilişkisinde taşıdığı iki ana özelliğe dayanmaktadır. İlk özellik Osmanlı Bankasının bir emisyon bankası, devletin mali operasyonlarını yürüten bir devlet bankası ve çok gelişmiş bir piyasa tabanına sahip bir ticaret bankası olma işlevlerindeki belirsizlikle ilgilidir. Özellikle bankanın Osmanlı'nın çeşitli yerlerindeki şubeleriyle ilgili biriktirdiği belgeler mâli meselelerin genel gelişimiyle ilgili en kapsamlı ve eksiksiz değerlendirmelerden oluşmaktadır. İkinci özellik, bankanın statüsündeki bir belirsizliğin oluşmasıydı. Tam olarak Osmanlı devlet bankası veya İngiliz Fransız özel şirket olması da, birçok araştırmacı tarafından eleştirilere neden olmuştur.⁸⁰

1850 – 1918 tarihleri arasında Selanik ve İstanbul'da bulunan Yahudi banker aileler, Osmanlı ekonomik ve ticari hayatı içinde son derece etkin roller üstlenmiş, bunun yanında devletin ihtiyacı olan borç paranın temininde ilk başvuru adresleri olmuşlardır. Selanik'teki Allatini, Fernandez, Modiano ve İstanbul'daki Komando aileleri incelenirken, önce bu banker ailelerin ticaret ve sanayi alanındaki girişimleri, Osmanlı Devleti ile olan para ilişkileri de söz konusudur. Bu ilişkiler incelenirken, gerek ekonomi çarklarını döndüren girişimler içinde bulunmaları, gerekse de devlet ve devlet adamlarıyla olan samimi finansal bağları onlara yeni bir siyasal güç kazandırdığının şahidi olmaktayız. Özellikle önemli devlet adamlarıyla olan bireysel kredi alışverişlerinin getirdiği bu siyasal gücü arkalarına alan bankerler, iş ilişkilerinde kendilerine büyük bir avantaj sağlamışlardır. Bu bağlamda ilerleyen süreçte ilk Osmanlı Bankaları kurulmağa başladı.⁸¹

Osmanlı'nın sınırlarında sadece merkezde değil değişik bölgelerde de iktisadi işlemlerin, bankaların kurulması söz konusu olmakla Bosna'da Osmanlı Bankası başlıklı risalede ülkenin ekonomik alanının her kesle ve her alanla içli dışlı olmasını ifade eden bilgiler

---

⁷⁹ Daha Geniş Bilgi için bkz: Haydar Kazgan, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türk Bankacılık Tarihi**, İstanbul, Creative Yayıncılık, 1997

⁸⁰ Edhem Eldem, **Osmanlı Bankası Tarihi**, çev. Ayşe Bertay, İstanbul, Osmanlı Bankası Tarihi Araştırma Merkezi ve Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1999, s. 5 – 6

⁸¹ Nurdan İpek, **Selanik ve İstanbulda Yahudi Bankerleri**, İstanbul, Yeditepe Yayınevi, 2011, Önsöz

kapsamaktadır. Risalenin içerik kısmı ülkeler arası ticari anlaşmalar, politikaların düzenlenmesi, devletin nizamını, birliğini oluşturan düşmana karşı ortak savaş çağrısı, meclisi mebhusanın fesih olunması gibi konuları içermektedir. Tabii ki merkezi yapılanmayı temel alan bu bankaların kurulması, devletin başka bölgelerinde de iç ve dış piyasalarla, ticari anlaşmalarla iş birliğini tetiklemektedir.⁸²

صيفه ٢٣٨
 صراط مستقيم
 عدد ١٧٧

قایدیلر، قریادیلرینه ضابطهیه مراجعت ایدیور . سکره بر تمقیدر برترسددر کیدیور. ضابطه یته بوداده بر طاق قوروشورمه، سب و تحقیرله، عطا طرات کونا کونه کرفار اولیور و نهایت دودست ایدیور . قاری آلیق زوجه فاعلرده حیصخانهیه آتیلور .

بوتون قونیهده قادیلار حیصخانهستده بر خلی قاضیه قادیلار واردر . حکومت بونزه تمین و برمه یور . منسوب اولدقاری عاتلار باقاور . قاضیلر ؛ شوواردار ویا آقاری طرفدن ضابطه نك كوزی اولکده یکنیور ؛ بون ملق اخلاقسز لئه سوق ایدن ، صحت عمومی شهید ایلرین بوساله حکومت بر جاره بولیدر . قونیه -- بابلق

شون
 مجلس مبعوثانک فسخی

منافع ملق اولوتجهی درجهده اختراعات نفسانییه مغلوب اولان، معانی کوروتولوریه عتایلری و بون علم اسلامی یاس و نوبدییه خوشون معوت اقدیلر من حقه شرف صادر اولان اراده سیه حضرت خلافتینای صورتیدر :

« قانون اساسینک یدئوی مادهسی و مجلس اعیانت رأی »
 « موافقتی موجبیه هیئت حاضره مبعوثانک فسخی وتاریخ »
 « فسختدن اعتباراً اوج آق طرفده هیئت جدیده مبعوثانک »
 « بالانتخاب اجتماعی اراده ایدم .

اشو ارادستیه منک اجراسته صدارت مأموردور .
 ٢٨ صفر ١٣٣٠ و ٥٥ کانونانی سنه ١٣٢٧
 محمد رشاد

صدر اعظم سود ، شیخ الاسلام عبدالرحمن لیب ، خارجه نظری عامه ، هدیه نظری داخیه ، نظری و کلی مروج ، حریه نظری مجود شرکت ، بحریه نظری خورشید ، ماله نظری نال ، نانه نظری کرفور سنیایان ، معارف نظری اسامه ، تجارت و زراعت نظری آریزیدی ، بوسته و تلفرف نظری ابراهام موسا

شیخ سنوسی و اعلان جهاد

مصدره منتشر الورا جریدة محترمه سنه شیخ سنوسی حضرتلرینک مرکز سیادت اولان کفره و اجمعتدن یازلدینته کوره مشارالیک بالایی « الجنة تحت ظلال النبیوف » عبارة قدسیه یله موشج بیاننامه جهادیسی آلان قبائل اسلامیه نك فوج فوج ایتالیانلره قادی قانوس عتالی عتاده عزمیه قوشونه باشلادقاری . حتی عیاهدین محترمه نك احراز ایدمچکلری اجرو و نوانه اشتراك داعیه سیله برچوق اسوان عت-بالکده عیاهداریک آرقهستدن کیتمکه بولدقاری مع الاختیار آکلاشمتدر . شیخ سنوسی حضرتلرینک قبائل و عشایره توزیع ونشر اینتکارلی

اعلامنامه جهاد بیک اوتوز سکر قلمه آیت کریمه و احادیث شریفه ایله مزین در .

مسلمان علو جنابی
 حریه نظری نك تبلیغ :

١٤٣ کانون اول ١٣٢٧ ده وقوع بولان درنه عیار بولنده ایتالیان مقبولترینک اوراق میاندیه ظهور ایدن پیش پیش و آتی یوز اون پیش قرأتلق اوراق تقدیمک عاتلرینه و برینک اوزره بارابور ایتالیان حریه نظریته بوسته ایله کوندردیگی انور یکندن انان نافرماندهه ازیار ایدلکده در . ایتالیانلار هلال احمر هیئتلی توفیق و خشکناک و جبروحینه شفا و تسلیت یتمدیردیگک و ساطفه صرف ایدلک اوزره مذکور هیئته مائد بولنان میانی مصادره ایله تقاضا ایلرینه مقابل بنغازیده قوه مدافعه نك غایت مدینتکارانه و انسانیتورانه حرکت ایلدی یک زیاده موجب ستایش کورلش اولمله ایتالیان حکومتیه عتالی عسکرینک مقایسه اخلاقهسته خادم اولق اوزره اقتدار عمومی جهانه قاری کیهتک اعلاسته لزوم کورلشدر .

هندستان مسلمانلرینک جمعی
 هندستانده کائن لاهور اهالی اسلامیسی طرفندن عتالی هلال احمر جمعی حساسیه نام شوکت انام حضرت خلافتیناییه اوج یوز ایزالق بر بیک ارسال و مذکور چکک نظری طرف اشرف حضرت پادشاهیدن لطفاً امضا بیورله بق بدنی بانتحصیل هلال احمر جمیته کوندردلک اوزره ماله نظریته ایصال اولتشدر .

١٣٥٠٠) انگیز لراسی اعانه جمع ایدیلدک انگیزه سفارته کوندلش و سفارته مشارالیا جابندن کیفیت باب عالییه اشعار قلمش اولمله باب عالیجهده هلال احمر جمعی خیردار ایدلشدر .

بوسته ده اسلام باقعه سی
 بوسته هر سکره متمکن اهالی اسلامی نك محل باقعه لریته دورورین اینکده اولدقاری اراضینک الدن چیقارلمستی تأمین ایچون بر قاج باقعه تأسیس ایدلش ایسهه اراضی مذکورده ی صورعتلله ایلله ایدم بیلک متصدیهه آوسترایلار طرفندن تأسیس ایدلش اولان متعدد ویا خصوص واسع میزاسدهه معامله باقعه اولان « اشرا » باقعه سیله رقابت ایدم مکهده اولدیندن اهالی اسلامیجهه بوکار جاره تحری اولتقدده ایدی . مؤخرآ الدان معلومه کوره بوسته و هر سکر مسلمانلی بو یاده سولک درجه ابراز فداکادی ایلر میامی ائی بیون قرون اولق اوزره « مسلمان جتال باق » نامیه بر باقعه تأسیسه موق اولتقدور .

یقین زمانده ایشه باشلایجق اولان بو باقعه مسلمانلرک اراضیسی الدن چیقارما لریته و کندولری زراعت ، صناعت و تجارت تشوق ایله برار فاشش قاض ایله ذکر باقعه لریه ترجمین ایدلش اولان اراضینک استرادینه مائد اسباب و وسائلی استخراج ایله اشتغال ایدمچکدر .

توسیع طباعت اولتکتیفه سکرکی
 محمد حلی و شرکایی
 مدیر مسئول : اشرف ادیب

Osmanlı bankasının kurulması aşamasında Galata bankerleri⁸³ bu süreci daha da süratlendirmiştir. Bu ilk banka kurucuları, sarrafların sarayın her tabakasıyla kurmuş olduğu ekonomik ilişkiler birçok araştırmalara tabi tutulmuş, Ahmet Cevdet Paşa Maruzat'ında sadece bu sınıfın sarayın bütün tabakasıyla ilişkisinin olağan bir olay olarak ifade ederek geçmiştir.⁸⁴ 18. asrın ortalarına kadar konuya ışık tutan Necibe Serenin⁸⁵ çalışmasında Galata Bankerlerinin Türk ekonomisinde asıl rolün Batıdaki sanayi devrimiyle ağırlık kazandığını, Osmanlı İmparatorluğunun Batı için devamlı Pazar haline getirilmesinde önemli

⁸² Sırat-ı Müstakim [Sebilü'r-Reşad], **Bosna'da İslam Bankası**, İstanbul, 12 Kanunisanı 1327, cilt: VII, sayı: 177, sayfa: 338

⁸³ Bizans devrinde Cenevizlilere tanınmış olan bankerlikle ilgili imtiyazlar VII. asırdan itibaren önemli bir kurum haline gelmişti. Fatih Sultan Mehmet İstanbul'u fetih ettikten sonra bazı sınırlamalarla beraber bu bankerlerin imtiyaz ve faaliyetleri devam ede gelmiştir

⁸⁴ Ahmet Cevdet Paşa, **Maruzat**, haz. Dr. Yusuf Halıcıoğlu, İstanbul, Çağrı Yayınları, 1980

⁸⁵ Necibe Seren, **Nasıl Sömürüldük, Sarraflar**, Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, İstanbul, c. 5, s. 18-24

rolü bahis konusu olmuştur.⁸⁶ İlerleyen süreçte özellikle bankaların kurulması ile bu kesimin büyük bir tefeci ağının oluşturması bakımından esnaf, sanatkâr, imalatçıların ekonomideki önemlerine binaen tam bilinçli bankerler sınıfının oluşturulması gerçekleşmiştir.

Osmanlı Bankasının kurulmasından sonraki kamu finansına devlet nezareti süreci, 19. yüz yıla kadar devam etmektedir. Osmanlı Devletinde 19. yüz yılın ortasına kadar banka adında her hangi bir kuruluş faaliyet göstermemektedir. Bunun yerine hem devlet açısından hem kredi almak isteyen müşteriler açısından ihtiyaç duyulan hizmetleri (örneğin, para miktarının ayarlanması, kredi hacminin düzenlenmesi, altın ve döviz rezervlerinin yönetimi ile iç ve dış ödemelerin gerçekleştirilmesi gibi ekonomik faaliyetler) sarraflar ve loncalar tarafından gerçekleştirilmekteydi. Sonrular bu işlemleri üstlenen ve dış borçları ödeye bilmek için kurulan ilk banka İngiliz sermayeli Osmanlı Bankası “Ottoman Bank”, sonrular kendini fesih ederek İngiliz – Fransız iş ortaklığından “Bank-ı Osman-ı Şahane” adını almıştır.⁸⁷ İlerleyen süreçte özellikle Cumhuriyetle bağlı gelişen ekonomik yapılanma Türkiye İş Bankası⁸⁸, 1925 senesinde Sanayi ve Maden Bankası, 1926 Emlak ve Eytam Bankası⁸⁹, Sümerbank (1933), Belediyeler Bankası (1933), Etibank (1935) v.s. bankalar bu tarihi süreci takip etmiştir.

---

⁸⁶Haydar Kazgan, **Galata bankerleri**, Ankara, Orion Yayınevi, c. 1, 2005, s. 13

⁸⁷ Daha detaylı Bilgi İçin bkz: Andre Autheman, **Bank-ı Osmanî-i Şahane: Tanzimattan Cumhuriyet'e Osmanlı Bankası**, çeviri Ali Berkay, İstanbul, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, 2002

⁸⁸ 26 Ağustos 1924'te kuruluşu tamamlanan İş Bankası, sanayi işletmelerinin sermaye ve kredi sorunlarına yardımcı olmuş, Türkiye'de milli tasarrufun ve mevduatın gelişmesine öncülük yapmıştır.

⁸⁹ İsminden de belli olduğu gibi özellikle emlakın ve yetimlerin hakkının korunması amaçlı kurulan banka, ülkenin inşasını daha hızla gerçekleştirilmesini, inşaat kesimi için gerekli kredileri sağlama amacı taşımaktaydı.

İKİNCİ BÖLÜM

2. Son Dönem Osmanlı Ekonomisinde Kullanılan Kamu Finansman Kaynakları

Osmanlı Devleti genel hatlarıyla değerlendirilmiş olursa, vergi devleti değildi. Yani esas itibari ile uyruklardan egemenliğe dayanarak akçe olarak aldığı vergi gelirleri üzerine kurulan ve ayakta duran devlet değildi. Genişleme yıllarında merkezi gelirler daha çok fetih olunan topraklardan elde olunmaktaydı. Yeni topraklarda kamu hizmetlerini yürütmek için mansıplara belli bir bölgenin aşarını toplamasını, bazen da ağnam vergisini toplaması emr olunmaktaydı. Topraklardan sorumlu tutulan mansıplar savaş vakti bölgeden bir miktar asker toplaması da gerekiyordu. Aslında mahalde toplanan vergilerin çok az kısmı merkezi bütçeye aktarılmaktaydı. Bunlar da padişah ve hanedanına ayrılan havası hümayun vergisiydi. Cizye adı altında müslüman olmayan tebaadan alınan gelirler ise, aşar ve ağnamdan farklı olarak her zaman padişah hazinesi için ayrıca toplanmıştır.⁹⁰

İlerleyen süreçte, Osmanlı Devletinin gerçekleştirmiş olduğu vergi islahatları, savaş harçlarının karşılanması üzerine gerçekleştirmiş olduğu kamu finansmanı olanakları arasında başta Timar ve İltizam sistemi gelmektedir. Osmanlı'nın en önemli üretim faaliyeti olan ziraatle bu sistemi hâkim kılmışlardır. Timarın esası devletin zirai kesimden elde edeceği gibi, bu gelir hazineye girmeksizin, belli giderler alanlarına tahsis etmiştir. Bu gelirler, devlet mülkiyeti altındaki toprakların çiftçilerce işletilmesinden doğan devlet paylarıdır. Devlet, bu payları genellikle söz konusu toprakları gözeten ve denetleyen, savaş senelerinde de savaşa katılan devlet memurlarına (sipahilere) tahsis etmekteydi.⁹¹ 17. yüz yılın sonuna doğru Osmanlı Devleti, iltizam sistemini hem vergi toplama hem de kısa vadeli iç borçlanma için kullanmaktaydı. Ancak 17. yüz yılın sonlarından itibaren bütçe açıkları kronikleşince, devlet iltizam sistemini vergi toplamaktan çok iç borçlanma yönünde kullanmaya yönelmişti. Ayrıca, iltizam kontratlarının süreleri uzatılmış, böylece müzayedeleri kazanan ve devlet adına vergi toplayacak kişi ya da ortaklıklardan daha yüksek oranlarda peşin ödeme talep edilmeye başlanmıştır.⁹²

⁹⁰ Akif Aydınoğlu, **Türk Vergi Sistemi**, Ankara, 1970, s. 2-3

⁹¹ Timarların terkinde üç önemli faktör söz konusuydu. **1.** Toprağın tam mülkiyetinin devlete mahsus olması. **2.** Toprağın kullanım hakkına sahip olan köylüler. **3.** Toprağın gelirlerine sahip olan sapaşiler ise, devletin müdahalesi olmadan bu gelirleri memurlara ve bazı hizmetlilere bırakmaktaydı

⁹² Şevket Pamuk, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000, s. 206

1808- 1839 yıllarında İngiliz ve Fransızlarla yapılan ticaret anlaşmaları Osmanlı tarımı için, dışa açılma olanağını güçlendirmiştir. Bu anlaşmalar sonucunda Batılı tacirlere Osmanlı hüdutlarında serbest dolaşım ve ticari imkânları tanındığı için, ülkenin ihracatı üç kat güçlenmiştir. Bu arada buhar gemilerinin devriye girmesi ile beraber, limanlara yakın bölgelerde güçlü bir üretim artışı yaşanmıştır. Bu gelişmeler sonucunda, yün, pamuk, ipek ve bir dereceye kadar keten ve kenvir gibi iplik ve dokuma sanayilerinin hammaddesindeki fiyat artışı Batı rakabetine ayak uyduramadığından Osmanlı mensucat ve iplik tezgâhları zayıflamağa başlamıştır. Hammadde özelliğinde bazı tarımsal kökenli mallara olan dış talebin artması tarımda ek işgücü talebi yarattığı için, Batıda olduğu gibi kentleşme ve bunun sonucu kentlerde emeğin ucuzlaşması olayı, Osmanlı İmparatorluğunda beklenen fakat hiçbir zaman gerçekleşmemiş bir olay olarak kalmıştır. Tabii ki, artan üretimin devlete sağladığı gelir Galata Borsasına, bankalar ve bankerler, sarraflar vasıtası ile büyük ölçüde Osmanlı Merkantalizminin⁹³ finansmanında kullanılmıştır.⁹⁴

Kırım Savaşından sonra bir İngiliz sermaye grubunun girişi ve bir müddet sonra Fransız ortakların onlara katılımıyla kurulan Osmanlı Bankası, tarihte “Tanzimat” adıyla bilinen Osmanlı İmparatorluğundaki büyük modernleşme hareketinin bir ürünü olarak karşımıza çıkmaktadır. Tabii ki bu süreci hazırlayan ve 19. yüz yıl başından itibaren III. Selim ve II. Mahmud tarafından başlatılmış çeşitli islahat çabalarını izleyen Tanzimat dönemi, bu padişahların halefi olan Abdülmecidin 3 Kasım 1839’da ilan ettiği Gülhane Hattı Hümayunu ile resmen başlamıştır. Tanzimatın başlıca mimarları, otuz yılı aşkın bir dönem boyunca sadrazamlık görevinde bulunan üç devlet adamıydı: Mustafa Reşid Paşa, Ali ve Fuad Paşa. O tarihte Osmanlı mali sisteminin kusurları şöyle özetlenebilir: Bütçe olmaması ve vergi tahsilâtındaki düzensizlik, bunun sonucunda devlet hazinesinin günlük perspektiflerle idare edilmesi, hazine açıklarını kapatmak amacıyla mağşuş sikkelerin ve madeni karşılığı olmayan kaimelerin tedavüle sürülmesi ve sonuç olarak kambiyo işlemlerinde büyük sorunlar yaşanması dönemi kısaca özetlemektedir.

Osmanlı İmparatorluğunun tarihi boyunca vermek zorunda kaldığı sayısız savaşın getirdiği güçlüklerle başa çıkabilmek için, Hazine çeşitli çarelere başvuruyordu: Tahvilat – gelecekte elde edilecek devlet gelirleri karşılığında verilen bono ve senetler, tağşişler bunalım dönemlerinde bütün devletlerin başvurduğu alışılmış yöntem son olarak da II. Mahmud

---

⁹³ Daha Geniş Bilgi İçin bkz: Mehmet Bulut, **XVII yüzyılda Osmanlılar ve Merkantalistler**, İstanbul, Başkent Üniversitesi, 2010

http://ekonomikyaklasim.org/pdfs2/EYD_V11_N39_A02.pdf

⁹⁴ Haydar Kazgan, **Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Şirketleşme**, İstanbul, Creative Matbaacılık, 1999, s. 42-43

saltanatının sonundan itibaren kâğıt para (kaime) ihrac olunmuştur.⁹⁵ Kaime Nakdiye-i Mutebere denen kâğıt para 16 milyon kuruşluk ilk kaime ihracı 1839 – 1840 senesinde yapılmıştı. Bunu peşpeşe yeni ihraçlar izlemiş, öyle ki tedavüldeki kâğıt para miktarı daha 1841’de 160 milyon kuruşu bulmuştu.⁹⁶

Son dönem için Zühtü Bey “Mali Piyasalar ve Banka Siyaseti” adlı eserinde “**Tanzimat ve Bankacılık**” başlığı altında Tanzimat devrinin inkisam eylediği üç devrin ikincisinde, Abdulaziz’in tahta çıkışı ile başlayan yeni hareket zamanında aydın sınıfla beraber hükümet erkânının ve özellikle padişahın fikir ve düşüncesi iki noktada özetlemektedir. Banka ve Yol devletin her islahat teşebbüsünde memleketin itibarını (kredi alma gücünü) artırmak arzu ve emelleri görülüyordu. Yalnız bunun için çalışılmakta, Avrupalılar ile onlara aracı olmak isteyenlere hürmet ve itibar göstermekten başka siyasi, hukuki ve iktisadi imtiyazlar verilmekte idi. Bu devirde ilan edilmiş olan çeşitli Fermanı Hümayunlarda Türkiyeyi Avrupaya benzetecek en esaslı ve gerekli vasıtanın “banka ve yol” dan ibaret olduğu resmi bir ilanla itiraf ve ilan olunmakta idi.⁹⁷

Dönem için Osmanlı Devletinin hazineye giren varidatı hemen hemen cizyei şeriye, mücavir olan gayrimüslim beylerden alınan maktu vergilerle sevaim (ağnam), havası humayun aşarı ve gümrük hâsılatı, hümsü ganaimden (pençek) ibaretti. Bunlardan humsu ganaim en ehemmiyetlisini teşkil etmekte idi. Devlet gelirleri içinde en ehemmiyetlisi harbin talihine bağlı olan ve mukannen olmayan “hümsü ganaim” teşkil edip ötekileri umumi masraflara kifayet edecek derecede değildi. Memleketin hemen bütün ihtiyacı yerli mahsul ve mamullerden tedarik edilirdi. Kumaşlar, kaliçeler, soflar ve çini mamulât gibi dâhili masnuat oldukça tekemmül etmiş halde idi.⁹⁸

2.1.1. Cizye Vergisi

Cizye sözlükte kâfi gelmek, karşılığını vermek anlamında ceza masdarından türemekle İslam literatüründe gayrı müslimlerin ödedikleri vergiye, harbi olaylardan ayrı tutulmalarına göre alınan vergilerdendir. Cizye vergisi Kurani Kerimde ve hadislerde de aynı şekilde geçmekle toprak vergisi veya baş vergisi olarak kullanılmıştır. Müstakil olarak kullanıldığı sürede cizye baş vergisi olarak kabul edilmiştir. Osmanlı döneminden önce cizye vergisini değerlendiren J. Wellhausen, Müslimlerden de bu vergi alınmakla beraber 739 senesine kadar

⁹⁵ Daha geniş bilgi için bkz: Andre Autheman, **Bankı Osmani-i Şahane – Tanzimattan Cumhuriyete Osmanlı Bankası**, Çev. Ali Berktaş, İstanbul, Ofset Yapımevi, 2002

⁹⁶ Andre Autheman, **Bankı Osmani-i Şahane – Tanzimattan Cumhuriyete Osmanlı Bankası**, Çev. Ali Berktaş, İstanbul, Ofset Yapımevi, 2002, s. 17

⁹⁷ Daha geniş Bilgi için bkz: Haydar Kazgan, **Galata bankerleri**, II Cild, Ankara, Orion Yayınevi, 2005

⁹⁸ Ziya Karamursal, **Osmanlı Mali Tarihi Hakkında Tetkikler**, Güneş Matbaası, 1940, s. 5-7

gayri müslimlerle farkın olmadığını ifade etmiştir.⁹⁹ Horasanda gerçekleştirilen vergi reformundan sonra sadece gayri müslimlerden alınan baş ve ya can vergisi olarak kabul görmüştür.

İslam hukukuna göre cizye gayri müslim tebaa ile yapılan zimmet anlaşması sonucunda alınmaktadır. Hanefilere göre İslam devleti sınırları içinde bir seneden çok ikamet eden gayri müslimlerin de bu vergini vermesi gereklidir. Osmanlı ziyaretinde yabancı esnaftan hatıralarında ülkede bir seneden az ikamet edenlerin zimmî olarak kabul edilmediğini ve vergiye tabi tutulmadığını, ancak bir seneden fazla oturması söz konusu olunca zimmî niteliğinde cizye vergisine tabi tutulduğunu aktarmaktadır.¹⁰⁰

Verginin alınma nedeni koruma altına alınan gayri müslim tebaanın haklarının karşılanması ve gözetilmesidir. Cizyenin miktarı zamana, mekâna ve ferde dayalı olarak değişmiştir. Osmanlıda XVI. yüz yıla kadar bu vergiyi ifade etmek üzere genellikle haraç kelimesi kullanılmıştır. Bazı kayıtlarda ise baş harcı olarak farklı isimlendirmeye arazi haracından ayırt edilmiştir. Aynı zamanda feth edilen topraklardaki halklara özel vergiler de genelleştirilerek cizye olarak kabul görmüştür. Nitekim Macaristan'da yeni tebaanın talebi üzerine Macar kralının kendilerinden almış olduğu bir filorilik vergi de bu kapsamda değerlendirilmiştir. Bu uygulama bir az da Romanın Balkanlar'da ve Macaristan'da almış olduğu bir filorilik verginin devam ettirilmesiyle aynı şekilde baş vergisi olarak devam ettirmesiyle mümkün olmuştur. Cizye vergisi devlet hazinesi için padişahın fermanıyla toplanan vergiydi. Vergi daima askerler için harcanır, bazen ocaklık olarak askeri birimlere yapılan ödemelere de tahsis ediliyordu. Örneğin II. Mahmud cizye vergilerini cihad için özel olarak yetiştirilen Asakiri Mansure ordusuna tahsis etmiştir.¹⁰¹

Cizye vergileri halkın kayıtlarıyla beraber göç, ölüm, ihtida gibi hareketlerde sabit kalmakla bazen bölgeni terk eden halkın vergisi olarak iltizam sistemiyle toprak sahibine ve yerde kalan diğer halka verilme zorunluluğunu getirmekteydi. 1691 senesinde cizye reformuyla bu verginin alınmasına çözüm getirildi ve her kes sadece kendi vergisini vermek zorunluluğunu taşımaktaydı. 3 seneden bir düzenli olarak kayıtları yapılan ölümlerin vergiden düşürülmesi, yeni baliğ olanların vergiye tabi tutulması gibi işlem sürecine tabi tutulmaktaydı. Osmanlı Devletinde zimmî sayılan din temsilçileri rahipler kazançlarının olmaması hasebiyle bu vergiden muaf tutulmalarını talep etse de, Hanefi fukahasının görüşünü temel alan devlet

⁹⁹ J. Wellhausen, **Arap Devleti ve Sükutu**, trc. Fikret Işıltan, Ankara, 1963, s. 76

¹⁰⁰Süleyman Sudi, **Defteri Muktesid – Osmanlı Vergi Sistemi**, İstanbul, Şirketi Mertebe Matbaası, 1308, s. 38

¹⁰¹ Mustafa Nuri Paşa, **Netayicul-vukuat**, İstanbul, 1327, III, 300-301

onların bu isteğini ve talebini kabul etmemiştir. 1839 senesinde Athos Manastırı rahipleri de bütün vergilerden muaf tutulsa da, cizye vergisini vermekte devam etmekteydi. Ancak Osmanlı şeri hukuka binaen kadın, çocuk, kör, malul, işsiz ve fakirleri bu vergiden uzak tutmuştur.

Cizye ödemeleri piyasadaki gümüş ve altın para üzerinden ola bilir, nadiren tedavüldeki bakır para ile yapılmaktaydı. İlerleyen süreçte cizye akçe, sonralar ise para üzerinden toplanmıştır. Değişkenlik arz eden bu para birimi vergi toplayıcılarının da insiyatifine bağlı kalarak çoğu zaman altınla alınıp akçeyle satılmaktaydı. Aradaki farkı ve kamu zararını ortadan kaldırmak için devlet gümüş parayla da verginin verile bilmesi fermanını vermiştir. Osmanlının 1694- 1831 senesi arasında cizye vergisi bu civardaydı:¹⁰²

YILLAR	ALA YÜKSEK	EVSAT ORTA	EDNA DÜŞÜK
1102/1691	9	4.5	2.25
1108/1696	10	5	2.25
1156/1743	11	5.5	2.75
1218/1804	12	6	3
1231/1816	16	8	4
1239/1824	24	12	6
1242/1827	36	18	9
1244/1829	48	24	12
1249/1834	60	30	15

Cizye vergisinin oran farkı en yüksek, düşük ve en alt tabakada olması verginin bölgelere, savaş dönemine, halkın vere bilme imkânlarına göre uygulama imkânlarını ifade

¹⁰² Cizye Muhasebe Defterleri, BA, KK, nr. 3503, 3799

etmektedir. Savaş alanlarına yakın olan, Bosna, Karadağ, Sırbistan gibi sınır bölgelerde en alt oranda, askeri yollar üzerine olanlardan yine aynı şekilde kabul edilmekteydi. Düşman istilası sebebiyle yerini yurdunu terk edenlere, belirli süre tanınmakta vergi alınmamaktaydı. Kapitülasyona göre tercümanlık yapan zimmiler de vergiden muaftı, hatta birçoğu da tercümanlık belgesi almakla vergiden kurtulma gayretindeydi. 1839 Tanzimat Fermanıyla bütün vergi toplayıcıları hazineden maaşa bağlandı, sadece cizye vergilerini toplayanlar için vergini alacağı bölgeden halkın göç etmesi, yurdunu terk etmesi durumunda bu vergilerin geride kalanlardan alması üzerine zorlaştı.

Cizye 1856 İslahat Fermanıyla kaldırılmıştır, zira fermanla Osmanlı tebaası arasında eşitlik prensibi sağlanmış ve her kesin askerlik hizmeti yapması için olanak ve gerekçe sağlanmıştır. Zamanla şekil değişse de, cizye vergisi 1907 senesine kadar varlığını devam ettirmiştir.¹⁰³

2.1.2. Maktu Vergiler

Osmanlı dönemi için genel olarak vergiler İslami kaynaklardan intikal edenler ve zamanla örfi vergilerin tayini ile sabit uygulamalarla devam ede gelmiştir. Şeri vergiler arasında aşar, cizye haraç kelmesiyle birlikte örfi vergiler arasında maktu, ağnam, pençek v.s. bölgesel vergiler de gelmekteydi. Vergiyle ilgili mevcut kurumların yeniden düzenlenme hedefini alan tanzimatla birlikte Osmanlı maliyesinde yeni bir dönemin başladığı geleneksel yaklaşım niteliği kazanmıştır. Bu süreç zarfında birçok yeni kararlar, uygulamalar, komisyonlar oluşturularak vergiler güncellenmiş ve bütçe boşlukları kapatılmaya çalışılmıştır. Osmanlı bütçelerinde vergi olarak bilinen emlak ve temettü vergileri yürürlükte bırakılarak, Tanzimat öncesine ait çok değişik türleri bulunan örfi vergiler kaldırılmıştır. II. Abdulhamid döneminde çıkarılan yeni kararnamede ise bütün vergiler tek başlık altında “komşuca alınan vergiler” toplanmıştır. Ekonomik güçlerine uygun olarak, mükelleflere farklı mali yükümlülükler getiren bu vergi, erkek nüfus veya hane üzerine eşit olarak paylaştırılan örfi tekâlîfe göre olumlu gelişme olarak kabul edilmektedir.¹⁰⁴

Tahrir gereğince alınan ikinci vergi temettü vergisidir. Bu tüccar ve esnafın tahrir sonucu belirlenen yıllık gelirine binaen % 3 oranında alınmaktaydı. Gayri menküllerle ilgili tam vergi sistemi oluşturulmasa da, zamanla değişik vergiler de söz konusu olmuştur. Bazı

¹⁰³ Halil İnalçık, *Cizye*, DİA, VIII/42-48

¹⁰⁴ Abdullah Mutlu, *Tanzimattan Günümüze Türkiye’de Vergileme Zihniyetinin Gelişimi*, Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Bakanlığı, Ankara, Ümit Ofset Matbaacılık, 2009, s. 48

dönemsel vergiler veya dolaylı vergiler emtia gömrükleri, duhan, harir, müskirat adı altında yer alan gelirlere bağlı olarak gümrükten geçirilen mahsuller üzerine koyulan vergileri kapsamaktaydı. Bu vergiler sadece Osmanlının yabancı ülkelerle dış ticareti kapsamında vergilendirme değil, ülke içinde iskelelerarası taşımacılıkta da aynı şekilde uygulanmaktaydı.¹⁰⁵

Osmanlı son dönemi için vergiler arasında maktu vergiler de yer almaktaydı, bu vergiler belirli bir eyaletten alınan vergiler olarak bilinir. Devlet sahip olduğu topraklardan Anadolu ve Rumeli haricinde kalan diğer yerler için ayrı idari tedbirlere başvurmuştur. Bu cümleden Sayda, Halep, Bağdat, Basra, Mosul, Bingazi, Hicaz ve Yemen gibi siyasi müstesna mekânlar olarak değerlendirmekle buraya mahsus vergileri de özel tayin etmekteydi. Devlet çok büyük topraklara sahip olması hasebiyle böyle bir uygulamayla vergi yönetimini de daha da kolaylaştırmıştır. Örneğin, sadece Mısır, Boğdan, Eflak, Sırbistan, Sisam ve Aynaroz sakinlerinden alınan vergi olarak bilinmekteydi.¹⁰⁶

2.1.3. Sevaim (Ağnam)

İslam devletlerinde çeşitli isimlerle bilinen bu vergi resmi makamlarda resm-i ağnam veya âdeti ağnam olarak geçmektedir. Verginin Osmanlı kaynaklarında resmi zekât olarak da isimlendirildiği malumdur. Bu vergi genellikle koyun yavruladıktan sonra, mayıs nisan aylarında kuzulu koyunlara göre hesaplanmaktaydı. Vergi miktarı Sultan Mehmet Fatih kanuna göre üç koyundan bir akçe iken, sonralar iki koyundan bir akçe olarak tayin olunmuştur. Tabii ki bu miktar da, bölgelerin özelliklerine, hayvanların beslenmesine göre değişmekteydi. Bazı kanunnamelerden anlaşıldığına göre, alınan bu vergi serbest olmayan timarlarda sipahiler ile subaşılar arasında paylaşılırdı. Ancak bu hüküm Aydın'da geçerli olmayıp ağnam resmi tamamıyla sancak beyine aitti. Evkaf, emlak ve serbest timarlarda bu resme sancak beyleri müdahale edemezlerdi. Kadı, sipahi, müderris, emin v.b. askerlerin 150 koyundan az miktarda olanlardan bu vergi alınmazdı. Peçuy kanuna göre de papazlar ağnam resmi vermezler, eşkinciler de sefere gittikleri yılın resmini ödemezlerdi.¹⁰⁷

Osmanlı İmparatorluğundan Cumhuriyete intikal eden vergilerden kabul edilen ağnam vergisi, hâsılatı bol, idaresi nisbeten kolay olan vergilerden biri olarak kabul edilmektedir. Tanzimattan itibaren var olan vergi, 1856 senesinden hayvanların süt, yün v.s.

¹⁰⁵ Abdüllatif Şener, **Sona Doğru Osmanlı**, Ankara, Bileşik Kitap Evi, 2007, s. 115-120

¹⁰⁶ Ziya Kazıcı, **Osmanlılarda Vergi Sistemi**, İstanbul, Erenler Matbaası, 197, s. 150-51

¹⁰⁷ Rudi Paul Lindler, **Nomads and Ottomans in Medieval Anatolia**, Bloomington, 1983, s. 56-66

gibi ürünlerine takdir yapılarak 10 % nisbetinde verilmesi kararına bağlanmıştır. Son dönem için bu verginin kayıtlarda oranı 8 % olarak düşürülmüş ve 1924 senesi için hayvan sahiplerinin beyanda bulunması kararına bağlanmıştır. Vergi celebkeşan ağnamı olarak da bilinmekteydi. Celebkeşanlar İstanbula kasaplık koyun getirmekle görevli olan şahıslardı. Bunlara ait hayvanlardan (ağnamı celebkeşan) alınan vergilerle bedeli ağnam veya kısaca bedeli ağnam olarak da isimlendirilmekteydi.¹⁰⁸

Ağnam resmi bilhassa büyük ölçüde koyun besiciliği yapan konargöçer türkmen ve yörük cemaatleri için önemliydi. Büyük kısmı padişah haslarına dâhil olan konargöçerler de bu vergiye tabi tutulmaktaydı. Aynı zamanda bu göçeri tayfalardan yaylak, kışlak kullanımı için de vergilerin alınması, İstanbul ve yakın bölgenin et temininde bedeli ağnamı celebkeşan resmi de alınmaktaydı. Ağnam resmi mukataası XVII ve XVIII yüz yıllarda hazinenin önemli bir kalemi haline gelmiş ve düzenli gelirler arasında yer almıştır. Bu verginin bazı yeni düzenlemelerle Tanzimattan sonra da alınmasına devam edilmiştir. 18 Nisan 1840 tarihli bir nizamnamenin üçüncü maddesine göre, aynı olarak ağnam alınma usulü terkedilmiş ve bu vergiye çeşitli adlarla yüklenen ek resimler de kaldırılmıştır. Zamanla şekillenen vergi, miktarların değişmesi, bölgelere göre değişiklik arz etmesiyle beraber merkezi yönetimle miktarının kararlaştırılması söz konusu olmuştur. Halkın ekonomik durumu söz konusu olunca devamlı farklı miktarlar gösteren ağnam vergisi 22 Kânunusani 1313 (3 Ocak 1898) ve 1320 (14 Ocak 1905) tarihli nizamnamelerle yeniden düzenlenmiştir. 24 Nisan 1920 tarihli ve 15 sayılı kanunla da ağnam vergi nisbeti dört kat arttırılmıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında ağnam resmi ‘hayvan sayım vergisi’ olarak varlığını ismen sürdürdü. 1924 bütçesinde aşar, arazi vergisi ile birlikte ağnam vergisi devlet gelirlerinin % 35’ini oluşturuyordu. Ancak verginin payı giderek azalmaya başladı. Nihayet 1962 senesinde tamamen kaldırılmıştır.¹⁰⁹ Mustafa Kemal Paşa vergilerle ilgili yeni fermanlarda, maliyemiz sayım vergisi gibi asırlık vergilerin islahı yolunda ilk adımında halka derhal ferahlık hissettirdi, diyerek kanunda övgü ile bahs etmiştir.¹¹⁰

2.1.4. Havası Hümayun Aşarı (Aşar)

Aşar kelimesi öşrün çoğulu olarak, sözlük anlamı onda bir demektir. İsminin anlamından anlaşıldığı gibi, mahsullerin onda birinin vergi olarak alınmasını ifade etmektedir.

---

¹⁰⁸ Hüseyin Perviz Pur, Osmanlı’da Vergi İsyancıları – 1730 Patrona Halil İsyanı ve Diğer İsyancı Hareketleri, İstanbul, Tarihçi Kitabevi, 2015, s. 42-43

¹⁰⁹ Feridun Emecen, **Ağnam Resmi**, DİA, I/478-79

¹¹⁰ Nezih Varcan, Türkiye’de **Vergi Politikalarının Oluşumu (Cumhuriyet Dönemi)**, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Yayınları, 1987, s.33

Hz. Ömer döneminden alınmakta olan vergi, hadisi şerifle sabit olmuştur.¹¹¹ Osmanlıda aşar tarım ürünlerinin gayri safi tutarları üzerinden, müslim gayrı müslim ayırımı gözetmeksizin alınan vergi olarak kabul edilmiştir. Onda bir anlamına gelen aşar kelimesi ve vergisi de aynı miktarda değil zamanla değişen bir şekil almıştır. Dinler kadar eski olan bu vergi, nerdeyse bütün kavimlerde, dinlerde vardır. İslam dininde feth edilen topraklarda değişik kesimden halk yerleştirilince arazi de arazi-i öşriyye olarak isimlendirilmekteydi. Osmanlıda ise verginin uygulanması bir hayli farklı olmuştur. Feth olunan topraklar devletin nezaretine geçmekle miri malı haline getirilmiştir. Bu anlamda toprak sakini çiftçiler toprağın daimi kiracısına çevrilmiş ve çıkan mahsullerden devlete aşar namıyla vergi vermekle mükellef olmuşlar. Bölgelere göre miktar da değişiklik arz etmiştir.¹¹²

Aşar, akta, salariye v.s. gibi vergiler toprak mahsullerinden alınan hisseye denilmekle, mahallenin dillerine göre farklı isimlendirilmiştir. Zamanla şekillenen vergilerin Osmanlıcada en çok kullanılan hali olarak aşar veya öşür vergisi olarak kabul edilmiştir. Arapçadan tercümede onda bir anlamına gelen ve mahsullerin onda biri olarak alınan vergi olarak kabul edilmekteydi. Bütün şeriatlerde sabit olan bu vergi hazinenin önemli kısmını oluşturmaktaydı. Aynen alındığı gibi, bedelen de alınabilirdi. Havası hümayuna ait mahallenin aşarı emaneten idare ediliyordu. Aynı zamanda aşar vergisi bahçe, üzerine bina yapılarak veyahut kuru veya harman yeri gibi, değişik suretle kullanılan topraklardan, sipahilerin topraklarında kullanılan değirmenlerden maktu surette, meyve bağları, bostan v.s. gelir getiren bir vergi türü olarak bilinmektedir.¹¹³

Malikâne sisteminde aşar vergisi farklı şekillerde alınmıştır. Tabii ki bu farklılıklara bölge halkına mahsus önceki vergilendirme ve yörenin iktisadi şartları temel eksen olmuştur. Aşar Tanzimattan önce iltizam usulüyle tahsil edilmekteydi. 1843-47 seneleri arasında ikişer yıllığına maktuan ihale, 1847-1853 arasında yıllığına maktu olarak ihaleye ayrıldı. 1871-1880 döneminde vilayet teşkilatları tarafından iltizam veya emanet usulü yoluyla tahsil edilmiştir. Tanzimatın uygulanması sürecinde sabit miktara bağlanan aşar vergisi, sipahiler tarafından

---

¹¹¹ Süleyman Sudi, **Defteri Muktesid – Osmanlı Vergi Sistemi**, İstanbul, Şirketi Mertebe Matbaası, 1308, s. 38

¹¹² Abdullah Mutlu, **Tanzimattan Günümüze Türkiye’de Vergileme Zihniyetinin Gelişimi**, Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Bakanlığı, Ankara, Ümit Ofset Matbaacılık, 2009, s. 49

¹¹³ Ramazan, Ali Gökbunar, Alparslan Uğur, **17. Yüzyılda Osmanlı Devleti ve Batı Avrupa Devletleri’nde Mali Yapı Üzerine Savaşların Etkileri**, **Maliye Dergisi**, S. 159, Temmuz-Aralık, 2010, s. 167-69

toplanmıştır. Sonralar verginin toplanması mültezimlere, muhassıllara devr edilse de aşar vergisi üzerinden devlet tam verim alamamıştır.¹¹⁴

Aşar vergisi alındığı mahsullerin niteliğine göre bu gibi isimlendirmelere de tabi tutulmaktaydı: Resmî Bağ – üzüm bağlarından alınan aşar, resmî şıra – pekmezden alınan vergi, resmî bağçe (resmî fevakih) – meyve bahçelerinden alınan aşar, resmî penbe – pamuktan alınan aşar, resmî harir – ipekten alınan aşar, resmî giyah (resmî çayır) – biçilen çayırdan alınan aşar, resmî kovan (resmî küvvare) – aşar kovanaların bulunduğu toprak sipahisine, arıların kışlık ihtiyacı alındıktan sonra verilen onda bir vergisi kast olunmaktaydı.¹¹⁵

1923 senesinde İzmir’de toplanan İktisat kongresinde, aşar konusu da gündeme gelmiş ve grup önerileri ile bazı farkların olduğu aşkarlanmıştır. Özellikle vergiden hüzsüz olan çiftçi kısmı verginin daha adil vergiyle değiştirilmesi talebinde bulunmuştur. Tüccar ve sanayi grupları ise aşar’ın düzeltilerek adil bir şekilde alınması yönünde oy kullanmışlar. Devletin vergi yasasında çok önemli ve gerekli yer alan aşar vergisi kaldırılarak, tarım ürünlerinin demir ve deniz yolları üzerinden vergilendirmeye tabi tutmakla kapatılmasına gayret olunmuştur.¹¹⁶ Sonuç olarak ilerleyen süreçte aşar vergisi 1925 senesinde yürürlükten kaldırılmıştır.

2.1.5. Humsu Ganaim

Ganimet kelimesi çoğulu ganaim olmakla bir şeyi zorluk çekmeden elde etmek demektir. İslam hukukunda, müslümanların savaş yoluyla elde ettikleri gayri müslimlerden ele geçirdikleri esirler ve her türlü mal şeklinde tanımlanmakla birlikte, ganimeti savaşta düşman askerlerinden elde edilen menkul mallara göre farklı tarif edenler de vardır. Kurani Kerimde ve hadislerde alınması sabit olan ganimet mallarıyla ilgili vergilendirme beşte bir olarak Arapçadan hams kelmesiyle belirli bir kısmının devlet hazinesine aktarılması olarak geçmektedir. İslamdan önce de uygulanmakta olan ganimet alma, cahiliye Araplarında

---

¹¹⁴ Osman Yaraşlı, **Türkiye’de Vergi Reformu**, Maliye Bakanlığı Araştırma, Ankara, Planlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı, 2005, s. 12-13

¹¹⁵ Abdullah Mutlu, **Tanzimattan Günümüze Türkiye’de Vergileme Zihniyetinin Gelişimi**, Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Bakanlığı, Ankara, Ümit Ofset Matbaacılık, 2009, s. 50

¹¹⁶ Nezh Varcan, **Türkiye’de Vergi Politikalarının Oluşumu (Cumhuriyet Dönemi)**, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Yayınları, 1987, s.29

bilinmekteydi. Ordu kumandanının elde olunan ganimetlerin yaklaşık dörtte birini kendisi alır, döyüşten önce yağmalanan her şeyin kendi elinde bulundururdu.¹¹⁷

Ganimet ve feyi müşriklerden alınan veya kaynağı müşrikler olan mallar diye tarif eden Maverdi ve Ebu Yala ganimet mallarını zekâttan ayrı statüde kabul ederek vergilendirme biçimini özellikle ifade ederler. Fey ve ganimet her ikisi gayri müslimlerden alınmakla devlet payı beşte bir vergisine tabe tutulduktan sonra aslında aynı yerlere kullanılmaktadır, ama fey vergisi gayri müslimlerden barış esnasında, ganimetler ise döyüşten elde olunan vergiler olarak kabul edilmektedir.¹¹⁸

İslam âlimlerine göre ganimetlerden faydalana bilmek için savaşta bulunulması, sadece ganimet elde etmek için değil Allahın kelamının ve dininin yüceltilmesi uğruna niyetlenmesi gerekir. Eğer devlete ganimetten ayrılmama söz konusu olursa, ganimetler gaziler arasında geçici olarak taksim edilir. Devlete ayrılan ganimetlerin kullanımı ile detaylar ise Enfal suresinin 41. ayesinde belirtilmiştir.¹¹⁹

Osmanlı Döneminde uygulanmakta olan ve nerdeyse vergilerin, devletin en büyük mali güc kaynağını oluşturan ganimet vergileri olmuştur. Bu vergiler asırlarca savaş, harb meydanında elde olunan zaferlerden ele geçirilen servetlerden kazanılmakla vakıfların kurulmasına, ordunun techizatına, üstün yetenekli askerlerin yetiştirilmesine, gazilere harcandığı gibi aynı şekilde hısımlara, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışlara, kimsesizlere de ayrılmıştır. Allah ve Resulüne ayrılan bir kısmı ise mabetlerin, medreselerin eğitim merkezlerinin inşa olunmasıyla beraber beytul mala konulmakla diğer dini ve dünyevi hizmetlerin gerçekleşmesi için kullanılmıştır.¹²⁰

2.1.6. Pençek

Sözlükte beşte bir anlamındaki pençü yek/penç yekten gelen pencik (pençik) kelimesi Osmanlı askeri sisteminde kara ve deniz seferlerinde ele geçirilen esirlerden humus-ı şeri olarak beşte birinin devlet hizmetine alınmasını ifade eder. Osman Beyliğinin kuruluş yıllarında elde edilen esirlerin gaziler arasında paylaştırıldığını, her esirin onu esir alanın malı sayıldığı bilinmektedir. Ancak zamanla hazine için paraya ve ordu için askere olan ihtiyaç artınca esirlerin veya her esirin beşte birinin devlet hesabına alınması yoluna gidilmiştir.

---

¹¹⁷ Muhammed Hamidullah, **Hz. Peygamberin Savaşları**, s. 264

¹¹⁸ Maverdi, **el-Ahkamus Sultaniye**, s. 136-52

¹¹⁹ Daha geniş bilgi için bkz: İbrahim Hasan, **Tarihul İslami**, Kahire, 1968

¹²⁰ Mehmet Erkal, **Ganimet**, DİA, XIII/351-54

Özellikle Abbasilerden itibaren uygulanan gulam sisteminin devamından ibaret olan bu uygulamanın Anadolu beyliklerinin bazısında, bilhassa Aydınoğullarında varlığına dair bilgiler mevcuttur.

Osmanlılarda bu verginin ilk olarak nasıl ortaya çıktığıyla ilgili değişik görüşler vardır. I. Ahmed zamanında yaşlı bir yeniçeri ağzından derlenen Mebdei Kanuni Yeniçeri Ocağında pencik resmi uygulamasının daha kuruluş yıllarında Bileciğe yönelik akınlarla başlatılmış ve yeniçeri defterlerine aktarılmıştır. Başlangıçta yeniçerilerin döyüşlerde elde ettikleri esirlerin değeri 125 akçe olarak belirlenmiş olsa da, bu miktar esirin yaşına, cinsiyetine, vücutça sağlam olup olmamasına göre değişmiş, bu arada kadın esirlerin de vergi bedeli belirlenmiştir.

Pencik vergisinin tahsili genellikle zafer sonrasında ordugâhta yapılırdı. Pencik vergisi uygulaması daha sonraki yıllarda da sürmüştü, Yavuz Sultan Selim zamanında Çirmen taraflarında bunun yerine 20'şer akçe alınması emredilmiştir. Aynı zamanda Budin fethinin ardından ordunun dönüşü ile bütün esirlerden de pencik alınmıştır. Ebussuud Efendi pencik oğlanlarının evlenmesinin padişahın iznine bağlı olduğu yolunda fetva vermiştir.¹²¹

Zamanla değişikliğe uğrayan pençek vergisi XVI. yüz yılda mukataa haline getirilerek iltizam yoluyla toplanmasına bağlanmıştır. II. Osman 1030'da (1621) senesindeki Hotin seferinde Yuna köprüsü üzerinde ve şark seferinde ele geçirilen devletlerden de pençek almıştır. İlerleyen zaman sürecinde Lehistan ve Avusturya'ya yönelik seferlerde çok sayıda esir alındığından bunlar devlet hazinesine önemli miktarda gelir sağlamıştır. Savaşlarda esir alımının durmasından sonra pencik resmi tabiri ile özellikle esirler için kullanılmış ve ilerleyen süreçte savaşların durgunluğu aşamasında esirlerin alım satımı ve onlar üzerine pençek vergisinin alınması da yasaklanmıştır.¹²²

2.2. Modern Türkiye Ekonomisinde Kamu Finansmanı Kaynakları

Türk ekonomi yapısını belirleyen ana unsurlardan 1980'den sonra başlayan dışa açılma süreci olduğu gibi, 19. yüz yıl ile 20. yüz yılın başları, bir zamanlar Osmanlı İmparatorluğunun bir parçası olan bölgelerden, İmparatorluğun kalan alanlarına neredeyse kesintisiz bir göçmen akımına tanık olması da olmuştur. Dalgalar halinde gelişen bu akım, toplumsal ve iktisadi sonuçlarının yanısıra, Anadolu'nun demografik özelliklerinin çarpıcı bir

¹²¹ Ahmet Akgündüz, **Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri**, İstanbul, 1996, I-/31, 201

¹²² Abdulkadir Özcan, **Pencik**, DİA, 34/227-228

biçimde değiştirilmiştir.¹²³ Dolayısıyla göçmenler tarafından ülkeye sokulan fonların Osmanlı ödemeler dengesinde oldukça önemli bir kalemi oluşturması hiç de şaşırtıcı olmayacaktır. Bu fon girişlerini hesaplamak için önce göçetme tarihi ile terkedilen ülkeye göre değişen kişi başına fon girişi katsayıları oluşturmamız gerekir. Göçmenlerin getirdiği ortalama fon miktarları, öncelikle hangi koşullarda göçettiklerine bağlıydı.¹²⁴ Bu süreç finans piyasalarını da ilerde gösterileceği gibi derinden etkilemiştir. Dövizin serbest bırakılması ancak yüksek enflasyonist ortamın devamı sonucu, ülkede türk lirasından dövize özellikle dolara hızlı bir kaçış süreci ile başlamıştır. İlginç olan bir husus Türkiyenin hızla artan bir kamu açığı sorununu daha önce yaşamış olmasıydı. 1974 Kıbrıs harekâtı ve ambargodan sonra kamu harcamalardaki patlama, büyük bir kamu açığına sebep olmuştur. Kamu bütçesinde yeni bir bozulmanın başlangıç yılı olarak da 1986 senesi kabul edilmiştir. Ana sorun reel kamu gelirindeki hızlı düşüş olarak kabul edilse de, sonraki dönem için söylenen hızla artan kamu açığının ağırlıklı biçimde iç finansmanla özellikle de kısa vadeli bono ihracı ile karşılanmasıydı. Dış borçlanmanın kamu açığının kapatılmasındaki etkisi ile genelde ihmal edilebilir düzeyde kalmıştır. Özetle ifade etmiş olursak Türkiye kamu finansmanın iç borç sarmalına getiren sürecin ve bu sürecin gerisindeki rasyonelin iyi anlaşılması gerekir. İç borçlanma alternatifinin seçilmesi Türk ekonomisinin kendine özgü bazı özelliklerinin bir sonucudur.¹²⁵

Vergiler genel olarak, kamu giderlerini karşılamak için devletin vergileme yetkisine dayanarak, tek taraflı kişilerin gelir ve servetlerinden alınan ekonomik değerlerdir. Bu unsurlar bazen sadece gelir vergisi olarak, bazen bir harcama katma değer vergisi olarak, bazen de işlem kâğıt belge olarak damga vergisi gibi karşımıza çıkmaktadır. Genel olarak dolaysız vergiler olarak kabul edilen vergiler mükelleflerin vergi yüklerini başkalarına devredemediği vergiler, dolaylı vergiler ise mükelleflerin çeşitli yollarla başkalarına devredebildiği vergiler olarak kabul edilmektedir.¹²⁶ Kamu sektörünü ve hizmet alanını oluşturan ve en gerekli kalemler olarak kabul edilen bu payın karşılanması devlet vergileri, harçlar, şerefiye, parafiskal gelir gibi temel vergiler ve vergilendirme üzerine gerçekleştirilmesi söz konusudur.

---

¹²³Örneğin, göçmen nüfus ile yerli nüfusun doğum oranlarının aynı olduğu varsayımıyla yapılan kaba bir hesaplamaya göre 19. yüz yıldaki göçmenlerin torunları, 1970'lerdeki Türkiye nüfusunun yüzde 30'unu oluşturmaktaydı

¹²⁴Şevket Pamuk, **Osmanlı Ekonomisi ve Dünya Kapitalizmi**, Ankara, Yurt Yayınevi, 1984, s. 190

¹²⁵ Ümit Erol, **Türkiye'de Kamu Finansman Biçiminin Finans Piyasalarına Etkisi**, İstanbul, TÜRMOB/TÜSES, 1999, s. 5-9

¹²⁶Arthur Andersen, **2000 Vergi Rehberi**, İstanbul, Omaş Yayınları, 2000, s. S. 14-15

Aynı zamanda vergiler büyüme ve kalkınmanın sağlanması, ekonomik dengesizliklerin giderilmesi ve gelir, servet dağılımının adil hale getirilmesi şeklinde sıralayabileceğimiz, maliye politikasının temel amaçlarını gerçekleştirmekle kullanılan önemli ve etkili araçlardır. Ana yasamızda vergilerle ilgili her kesin kamu giderlerini karşılamak üzere, vergi resim, harç ve benzeri mali yükümlülüklerin, kanunla konulup kaldırılı, değiştirilebileceğini ifade etmektedir.¹²⁷

2.2.1. Devlet Vergileri

Kamu gelirleri arasında en büyük kısmı oluşturan devlet vergileri şahıs tarafından karşılığı gözetilmeksizin verilmekte olan bir mükellefiyettir. Vergilerin kamu gelirleri arasındaki payı % 90 olduğundan, çoğu zaman vergiler de kamu gelirleri olarak kabul edilmektedir. Anayasanın 73. maddesinde “Her kes kamu giderlerini karşılamak üzere, mali gücüne göre vergi ödemekle yükümlüdür.” şeklinde ifade olunmaktadır. Tabii ki devlet vergileri, yalnız kanunla koyulur ve toplanması kanunla tayin olunmuş şahıs için hakkı geçerlidir. Devlet vergileri devletin almak zorunda olduğu bir değer değil, devletin ve kamunun yararına her vatandaşın ödemesi gereken bir yükümlülüktür. Bu vergi toplayıcısının beyan, tebellüğ, tarhla sabit miktarla söylenmesi ve talebi kurum üzerine yetkili şahıs tarafından belirtilmektedir.¹²⁸ Devlet vergilerinin kendisinde bulundurması gereken özellikler aşağıdaki gibi sıralana bilir:

1. Vergiler yalnız kuruluşlar adına yetki sahibi olanlar tarafından alınabilir.
2. Vergiler miktar olarak kanuna tabiidir ve alınması zorunlu bir hal alır.
3. Vergiler karşılıksızdır, verenin ödemekle sorumlu olduğu gibi verginin geri dönüşünde de ondan yararlanma, kamu yararına kullanım hakkı söz konusudur.
4. Gerçek veya tüzel kişilerden alınmaktadır.
5. Vergiler nakti olarak, belirli bir miktarla ödenir, kıyemi olarak ödenmesi imkânsız ve geçersizdir.

Vergilerin alınması ve talebiyle ilgili yanlış değerlendirme ve alınma söz konusu olursa sonradan iade şartı gereklidir ve yanlış değerlendirme, talepten yalnız kurum sorumludur. Vergiler dönem içinde yapılan vergi iadeleri ile düzeltici ayarlamalardan arındırılarak net biçimde gösterilir. Vergi tahsilinden sonra vergi yükümlüsüne yapılan geri

---

¹²⁷ Ernst and Young, **2012 Vergi Rehberi**, Capital, 20012, s. 9

¹²⁸ Ernst and Young, **2006 Vergi Rehberi**, Capital, 2012, s. 8-9

ödemeler yalnızca, daha önce yapılan yanlış vergilendirmelere veya ilgili mevzuatına göre iade edilmesi gereken tutarlara ilişkindir.

2.2.2. Harçlar

Kurum ve kamu kuruluşlarının vermiş oldukları hukuki işlemlerden, hizmet sektöründeki sağlamış olduğu imkânlar nedeniyle ortaya çıkan hizmet karşılığı paraya harçlar denir. Bu hizmetlerin karşılanması ve hizmet bedelinin harçlar olarak vergiye tabi tutulması sadece devlete mahsus olarak yetkili şahıs tarafından icrası mümkündür. Harçlar kapsamında noter, adliye, tapu hizmetleri, kadastro konsolosluk harçları, trafik harçlar finansal faaliyet harçları olarak bilinmektedir.¹²⁹

Devlet vergileri gibi harçlar da kanuna dayalı olarak zorunlu alınır ve harca tabi olan hizmetten, bu vergini ödeyenler yararlanır. Harcı ödeyenler, bu vergiye tabi olan hizmetten yararlananlar öderler. Pasaport almak isteyenlerin pasaport, ev sahibi olmak isteyenlerin tapu harcı ödedikleri gibi aynı işlem de diğer harçların ve hizmetlerin karşılığında verilmektedir. Devlet vergileri gibi her kесе ait olunan ve direkt hizmetten yararlanamayanların tabi tutulmadığı vergi nevidir. Harç miktarları da politik, sosyal ve ekonomik imkânlar da dikkate alınarak kamu yetkilileri tarafından tayin olunmaktadır. Özel hizmet karşılığında aslında özel vergi olarak kabul edilen harçlar karşılıklı hizmet ve vergilendirmeni ifade etmektedir. Devlet vergileri karşılıksız, harçlar ise karşılıklı olarak alınan, verilen vergilerdir. Zorunlu ödeme olmayan, isteğe bağlı verilmesi serbest vergi çeşitidir. Devlet kurumlarının sağlamış ve kişilerin de yararlanmış olduğu harç vergileri, devlet vergileri kadar sık değişmez ve vergi gelirlerine göre daha az miktardadır. Devlet vergilerine nisbette, daha az miktar ve oran oluşturan harçlar bu bakımdan kamu gelirleri arasında çok az bir kısmı, bütçeyi oluşturmaktadır.¹³⁰

2.2.3. Resim

Devlet kurumları tarafından verilen hizmet karşılığında alınan bedel olarak kabul edilmektedir. Vergi ve harçlar ile aynı kapsamda değerlendirilen resimler, her hangi bir işin yapılması için yetki ve izin vermek için alınan vergi çeşitidir. Harçların kapsamından ve içeriğinden farkı resimlerin sunmuş olduğu hizmetlerin farklı olmasıdır. Resimler ekonomik

---

¹²⁹ Ernst and Young, **2006 Vergi Rehberi**, Capital, 2012, s. 14

¹³⁰ Kamu vergileriyle ilgili daha geniş bilgi için bkz: <http://www.muhasabedersleri.com/butce-vergi/kamu-gelirleri.html>

işlem sonucu ortaya çıkmaktadır. Harçlarla benzerliği karşılıklı hizmetin olması ve kişinin ödemiş olduğu vergi üzerine kendisinin de bir başa yararlanmasıdır. Kamu alanında her kesin muhatab olduğu avlanma, trafik, damga resmi gibi niteliklerle ödenmesi gereken vergi örnekleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Resimlerin ödenmesi pulun yapıştırılması, damganın basılması, makbuz verilmesi ile tamamlanmaktadır. Yerel yönetim arasında bu vergiye çok sık rastlanır. Resim vergisi bir bakımdan damga vergisiyle de benzerlik teşkil etmektedir. Yazılıp imzalanmak, imza yerine geçen işaret konmak suretiyle düzenlenen ve her hangi bir hususu ispat etmek için ibraz edilebilecek olan belgeler olarak kabul edilen damga vergileri de, elektronik imza kullanmakla manyetik ortamda ve elektronik veri şeklinde oluşturulan belgeler olarak kabul edilmektedir.¹³¹

2.2.4. Şerefiye

Devletin ve kamu hizmetlerinin büyük oranda gerçekleşmesini sağlayan belediyelerin yapmış olduğu bayandırılık hizmetleri, bu alanlarda bulunan gayrimenkullerin değerlerinde artış söz konusu olunca alınan vergiler olarak bilinmektedir. Geleneğimizde insanların yaşatıkları ve mesken olarak kullandıkları binaların vergiye tabi tutulması söz konusu olsa da, Osmanlı döneminde uzun dönem bu vergi muafiyeti korunmuştur. Tanzimattan sonra kaldırılan birçok vergilerin yerini mali olarak doldurulması söz konusu olunca, inşaatların da vergiye tabi tutulması gerekçelendirilmiş ve şerefiye olarak bilinen vergi kapsamında değerlendirilmiştir. Şerefiyeler de harçlara benzer, zira mülk sahibinin bir değer artışından sağladığı kar söz konusu olsa da, ödenmesi zorunlu olması bakımından resimlere benzer. Şerefiyelerin miktarları belediye meclislerinde belirlenir ve yerel yönetim kuruluşlarının gelirleri kapsamında değerlendirilmektedir.

2.2.5. Parafiskal Gelir

Kamu kuruluşları tarafından toplanan ama devlet bütçelerinde yer almayan gelirler arasında resimler, şerefiyeler gibi zorunlu ödemesi gereken vergilerdir. Günümüzde daha çok STK ve Toplumsal Kuruluşların gerçekleştirmiş olduğu hizmet veya fonksiyonları içinde bulunduran, devletten almış olduğu yetki ve yetkililerden almış olduğu gelirlerle kamu hizmetleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Sosyal Güvenliğin sosyal hizmetlerin sağlanması için aldığı primler, sanayi, ticaret ve ziraat odalarının, baroların kendi mensuplarından aldıkları aidatlar da bu gelirler bünyesinde değerlendirilmektedir. Harçlar ve şerefiyeler gibi

---

¹³¹ Ernst and Young, **2012 Vergi Rehberi**, Capital, 2012, s. 121

karşılığı vardır, bu miktarları ödeyen kamu kesim primler karşılığında hizmetten yararlanabilirler. Parafiskal gelirler bütçede yer almaz ve bu bakımdan özel rüsum olarak değerlendirilmektedir. Osmanlı geleneğinde vakıfların vermiş olduğu hizmet ve değişik fonksiyonları da bu gelirlerle kıyaslanmış olursa, bir benzerlik oluşturduğunu söylememiz gerekir. Tabii ki, vakıfların gelirlerinde zorunluluk olmasa da, gelirlerinin doğru harcanması, halkın hizmetine sunulmasıyla ilgili vakıfnameler yazılmıştır. Parafiskal gelirlerde ise hizmet karşılığında yararlanma söz konusu olduğu için, verilmesi, ödenmesi zorunlu olarak kabul edilmektedir. Hizmetten yararlanan kesimin bu gelirin ödenmesiyle ilgili geciktirme ve ödememesi söz konusu olmamaktadır.

2.2.6. Borçlanma

Osmanlı döneminde devletin en çok dikkat ettiği konulardan olan borçlanmama, daha doğrusu dış borçlanmadan uzak durması ekonomik politikası bahis konusu olmuştur. Modern Türkiye için de en son dönem uygulamaları İMF borçlarının kapatılması, sadece iç borçlanmayla dıştan borçlanmanın azaltılması ve her anlamda asılılığın ortadan kaldırılması temel amaçlar arasında görülmektedir. Tabii ki, her devlet gelişmiş veya gelişmekte olması bakımından fark olmadan belirli amaçlarını gerçekleştirmek için borçlanmaya el atmaktadır. Bu geçici bir gelir sağlamakla, nerdeyse her ülke tarafından kullanılmaktadır. Borçlanma devletin iç ve dış kaynaklardan temin ettiği geri ödeme koşuluyla belirli bir oran, zamanla sınırlı olan ödeme şeklidir. Bu önceden her iki taraf arasında tayin olunur ve sabit miktara, vadeye bağlanır. Bu ödeme şeklinde borçlu devlet olduğu halde, alacaklılar yabancı ülkelerden birisi veya bir kaç, dış sermaye çevreleri, tüzel kişiler, bankalar ola bilir. Borçların doğru planlanması ve kontrolü çok önemli olduğu gibi, bu borçlardan doğru şekilde yararlanma bilmek de çok önemlidir. Eğer borçların doğru şekilde planlanması, değerlendirilmesi gerçekleşemezse vadesi dolan borçların ödenmesi faiziyle birlikte halkın ödenmesi gereken zorunluluğa çevirmektedir. Yeni borçlarla, eski borçların ödenmesi ise artık borçlanmanın bir gelir kaynağı olma olasılığını ortadan kaldırmaktadır. Borçlar çok önemli gerekçeler olmadığı halde başvurulması önerilmeyen ödemeler kapsamında değerlendirilmiştir. Bu gibi farklı ve çok gerekli durumlar söz konusu olunca başvurulması uygun görülen bu gibi borçlanmalar gerçekleştirilebilir.

1. Güven ve itimad kaybını önleyecek, özellikle yabancı piyasalardan, ülkelerden alınan borçların ödenmesiyle ilgili durum
2. Bütçe açıklarının kapatılması için alınması gerekli olursa

3. Ülkenin altından kalkamayacağı ve her kesin etkilenmiş olduğu ekonomik krizleri önlemek için
4. Olağanüstü hallerin oluşması söz konusu olursa ve atıl kaynakların kullanımı için gereken miktarın karşılanması
5. Büyük rojelerin değerlendirilmesi ve gerçekleştirilmesi
6. Askeri müdahale, yeni teknolojik gelişmelerin uygulanması ve yararlanması için

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. Son Dönem Osmanlı ve Türkiye Ekonomisinde Kamu Finansmanı Karşılaştırılması ve Sükukun Kullanımı

İster makro, isterse mikro düzeyde olsun ekonomilerde ana sorun, eldeki kaynakların, belirlenen amaçlar doğrultusunda, en uygun ve en verimli bir biçimde kullanılmasını sağlamaktır. Amaç belirli ve sınırlı kaynaklarda, birim girdi başına, maksimum çıktıyı sağlama bilmektir. Bunun için işletmelerin yönetiminde uzun ve kısa vadeli yatırımların planlanması ve gerçekleştirilmesi işletmeler için önem taşıdığı için, ülke ekonomileri için de büyük önem taşımaktadır. Tüketimin artması, pazarların genişlemesi, teknolojiye hızlı gelişmeler, işletmelerin ulusal ve uluslararası düzeylerde hızla büyümesine yol açar. Bunun sonucu işletmelerde finansal sorunları çözmek için, parasal kaynakların bulunması, değerlendirilmesi büyük önem kazanmıştır. Finansman alanındaki gelişmeler, finansal kaynakların bulunmasında ve kullanılmasında yeni yöntemlerin ve uygulamaların doğuşunu hazırlamıştır.¹³² Osmanlı'nın belirli nedenlerle kurulması ihtiyacının öngördüğü ekonomik yapılanma, cumhuriyet döneminde daha da canlanmış ve önemli mesafeler kat etmiştir. Tabii ki bu yapılanma, belirli piyasalar, koşullar, sınırlar, ekonomik olaylar, krizler, dinamikler arasında şekil almaktaydı.

Osmanlı kamu finansmanı ile günümüz Türkiye finansmanını kamu finansmanı prensipleri karşılaştırılmasına gelince, İslami prensiplerin her iki dönem için kullanıldığını ifade etmek gerekir. Zira Osmanlı'dan önce de uygulanmakta olan bu ticari yöntemler, ortaklıkların, müslümanlar arasında borç işlemlerinin ve faizden uzak ticari anlaşmaların yapılmasını gerektirmekteydi. Bu anlamda iki dönemin mukayesesi söz konusu olursa, İslami prensipler bakımından aşağıdaki bilgileri aktara biliriz:

1) Osmanlı son dönemi kamu finansmanından bahs ederken genel olarak vakıfların üstlendiği çok önemli fonksiyonları konu edinmiştik. İlerleyen süreçte vakıflar belirli bir tasarrufla para vakıflarına dönüşmüş ve daha da sistemli sorumluluklar üstlenmiştir. Para vakıflarındaki yatırımlar karz, mudaraba, bidaa, murabaa gibi dönemin en yaygın finans yöntemleriyle kullanılmıştır. En yüksek oran murabahanın kullanılmasıyla, yıllık kar oranlarının eklenmesiyle, ekonominin istikrarına katkı sağlamış ve modern finans kuruluşlarının oluşmasına temel sağlamıştır. Aslında bu özelliği bakımından, konvansiyonel

---

¹³² **Özel Finans Kurumları ve Türkiye Uygulaması Sempozyumu**, Marmara Üniversitesi, İstanbul, Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Ekonomik Araştırma Merkezi, 1998, s. 165

bankalardaki vade havuzlarını oluşturmak, proje kapsamında uzun vadeli kredilerde yatırımcıları da değerlendirerek onlarla kar paylaşımı etmesiyle, Risk Sermayesi sektörüyle ortak çalışma gerçekleştirilebilir.

2) Verilen borçların sağlamaştırılması insanlık var olandan tarafların önemseydiği en önemli gerekçelerden biri olmuştur. Borçlunun ipotekli mala bizzat sahip olmak veya mal üzerinde mülkiyet hakkını kaybetmek istememesi üzerine ipoteğin de her iki tarafca şarta bağlanması gereklidir. Borç vadesinde ödenildiği takdirde, mülkiyeti muhafaza sözleşmeli olarak bilinen bu ipotek kalkar ve mal geri verilir. Bu finans yöntemi “bey bil vefa” olarak, ahit üzerine satılan satış anlamında kullanılmaktadır. Bu işlemin devamı olarak bilinen “beyul istiğlal”de ise alınan malın kiracı kısmında kullanım bedeli, kira bedeli karşılır ve vade sonunda borç geri ödenirse mal da geri ödenir.

3) Mudaraba işlemi venture capital olarak bilinen ileri ekonomilerde zekâ ürünü olan birçok projenin finansmanında kullanılmakta ve günümüzde en yaygın örnekleri ABD ve İngilterenin payına düşmektedir.¹³³ Bu sektörde uygulama; venture capital şirketinin, mevduat sahipleri adına, girişimci şirketin hisse senetlerini satın almasıyla başlar.¹³⁴ Taraflar karşılıklı emek ve yatırım üzerine ortaklaşmakla amacına uygun birliktelikle, projeyi senetlerine ayırmış olur ve halka arz ederek yeni değerlerin oluşmasına katkı sağlamış olur. Projeye ilk yatırım yapanlar da, kardan yüksek oranda yararlanmış olurlar.

4) Mukarada ve mudaraba tahvilini piyasaya süren banka, elde etmiş olduğu fonu uzun vadeli projelerde kar payı yüksek olan projelerde değerlendirebilir. Tabii ki uzun vadeli mevduat almayan piyasalarda bu tahvilin tutunulması zor olabilir. Yüksek faizler, enflasyon oranları da bu tahvillerin işlem gücünü zayıflatabilir. Bu nedenle önerimiz de, altın hisse üzerinedir. Fonun küçük bir hissesine % 1’ne sahip olan girişimci % 99 karz olan fonu belli bir projede kullanmakla yüksek kar payı elde edebilir. Bu da kıyasla mudarabadaki % 20 payının, yönetici tarafından 50 % kar payına dönüşmesine neden olur. Bu yatırımlar da her iki tarafın yüksek kar kazanması bakımından daha verimli ve tercih olunur bir işleme dönüştürülebilir. Sadece bu işlemler üzerine değil, genel olarak küresel faizsiz bankacılığın oluşturulması

---

¹³³ Fara Madehah Ahmad Farid, **Shariah Compliant Private Equity and İslamic Venture Capital**, ed. Rodney Wilson, Edinburg University Press, 2012, s. 36

¹³⁴ Hisse senetleri ile ilgili bilgi aktarmış olursak, hisse senedinin değeri 4 çeşittir: **1.** Nominal değer: Hisse senedinde yazılan değerdir. **2.** Piyasa değeri: Bu değer arz ve talebe göre değişir. **3.** İhraç değeri: Bazen fabrika veya şirket bazı hisse senetlerini hisse senedinde yazılı olan değerden daha düşük değerle satışa çıkarıyor, bunu yapmaktan maksat sermayeyi arttırmaktır. **4.** Hakiki değer: Hisse senedinin menkul ve gayrimenkul şirketin mallarında hak ettiği paydır. Bu değer hisse senedinde yazılı olan değerden düşük olabilir gibi yüksek de olabilir ki bu durum şirketin başarısına göre oluyor. Daha geniş bilgi için bkz: Halil Güneç, **Faiz, Finans ve Borsa İle İlgili Bazı Meseleler**, I. Uluslararası İslam Ticaret Hukukunun Günümüzdeki Meseleleri Kongresi, Konya, Konbad Yayınları, 1997

da, katılım bankalarının kendi arasında oluşturmuş olduğu mali ve ekonomik piyasadan, faizsiz havuzdan ister bankaların fon temininde, ister müşterilerin karlı yatırım veya faizsiz borç elde etmesi olanakları da bu imkânlar ölçüsünde uygulamaya aktarılabılır.¹³⁵

Osmanlı son dönemiyle Türkiye modern ekonomik ekseninde kıyaslanınca, her iki dönemin para değeri, kamuyla birbaşa alakadar olan enflasyon oranları ve dönemin güç kaynağı olan paranın alıcılık kabiliyeti de konu kapsamında değerlendirilmesi gerekir. Ekonomiden bildiğimiz gibi, enflasyonun etkisiyle değer kayb eden para biriminin alıcılık ve diğer para birimleri karşısındaki gücü aslında ülkenin deekonomik gücünü ifade etmektedir.¹³⁶ Her iki dönemi karşılaştırmış olursak, Osmanlı dönemi için paradaki değer kaybı günümüze oranla asırlara göre hesaplandığında çok düşük oranda değiştiğini belirtmemiz gerekir. Örneğin, ilk Osmanlı akçesinin basıldığı 1326 m. yılından 1740 yılına kadar 414 yıllık süre içinde değer kayıp oranı % 84,3 idi. Buna göre yıllık ortalama değer kaybı % 0.24'te kalmıştır.¹³⁷ Ki bu da, 4 asırlık bir süreçte Osmanlı akçesinin değer kaybının, Modern Türkiye para birimiyle kıyasta yaklaşık 4 senelik değer kaybına eşit orandadır. Kısa zamanda akçenin ağırlığında meydana gelen düşüşü örnek verirsek:

Yıllar	100 Dirhemden Üretilen Adet	Gram
1431	260	1.181
1460	330	0.931
1480	400	0.768
1491	420	0.731
1572	450	0.682
1584-86	800	0.384
1600	950	0.323
1618, 1624, 1641	1000	1.307
1685	1250	0.256

¹³⁵ Hamdi Döndüren, **Osmanlı Tarihinde Bazı Faizsiz Kredi Uygulamaları ve Modern Türkiyede Faizsiz Bankacılık Tecrübesi**, Bursa, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2008, c. 17, S. 1, s. 21-22

¹³⁶ Özellikle günümüzde super güç olarak nitelenen ABD'nin para biriminin diğer paralar (TL, RUBLE, AZN, EURO) karşısında kazandığı değer bu ekonomik, politik v.s. gücün simgesidir. Osmanlı döneminde de asırlara yayılan paranın sene bazında az bir miktarla değişme göstermesi aslında ülkenin gücünü de yansıtmakta ve kanıtlamaktadır

¹³⁷ Tabakoğlu, Ahmet, "**Osmanlı İktisat Tarihinde Enflasyon Meselesi (1300- 1750)**", M.Ü.İ. ve İ. Bilimler Fakültesi Dergisi, S. 2, İstanbul, 1985, s. 245. Bir başka hesaba göre 1326-1755 arasında 429 yılda akçenin değer kaybı % 91.3, yıllık ortalama değer kaybı yine % 0.2'dir.

1688	1700	0.188
1692	2300	0.139
1696	1900	0.169
1697	1800	0.178
1705	1900	0.169

Dönemin ulusal para birimi olarak kabul edilen venedik dukası karşılığında değer kaybı:¹³⁸

YIL	AKÇE	YIL	AKÇE	YIL	AKÇE
1431	35	1509	55	1653	180
1436	36	1529	57	1659	220
1467	40-42	1547	60	1660	300
1475	45	1585	110	1665	330-250
1481	47	1587	120	1690	330 sağlam 400 çürük
1486	48	1618	150-120	1707	360
1487	49	1618	150-200	1707	360
1487	49	1624	400-120	1721	375
1491	52	1640	250-120	1728	400
1496	54	1645	160	1737	440

Büyüyen, değişen, gelişen ekonomik yapılanmaya, uluslararası piyasalara ayak uydurma gayreti de bu zorunluluğu getirmektedir. İlk bölümde Osmanlı Kalkınma politikalarında bahis konusu olduğu gibi, aslında her dönem için halk devlet devlet halk, kamu için gerekçesini gerçekleştirmek için ortak kararların ortak yararlar için alınması gerekliliği söz konusu olmaktadır. Bu önlemler arasında,

1. Tam istihdam, yani bütün üretim güçlerinin noksansız kullanılması, iş imkânlarıyla donatmak. Hatta faal insan unsuruna, müteşebbislere takdir olunmaktadır. “*Hiç birşeye gücü yetmeyen bir köle ile tarafımızdan kendisine güzel rızık (geçim imkânı) verilip de, ondan gizli ve aşikâr harcamada bulunan kimse aynı sayılır mı*” (Nahl 75). Tam istihdam kapsamında

¹³⁸Sahillioğlu, H. (1978), “Osmanlı Para Tarihinde Dünya Para ve Maden Hareketlerinin Yeri (1300-1750)”, ODTÜ Gelişme Dergisi, özel sayı, s. 227

değişik kurumlarda özürü insanların da iş imkânlarıyla barındırılması toplumun işlevsel yönünü daha da geliştirmektedir.

2. Rasyonel ve dengeli üretim. Tam istihdamla beraber rasyonel üretim, gereğinden fazla kaynağın kullanılmaması bir reserve dönüştürülebilir. Toplumun arz talep ve ya üretim tüketim arası düzenin kurulması, üretim imkânlarıyla sınırlı tüketim psikolojisinin geliştirilmesi de önem taşımaktadır.

3. Kamu Personel Harcamalarının Asgari Ölçüler İçinde Tutulması. Özellikle enflasyonist ortamlarda kamu harcamalarının toplumun gerekli ihtiyaçlarını karşılayacak alanlara harcanması gerekli bilinir.¹³⁹

4. Üretilen Mallar Talebi Karşılacak Biçimde Piyasaya Sürülmelidir. Tedavüldeki para hacminin mal hacmine oranla artması, tedavüldeki malın azalması halinde aynı şekilde enflasyonun ortaya çıkmasına neden olur. Bu gibi durumlardan yararlanan ve aşırı kazanç peşinde olanları Peyğamberimiz men etmiş ve benzeri işlemlerden çekindirmiştir.¹⁴⁰

5. Süni talep artışının önlenmesi.¹⁴¹ Yani gereken ihtiyacı karşılayacak kadar talep ve üretim dengesinin sağlanması.¹⁴²

Son dönemin belirgin niteliklerinden biri de, tanzimat uygulaması, artık idari, ekonomik ve mâli zayıflamanın belirtisi olarak yeni arayış ve çıkış yollarının belirtisi olarak, batılılaşma kararının bir ifadesidir. Dönem için daha önceki benzer girişimlerden farklı olarak, maliyede ıslahat tanzimat reformlarının temelini oluşturmuştur. Mâli, idare, bütçe, mali hukuk, kamu gelir ve giderleri batı etkisinde yoğun bir reform alanı haline gelmiş, günümüze kadar kurulan bir çok kurumun ilk nüvesi olarak kabul edilmiştir. Ancak batıdan getirilme yöntem ve uygulamalar teorik olarak alt yapıya sahip olmaması bakımından Osmanlı Devleti

---

¹³⁹ Bu uygulamaya örnek olarak, Hz. Ömer döneminde bazı özel arazilerin devlet koruluğuna çevrilmesinden sonra koruluğa memur olarak tayin edilen Huneyye'nin sürüleri otlatmak için yasaklar koyması, sınırlamalar getirmesi üzerine, kendisine halifenin tavsiyesidir. Ey Huneyye, hayvanların özel topraklarda otlamasına izin ver. Aksi halde hayvancıların malları bu yüzden helak olursa, ailesi ile bize gelip ey müminlerin emiri diye yalvararak yardım isterler. Benim onları otlak ve suyla temin etmem, Beytül Maldan altın ve gümüş temin etmemden daha kolaydır. Buhari, Cihad, 180, Beyhaki, **Sünen**, Haydarabat, VI, 148

¹⁴⁰ İbn Şirinden rivayet olunduğuna göre, Ebu Hüreyre Hz. Ömerin hilafeti zamanı Bahreyn'den 10.000 dirhemlik bir servetle dönmüştür. Hz. Ömer kendisine, "Ey Allahın ve kitabının düşmanı, Allahın malını mı çaldın? demiş. Buna karşı Ebu Hüreyre, ben Allahın ve kitabının düşmanı değilim. Onların düşmanının düşmanıyım. Atlarım üredi, nasibim çoğaldı, rızkım arttı, diye ilave etmiş. Buna binaen toplum arasında fazla zenginlik kazanması ve belirli nedenlere sebep olacağı endişesi ile Hz. Ömer kendisinden bu malları almıştır. Ömerin böyle bir uygulamayla maksadı ani zenginliklere karşı gösterdiği hassasiyettir

¹⁴¹ Daha geniş bilgi için bak: Abdülaziz Bayındır...ve öte, **İslam Açısından Enflasyon ve Çözüm Yolları**, İstanbul, Ensar Neşriyat, 1983

¹⁴² Allah Rasulu "Her kim bizim işlerde işlerimize idareci olarak tayin edilirse, evli değilse evlensin, evi yoksa bir ev, bineği yoksa bir binek, hizmetçisi yoksa bir hizmetçi edinsin. Kim haksız yerde, bundan fazla bir şey edinirse kıyamet günü Allahın hüzuruna hırsız ya da azgın sıfatıyla çıkarılır." Burada da insanın temel ihtiyaçlarının tamamen giderilmesi, nefsanî haramlardan çekindiricek evlilikle bir hayat disiplini edinmesi v.s. gerekçeleri göz önünde bulundurulmaktadır. Ebu Davud, **Sünen**, El İmare, 10.

bünyesinde önemli mesafe kat edememiştir. Ülkede mâli bütünlük sağlanamamış, farklı mali uygulamaların geleneksel yapıların çözülememesi de geleneksel kamu finansman kaynaklarının önemini korumuştur.¹⁴³

Araştırmacılar tarafından değişik değerlendirmelere tabi tutulsa da, tanzimat için Osmanlı Devletinde mâli reformlar sayesinde modern bir yapı meydana geldiği ifade olunmaktadır. Klasik dönemde daha çok şahıslar üzerine toplanması söz konusu olan vergilendirme biçimi zamanla her kesin vergiye tabi tutulmasını talep eden, eşitlik hakkı gözetilen bir sisteme oturtulmuştur. Tanzimat dönemi içinde gelirlerin üçte birinden fazlasını vergiler oluşturmuştur. Cizyenin payı % 6.5'tir, maktu vergiler devletin vergi gelirlerinin % 46'sını oluşturmaktadır. Sonra en önemli yeri ise vergi ve tarım hayvancılığı ilgilendiren aşar ve ağnam vergileri kapsamaktadır. Tanzimat döneminde aynı zamanda eski olumsuzluk aradan kaldırmak için, ödeme gücünü dikkate almayan geleneksel klasik dönem vergilemesi yerine doğrudan gelir ve servet vergilendirilmesi seçilmiştir. İkincisi istisna ve muafiyetlerden büyük ölçüde vazgeçip ödeme gücü olan herkesin vergi mükellefi kılınması Tanzimat reformlarının diğer hedefi idi. Üçüncüsü etkin bir mâli bürokrasi oluşturarak vergi gelirlerinin doğrudan mültezim ve benzeri gruplara dağıtılmaksızın devletin eline geçmesini temin etmektir.¹⁴⁴

Osmanlı döneminde kamu finansının en önemli kısmını oluşturan vergilerin cumhuriyet döneminde özellikle komisyon ve kurultaylarla yürürlükten kaldırılması cumhuriyetin daha büyük kütle kazanması bakımından vergilerin kolaylaştırılması ve azaltılması gerekçesi aslında zamanla kendilerinin başka adla daha ağır vergiler tayin etmesine neden olmuştur. Aşar gibi toprak ürünlerinden ziraattan elde olunan mahsullerden alınan verginin ortadan kaldırılması gerçekten yerini doldurulamayacak kadar bir kaynak boşluğunu ortaya çıkarmıştır. İkinci bölümde özellikle bahis konusu olan vergilerin tayini de, aslında zamanla ismi değişen muhtevası ile benzerlik içeren vergilerin ortaya konulmasıyla yeni vergi düzeninin sağlanması temin olunmuştur. Osmanlı döneminde vergi çeşitliliği ve esnekliği de cizye örneğindeki üç kademeli vergilendirme aslında kamu yararına halkın imkânları ölçüsünde vergiye tabi tutulması olanaklarını da ifade etmektedir. Savaş alanında bulunmaları, dini ibadetler nedeniyle çalışmama durumunun ortaya çıkması, belirli bölgelerin stratejik bir değer kazanması bakımından vergi muafiyeti ve değişkenliği aslında sadece merkezin güçlenmesini değil, alt tabakanın da ayakta kalmasını temel edinmekteydi.

---

¹⁴³Abdullatif Şener, **Sona Doğru Osmanlı**, Ankara, Birleşik Yayınevi, 2007, s. 107

¹⁴⁴Güran Tefik, **Osmanlı Kamu Maliyesi 1839 – 1918**, GENÇ, G. ve E. Özvar ed., **Osmanlı Maliyesi Kurumlar ve Bütçeler**, İstanbul, Osmanlı Bankası Arşiv ve Uygulama Merkezi, 2006, s. 75-77

Tabii ki ilerleyen süreçte modern ekonomik sistemlerin oluşması, fetih hareketlerinin bitmesi ganimet ve büyük araziler üzerine aşar, ganaim gibi vergilerin aradan kaldırılma zorunluluğu da getirmiştir. Bu anlamda modern Türkiyede kamu finansındaki parafiskal gelirlerin, resim vergilerinin nüfuz yoğunluğunun devletten almış oldukları hizmetlerin karşılıklı kar sağlanma açısından bir vergilendirilmeğe tabi tutulmasını gündeme getirmiştir.

3.1. Kamu Finansmanında Kullanılan İslami Prensipler

Faizsiz ekonomini ön gören İslam ekonomisinin temel yapısına ve gerekçelerine göz atmış olursak, İslam iktisadı genel toplumcu yaklaşıma paralel olarak devlete bazı fonksiyonlar yükler. İslam ilkelerine ters düşmeyen uygulamalar dışında devlete itaat “farz” kılındığı için, ekonominin işleminde devletin önemli bir yeri vardır. Bu etkinlik örgütlenme, sosyal adaleti ve güvenliği sağlama noktalarında yoğunlaşır.¹⁴⁵ Genel bir ifade ile devlet üretimle değil denetimle görevlidir. Yine devlet zulümden kaçınarak toplumun yararına neyi gerektirirse onu yapmak zorundadır. Bu ekonomi ahlaki ve ruhi derinleşme, kişiler arasındaki ilişkileri düzenleyen özel hukuka düzenleyici ve denetleyici bir işlev yüklemiştir. Bunun sonucunda, devlet birçok alanı kişilere bırakmıştır. Devlet sadece kişilerin başaramayacakları veya kişilere bırakılmasında toplumun zararına olabilecek alanlarda etkili olmuştur. Mesela vergileme gibi, devletin en esaslı bir görevi, kişilerin tercihine bırakılabilmektedir. Böylece bazı vergilerin tahsilinde devlet aradan çekilerek, mükellefle harcama alanları karşı karşıya getirilmiştir. Bunun örneklerine ister Osmanlılardaki iltizam sisteminde, ister vakıfların üstlendiği fonksiyonlarda, isterse de kamu hizmetlerini üstlenen belediye hizmetlerinde de şahidi ola biliriz.¹⁴⁶

İslamın temel prensipleri arasında gelen faiz yasağı, tefecilik Eski Babilden başlayan, ilk başta tapınakların sadece borç vermekle başladığı halkın ihtiyaç anında kurtarıcı mudahaesi, zamanla emanet alıp para veren, bir taraftan da borç para alan mekanizmasına dönüşen gelişmeler sonucunda devlet sosyal sorunlarla karşılaşmış ve m.ö. Hammurabi¹⁴⁷ tefeciliği önleyen faiz oranlarını sınırlayan her iki tarafa belirli haklar veren yasalar oluşturmuştur. İslamiyyet öncesi cahiliye araplarında da riba, faiz beğenilmeyen bir enstrüman olarak ortaya çıkmaktadır. Kabenin yeniden inşası üzerine, Ebu Vehb b. Abd el-

¹⁴⁵Daha geniş bilgi için bkz: Shaikh Mahmud Ahmad, **Towards Interest - Free Banking**, Pakistan, İnstitute Of Islamic Culture, 1991

¹⁴⁶ Daha geniş bilgi için bkz: Ahmet Tabakoğlu, **İslam Ekonomisinin Tarih Boyu Oluşturduğu Kurumlar**, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı, 2007

¹⁴⁷ Yasalar, uygulamalarla ilgili geniş bilgi için bkz: Horst Klengel, **Kral Hammurabi ve Babil günlüğü**, çev. Nesrin Oral, İstanbul, Telos Yayıncılık, 2001

Mahzumi Kureyşlilere şöyle seslenmiştir: “Buraya yalnızca temiz kazançlarınızı sarf edin. Ne zina yoluyla, ne faiz alarak, ne de başkasına zulmederek kazandıklarınızı getirmeyin.”

İslam Dini'nin kamuya ve kamu finansına ilişkin getirmiş olduğu temel ilkeler (adaletli bölüşüm, ilkeli ticaret v.s.) evrensel duygulara işaret ettiği için kamuoyu tarafından kolaylıkla kabul görebilmektedir. İslami finansın öngördüğü ilkelerin, toplumun İslam Dinini benimsemiş olup olmamasına bakmaksızın genel kabul görebilecek ilkeler olduğunu ifade etmek mümkündür. İslam düşünürleri iktisadi açıdan batı toplumunun gerisinde kalan İslam toplumunun yükselişi için gerekli sermaye birikiminin sağlanması bağlamında İslami finansa büyük ilgi göstermektedir. İslami Finans, getirdiği ilkelerle, aşırı hırsın ve yüksek riskli işlemlerin bulunmadığı, aldatma ve hilenin yüceltilmediği bir finansal sistem nasıl olabilir sorusunun sorulduğu günümüzde, ortaya çıkan en gerçekçi cevaplardan birisi olarak görülmektedir. İslami finansın da, bu sorunların çözümünde getirmiş olduğu kriterler finansal konularda katkı sağlayacağına, ulusal ekonomilerin daha istikrarlı yön almasına katkı sağlamış olur.¹⁴⁸

3.1.1. Karşılıksız Finansman Yöntemleri

Bir mali ihtiyacı, sıkıntısı olan şahsın tamamen hayır, öteki dünyada karşılığını görme, verdiği bir sadaka niteliğinde kabul ederek kendisine verenin ona yeniden nasib edeceği gerçeğini göz önünde bulundurmak olarak bilinir.¹⁴⁹ Osmanlı kültür yelpazesinin maddi taşıyıcıları olan ister vakıflarda, ister diğer kamusal alanda karşılıksız finansman kaynakları borç verilmekle, dünyada insanların işlerini kolaylaştırmak, yatırım ve yaptırımların çoğalmasını amaçlayan bir gerekçe olarak karşımıza çıkmaktadır. Modern günümüzde Türkiye finansında katılım bankaları, geleneksel bankalar bünyesinde kurulan vakıflar, dernekler, STK-lar v.s. toplumsal kuruluşlar da değişik yatırımlarla aynı finans kaynağının gereğini hayata geçirme hassasiyetini göstermektedir. Aynı zamanda bu tür finansal paylaşım kurumlar, bankalar arası işlemlerde de bir enstrümana çevrilebilir. Bankalar, kurumlar nakit ihtiyaçlarını aralarındaki anlaşmalarla borç ödenekleri, faizsiz uygulamalarla çözebilir, bankalar arası faizsiz para, fon aktarımıyla ülke bünyesindeki sarfiyatları minimize edebilirler.

¹⁴⁸ Daha Geniş bilgi için bkz: Atila Yanpar, **İslami Finans İlkeler, Araçlar ve Kurumlar**, İstanbul, Scala, 2014

¹⁴⁹ Toplumun zekât ve sadakalarının aynı zamanda, toplumun gerekli ve ihtiyaçlı bireyelerine vermesi mali yapılanmada ciddi sorunlara yol açabileceği endişesi, ekonomi teorisyenleri tarafından dile getirilmektedir. Aslında benzer olayın hiç bir toplumda yaşanmadığının şahidi olmakla beraber, Halife Ömer b. Abdulazizin (hicri 99-101) hakimiyeti sürecinde toplumun sadaka, zekât anlayışının en yüksek oranına sahip olmakla beraber, tamamen ihtiyaçsız, zekât düşmeyecek kadar ireli düzeyde yaşam standartına sahip olduğuna şahit olmaktayız. Bu anlamda ne kadar da ekonomik gerekçeler söz konusu olsa da, insan ürünü olan her bir düzenlemenin ilahi düzen, takdir içinde farklı bir değer kazanmadığını da unutmamız gerekir

3.1.2. Muşaraka

Özellikle ticari anlaşmalarda, yatırımlarda söz konusu olan karşılığı alınan finansman yöntemlerinde karzı hasen¹⁵⁰, ariyet veya kıyemi mal borcu¹⁵¹, ortaklık veya şirketlerin kurulması tarih boyunca insanların müşterek çalışmalarını sağlayan, ortak sermayeden elde olunan getirilerin ortak paylaşılmasını sağlayan faizsiz uygulama enstrümanlarından olarak bilinir. İster Osmanlı döneminde para vakıflarının kullanımında, isterse de son dönem Türkiye için söz konusu olan muşaraka iş, fon, yatırım ortaklığının birer örneği olarak uygulanmaktadır.

3.1.3. Mülk Ortaklığı, Ticari ve Akit Ortaklığı

Bu faizsiz enstrümanlar da mülk ortaklığından oluşmakla iki ve daha artık şahısın mal üzerinde satış, veraset, hibe gibi durumlarla mülk sahibi olması ve mülkiyet hakkını kullanarak değişik şekilde değerlendirmesinden ortaya çıkmaktadır. Bu mülk ortaklığı ya satışın gerçekleştirilmesi, malın kiraya verilip bedelinin alınması gibi bilinen bey bil vefa, bey bi'l istiğlal v.s. farklı enstrümanlarla gerçekleştirilebilir. Ticari ve akit ortaklığı da sermaye ve kar üzerine kurulan bir ortaklık şeklidir. Akit ortaklığı kapsamında özellikle **1. Mufavaza Şirketi** – Her iki tarafın da kar ve sermayede ortak iştirakını temel eden bir anlaşma olarak kabul etmektedir. **2. İnan Şirketi** – Ortak değil sermayedar ve proje kurucusunun değişik oranlarda birliktelik oluşturmasını konu edinen bir şirkettir. Bütün bu ortaklıklar aslında bünyesinde mudarabanın, muşarakanın, bey bil vefa veya istiğlal satışları gibi enstrümanları da bulundurmaktadır.

3.1.4. Mudaraba

Bir tarafın sermaye, diğer tarafın emek sarf etmekle kurulan ortaklıktır. Müslüman toplumlarda bu ortaklığa mudaraba, kırad, mukarada, muamele isimleri verilmiştir.¹⁵² X. yüzyıldan itibaren İslami literatürde mudaraba olarak bilinen bu yöntem, commenda adıyla komandit şirket biçiminde yaygınlaşıp bölge ülkelerinin ticaret hukukuna girmiş ve zamanla iş ortaklıklarının kurulmasına, yatırımcı, tasarrufçuyu da bünyesinde bulundurmuştur.¹⁵³ Tıpa tıp aynı olmasa da Talmud'da rastlanan iska ve Bizans'ta görülen chreokoinonia ile de mudaraba oldukça benzerlik arz etmektedir. Dünyanın paradokslarından biri de, zeki

¹⁵⁰ Karzı Hasen - Para ya da ihtiyaç duyulan mal gereksinimini karşılamak üzere parayı ya da misli bir malı faiz şartı koşmaksızın borç olarak vermektir

¹⁵¹ Kıyemi Mal Borcu – İnsanların gerek duyduğu malın kendisini ödünç olarak vermektir. Çoğu zaman insanlar sadece paraya değil, belirli eşyaya gereksinim duya bilir. Daha geniş bilgi için bkz: Cengiz Koç, **Günümüz Türk Hukukuyla Mukayeseli Olarak İslam Hukukunda Ariyet Akdi**, SÜSBE, Konya, 2007, Yüksek Lisans Tezi

¹⁵² Fara Madehah Ahmad Farid, **Shariah Compliant Private Equity and Islamic Venture Capital**, edt. Rodney Wilson, Edinburg University Press, 2012, s. 6-7

¹⁵³ Abraham L. Udovitch, **Partnership and Profit in Mediaval İslam**, Princeton, 1970, s. 170

insanların çoğu zaman kısıtlı imkânlarla sahip olduğu ve keşiflerini gerçekleştirmek için finansal desteğe ihtiyaç duymalarıdır. Mudarabanın kullanımı için temel kriterler arasında gözetilmesi gerekenler aşağıdaki gibi özetlenebilir:

a. Zarar Riski: Bu enstrümanların kullanımı ile girişim finansmanı, İslami bankaların girişimlere ortak olmasının en önemli riski, girişimlerin zarar etme olasılığıdır. İslami Bankaların yaptıkları girişimlerden zarar etmeleri durumunda bu zararı kendilerine ortak olan tasarruf sahiplerine yansıtmak durumunda olmaları, İslami Bankacılığın fon toplama sisteminin temel felsefesini oluşturmaktadır. İnsanın doğal zararsız kar edinme gereği zarar riskini üstlenmek her zaman olumlu sonuç vermeye bilir.

b. Suistimal Riski: İster mudaraba, isterse de muşaraka karşılıklı güvene dayalı olduğu için her sistemde olduğu gibi, bu yapılar da suistimal ve yolsuzluğa açıktır. Karın düşük gösterilmesi, kar elde edeceği halde zarar göstermesi, ya da bilinçli şekilde ortaklığın zarar ettirilmesi gibi çeşitli yolsuzlukları gerçekleştirebilme imkânına sahiptir.

c. Girişimcilerin İsteksizliği: Girişimcilerin daha yüksek kar elde edebilme olasılığını da gözönünde bulundurarak bankanın karına da ortak olduğunu kabul etmesi zor olduğu için faizli bankaların değişmeyen oranlarda finans sağlanması yolunu tercih etmeleri de bir gerçektir.¹⁵⁴

İlk dönem Irak bölgesi İslam hükukçularının benimsediği bu adlandırma da Muzemmil 73/20 ayeti kerimesinde dayanağını bulmaktadır. Hicaz bölgesi fakihleri ise sermayedar parasının bir kısmını kesip işletmeciye verdiği için bu ortaklığı karz (kesip koparmak) kökünden türeyen kıraz (mukaraza) kelimesiyle ifade ederler.¹⁵⁵ Hanefi ve Hanbelîlerin mudaraba, Maliki ve Şafiilerin kıraz dedikleri akidde işletmeci tarafa mudarib, darib, amil, mukarız, sermaye sahibi yatırımcıya rabbul mal (mukarız), çalışmaya ise amel adı verilir.¹⁵⁶

Osmanlı döneminde Galata Bankerleri, özellikle Osmanlı sicilleri üzerine çalışmada, zikri geçen sürede Osmanlı toplumunun nerdeyse bütün kesimlerinin mudaraba işleminden haberdar olduğunu gözler önüne sermektedir. Mudaraba Osmanlı devrinde bilhassa Galata'da gemi ticaretinin finansmanında çok yaygın bir uygulama alanı olmuştur. Bu yöntemden deniz ticaretiyle uğraşan gemi reisleri, devlet adamları, tacirler, müderrisler ve askerlere kadar her kesimin kullanmış olduğu yöntem olarak bilinmektedir. İster fıkıhta işleme mekanizması,

---

¹⁵⁴Daha geniş bilgi için bkz: Murtaza Köse, **Ticaret Hukuku Tarihi Açısından Mudaraba ve Commenda Ortaklıklarının Etkileşimi Hakkında Bir Deneme**, Erzurum, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2002, S. 17

¹⁵⁵Abdulummin Ebu Zeyd, **Nahve tatviri nizamil mudaraba fil masarifi'l- İslamiyye**, Kahire, 1420/2000

¹⁵⁶ Cengiz Kallek, **Mudaraba**, DİA, 30/358-363

ister tarihi kaynaklardaki kullanımı, ortaklık sisteminin modern uygulamasını da gözler önüne sermektedir:

- a. Sermaye tamamen ortakların biri tarafından karşılanır.
- b. Sermaye temin eden, projenin yönetimine, denetimine karışma hakkı yoktur
- c. Sermayeyi ortaya koyan taraf sadece sermayesi ağırlığında ortaklıktan sorumludur.
- d. Zarar tamamen sermayedar tarafından üstlenmekte ve karşılanmaktadır.
- e. Aynı zamanda emek ve zeka ürünü olan ortaklığın karşı taraf açısından sadece kendi payı olarak tayin olunan payı isteme hakkı vardır. Diğer türlü her hangi eşya üzerine bir mülkiyet söz konusu değildir.¹⁵⁷

Para vakıfları bünyesinde en yüksek oranda kullanımı söz konusu olan mudaraba muşaraka, aynı zamanda vakıfların fonksiyonallığını da ifade etmektedir.¹⁵⁸ Modern günümüzde zekâ ve paranın birleştiği bu finansal yapılanma artık Batıda¹⁵⁹, Doğu ülkelerinden daha çok kullanılmaktadır. Birer örnekle yetinirsek,

a) ABD’de emek-sermaye ortaklığının öncüsü sayılan Harvard Üniversitesi dekan yardımcısı ve General Doriot’un yönettiği risk sermayesi ARDC, 1957 Digital Equipment Corp. (DEC) isimli şirketi destekleme kararını verir. DEC şirketinin temsilçisi olan iki mühendis yalnız zekâ ve projeler üreten yoksul ve aynı zamanda yetenekli olan iki uzmandır. Doriot’un şirketi DEC şirketinin % 78 hissesini 70 bin dolar karşılığında satın almış ve 15 yıl sonra, 1972 senesi için karo 350 milyon dolara yükselmiştir. Bu da, anaparanın beş bin kat kar elde edilmesini ifade etmektedir.

b) Diğer örnek, matematikçi Max Palevski 1961’de küçük bilgisayar sistemini bulmakla, projeye dönüştürdüğü düşüncesini 257 bin dolara David and Rock risk sermayesi şirketi desteklemiştir. 7 senede yüksek oranda kar getiren bu proje 233 kat değerlendirilerek 60 milyon dolara yakın bir maliyet kazanmıştır.

3.1.5. Taksitli Satış

Taksitli satış satın alma imkânı olmadığı takdirde malın taksitli olarak alına bilme kolaylığını gündeme getirmektedir. Taksitle alınan malın satılması teverruk satışı olarak

---

¹⁵⁷ Daha geniş bilgi için bkz: Murtaza Köse, **Ticaret Hukuku Tarihi Açısından Mudarabe ve Commenda Ortaklıklarının Etkileşimi Hakkında Bir Deneme**, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Erzurum, 2002, S. 17.

¹⁵⁸ Fethi Gedikli, **Osmanlı Şirket Kültürü: XVI-XVII. Yüzyıllarda Mudarebe Uygulaması**, İstanbul, İz Yayıncılık, 1998

¹⁵⁹ Commenda da faizsiz İslami prensiplerden olan mudaraba gibi zamanla insanların geliştirmiş olduğu uygulamalardandır. Aslında faizsiz işlemler konusu bahis konusu olunca, ilk olarak bu kurumların mabetler ve dini kurumlar tarafından oluşturulduğunu ve sadece dünyevi değil, uhrevi bir değere sahip olduğunu da belirtmiştik. Bu bakımdan medeniyetler arasında her zaman köprülerin olması değişik toplumlarda benzer felsefelerinin olması imkânlarını da konu edinmiştir.

bilinmekle beraber, taksitle alınan malın tekrar satıcısına peşin satılması ise iyne satışı olarak bilinmektedir. Bu satışlar içinde ayrı bir değer kazanan murabaha yöntemidir. Bu sistemde, mal asıl müşterisinin isteği ile peşin olarak satıcısından alınmakla, nihai alıcıya taksitli olarak satılmasını konu edinir. Günümüzde İslami Bankaların en çok kullandığı bu enstrümanbelirli fiyata olan ürünün satılması ve diğer tarafa, pazarlanmasını temel edinmektedir. Bu satış genel olarak kabul görse de, ticari olarak vadeler ve oranlar bakımından faizli satışlara benzerlik teşkil ettiği için eleştirilere de tutulmuştur. Zira buradaki satışın gerçekleşmesi, aktin her iki taraf arasında bağlanması, faizli sistemlerin ortaya koyduğu faiz miktarlarından daha yüksek oranın ortaya çıkması gibi konularla haklı eleştirilere sebebiyet vermiştir.¹⁶⁰

3.1.6. İstisna Satışı veya İşgörme Akdi

İstisna akdi peşin ya da vadeli bir bedel mukabilinde bir malın yapılıp, ya da temin teslim işlemleridir. Aynı şekilde bir tarafın finansman sağlamakla, diğer tarafa teslim etmesi işlemidir. Böylece bir taraf finansman sağlamakla, diğer taraf teslim alacağı mal için anlaşma yapmış olmaktadır.

3.1.7. İcare veya Kiralama

İlk adımlarını atan kurumların nakit harcamalarını azaltmak, belirli bir sürelik kullanım gereği duyulan eşyaların, emlakın kira olunma olanağıdır.

3.1.8. Bey Bil Vefa (Vefa Satışı)

Bey bi'l Vefa hicri V. asırda (XI. miladi) Hanefi fukahası tarafından ortaya konulan, satışta satılan malın bedelinin bir müddet sonra satıcıya aynen iade edildiğini ifade eden anlaşma türüdür.¹⁶¹ Tarafların usulüne uygun olarak yaptıkları vaadleri yerine getirmek (vefa) zorunda bulunmaları sebebiyle bey bi'l vefa (bey'ul vefa) adı verilen bu alış verişe bazı Arap ülkelerinde bey'ul emane, bey'ul itaa (bey'ut-taa) adları da verilmiştir. Bey bi'l vefa müslüman halkın faizsiz borç para temin etmekle karşılaştığı güçlükleri faiz sayılmayacak bir usulle ortadan kaldırmak, sermaye sahiplerinin verdikleri krediye karşılık bir teminat ve bir kazanç elde etmelerini sağlamak gayesiyle ortaya konulmuştur. Fakihler arasında değişik görüşlerle fasit, sahih, batil satış olarak değerlendirilen vefa satışı hanefi fakihleri tarafından sahih olarak kabul görmüş ve diğer satışlardan farklı yanları ile geçerlilik kazanmıştır.¹⁶²

16. yüz yılda para vakıflarının bu yöntemi kullanımı nerdeyse yüzde doksanları bulmuştur. Bunun yanında ipotekli kredi diyebileceğimiz bey' bi'l-vefa, bey' bi'l istiğlal gibi

---

¹⁶⁰ Fara Madehah Ahmad Farid, **Shariah Compliant Private Equity and Islamic Venture Capital**, edt. Rodney Wilson, Edinburg, University Press, 2012, s. 6

¹⁶¹ Abdulaziz Bayındır, **Bey bi'l Vefa**, DİA, İstanbul, 6/28-31

¹⁶² Çatalcalı Ali Efendi, **Fetava**, İstanbul, 1210/1832, I, 1310

işlemler de uygulanmıştır. Bu işlemler hakkında da birtakım tartışmalar vardır. Bu tür işlemlerin tartışma konusu yapılmasının sebebi ise İslam hukukunda daha önce bilinmeyen akit türleri olmalarıdır. Klasik akit türleri arasında benzeri olmadığı için de bunlar tartışılmış ve teorik olarak bir yere oturtulmaya çalışılmıştır. Bu tür akitlerde ortaya çıkan hukuklar birtakım problemler çözüldükten sonra meşruiyet kazana bilir.¹⁶³

3.1.9. İstiğlal Satışı (Kısa Vadeli İcareli Satış)

Vefa satışının bir başka çeşiti olan istiğlal satışı alınan malın kullanmayan satıcısı tarafından kiraya verilmesidir.¹⁶⁴ İstiğlal sözlükte bir şeyin kar ve gelirini almak manasına gelir. Bir malı vefaen satın alan kimse bunu ya bizzat kullanma veya kiraya vererek hukuki semerelerinden faydalanma hakkına sahip olmaktadır. Kiraya vermenin en çok rastlanan türü de bizzat satıcısına kiralamaktır ki, bu yolla satılan mal asıl malikin kullanımından hiç çıkmamış olur. Bir malın gelirinden faydalanmak için onun bizzat satıcısına kiralanması suretiyle yapılan bu tür satışına bey bi'l istiğlal adı verilmiştir. Bey bi'l vefa için sabit hükümler bey bi'l-istiğlal için de geçerlidir.¹⁶⁵

3.1.10. Murabaha

Sözlükte artma, kar, ticari kazanç anlamında kullanılan ve ribh kökünden türemekle kar hakkı anlamına gelen murabaha terim olarak bir malın alış fiyatı, maliyeti üzerine belirli bir kar koymakla satılmasını ifade eder.¹⁶⁶ Günümüzde İslami Bankacılığın en yaygın kullandığı fon kullandırma yöntemi olarak bilinmektedir.¹⁶⁷ Daha çok kurumsal finansman desteği, bireysel finansman desteği, üretim desteği olarak tanımlanmaktadır. Ülkemizdeki katılım bankları sahip oldukları fonların 90%'ını aşan bir kısmının murabaha tipi finansmanla kullandırmaktadır. Ancak bu durum sadece ülkemize mahsus değil, tüm dünyadaki İslami Bankalar için de geçerlidir. Bu çerçevede, günümüzde İslami bankacılığın büyük ölçüde mudaraba ile fon toplayıp murabaha ile fon dağıttığını ifade etmek yanıltıcı olmayacaktır. Türkiye'deki uygulamada üretim desteği, bireysel finansman desteği olarak bilinen bu yöntemin iş mekanizması fon kullanmak isteyen müşterinin malı bulup satıcı ile görüşmesi ve akdi kesinleştirmek şartıyla pazarlık da yapa bilir. Malın niteliklerini ve bedelini belirten bir

---

¹⁶³ Tahsin Özcan, **Günümüz Finans Kurumlarının İzlediği İki Yol ve Osmanlı Uygulamaları, İslami İlimlerde Metodoloji**, İstanbul, Tartışmalı İlmî İhtisas Toplantısı, 2010

¹⁶⁴ Daha geniş bilgi için bak: İshak Emin Aktepe, **İslam Hukuku Çerçevesinde Finansman ve Bankacılık**, İstanbul, Yedirenk, 2010

¹⁶⁵ Abdulaziz Bayandır, **Bey bi'l Vefa**, DİA, 6/28-31

¹⁶⁶ Ahmed Ali Abdullah, **el-Murabaha Usuluha, Ahkamuha ve Tatbikatuha fil Meşariful İslamiyye**, Hartum, 1987

¹⁶⁷ Daha geniş bilgi için bkz: Servet Bayandır, **Çağdaş Murabahaya Etkisi Bakımından Fıkıhta Vadin Bağlayıcılığı Meselesi**, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, S. 1-1, 2005

proforma fatura ile finans kurumuna tebligini bildirmekle gerçekleşir. Kurum tarafından gerekli incelemeler yapıldıktan sonra müşterinin talebi olumlu karşılanırsa istediği mal satıcıdan peşin bedelle sözlü veya yazılı olarak satın alınır ve bedeli doğrudan satıcıya ödenerek kendisinden malın müşterinin belirttiği adrese teslim edilmesi istenir. Satın alma işlemi gerçekleştikten sonra mal müşteriye belirlenen bedel (fatura tutarı+kar) üzerinden taksitli olarak satılır. Alıcı ödemeleri anlaşmaya varılan ödeme planı uyarınca finans kurumuna yapar.¹⁶⁸

Murabahanın gerçekleşmesi için de belirli kurallar vardır, bunlar arasında satış anında satılacak varlığın hazır olması, satış o anda kesinleştirilmeli, satışa konu olan varlık bir değere sahip olmalı, satışa konu olan varlığın alıcı tarafından bilinmesi, satış anında fiyat kesinleştirilmeli ama vadeli satışta bu farklılık arz edebilir, fiyatın sabitlenmesinden sonra erken ödemelerde fiyat düşürülemez, ödemenin garanti altına alınması için satıcı ipotek ve benzeri teminat talep edebilir. Faizsiz bankacılık işlemlerinden olan murabahada tarafların vadelerinden dönmeleri bir kısım problemlere sebep olur. Bu anlamda vad kavramının fıkıhtaki önemi üzerine özellikle durulmuştur.¹⁶⁹

Osmanlı döneminde faizle para vermeye özellikle kanuni sınırın üstünde faiz şartı içeren borç mukavelesine ve aşırı karla satış yapmaya murabaha, faizle para verenlere murabahacı deniyordu. İzinsiz olarak faizle ödünç vermeyi adet edinmiş kimseler için tefeci tabiri kullanılırdı. XVI. yüz yılın ortalarından itibaren Anadolu'ya yayılan kapıkulları ile diğer askerilerin ve emeklilerin murabaha ve iltizam sistemiyle ekonomik olarak güçlenip ayanlara katılmasının Osmanlı'nın siyasi, iktisadi ve içtimai dengelerinin bozulmasında etkili olduğu, ayanın bir yandan iltizama katılmak ve çiftçiye borç vermek suretiyle servetini artırırken diğer yandan da işlerini düzeltmeye, borç alan halkı kendisine daha bağımlı hale getirdiği görülmektedir. Özellikle 1596'tan sonra bir kısmı murabahacılık kurbanı olan binlerce insan Celali saldırılarından kurtula bilmek için civarındaki emniyetli şehir ve kasabalara, İstanbul'a, hatta Rumeliye kaçmıştır. 1609'da I. Ahmed reyayı tefecilerden ve ehl-i örfün baskı ve haksız salgınlarından korumayı amaçlayan bir adalatname çıkarmıştır. Osmanlı İdaresinde 1883 senesindeki adaletname olarak bilinen Murabaha Nizamnamesi olarak % 9 oranı ile sınırlandırılan tüzük de bu kapsamda değerlendirilmektedir.¹⁷⁰ Anlaşılan şekliyle murabaha Osmanlı'nın ilk döneminde özellikle tefeciler ve tefecilikle beraber zikr olunmuştur. Ama

---

¹⁶⁸ Daha geniş bilgi için bkz: Servet Bayındır, **Faizsiz Bankacılık İşlemlerinin İslam Fıkıhdaki Yeri** (doktora tezi), İstanbul, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004

¹⁶⁹ Suud Muhammed er-Rubey'a, **Sıyagut Temvil bi'l-Murabaha**, Küveyt, 1421/2000

¹⁷⁰ İbrahim Kâfi Dönmez, **Murabaha**, DİA, 31/148-152

özellikle para vakıflarının kullandığı yöntemler olarak, mudarabayla birlikte en çok kullanılan bir enstrüman olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁷¹

3.1.11. Sukuk

Arapçada “sak” kökünden, sertifika veya vesika anlamına gelen bir enstrümandır. Arap piyasalarında bono ve tahviller için “senet” kelimesi kullanılırken, İslami finansman bonolarının çeşitli türleri olmakla birlikte temelde dört türü vardır. Bunlar leasinge, muşaraka, mudaraba ve seleme dayanan sukuk olarak bilinmektedir.¹⁷² Kurumsal ve bireysel müşterilere yönelik ürünlere örneğin, mudaraba, müşareke ve murabaha gibi klasik ürünlerle, leasing, sahn alma ile sona eren ortaklık, özellikle bazı Güney Asya ülkelerinde yaygın olarak kullanılan Bey bi'l-vefa, Beyu'd-deyn ve teverruk gibi modern ürünlerden oluşmaktadır.

3.1.12. Teverruk

Teverruk geçmişten beri bilinen ve uygulanan bir finansman yöntemidir. Önceleri beyu'l-ine kapsamında değerlendirilmiş, ilerleyen süreçte -bazı mezheplerde- müstakil bir sözleşme halini almıştır. Beyu'l-ine fikhın tartışmalı konularından olmasına rağmen günümüz modern finansal piyasalarında sıklıkla başvurulan yöntemlerdendir. Malezya başta olmak üzere özellikle Şafii mezhebinin yaygın olduğu Güney Doğu Asya ülkelerinde çok sayıda beyu'l-i'ne dayalı finansal ürün geliştirilmiştir. Günümüzde geçmişin aksine, oldukça karmaşık, birçok işlemden müteşekkil paket bir finansal ürün niteliğine büründürülmüştür. Teverrukun tarifi ve fihhi hükmü araştırılırken klasik ve çağdaş dönem teverruk uygulamalarıyla beyu'l-i'ne temas zorunluluk arz etmektedir.¹⁷³

3.1.13. Selem Akti

Ödemenin nakit olarak sözleşme anında yapıldığı, ancak satın alınan varlığın teslimatının önceden belirlenmiş bir tarihe kadar ertelendiği bir alım satım işlemidir. Bu yöntemin geçerli olması için:

1. Alıcı satılan malın değerini peşin olarak vermesi gerekir.
2. Forması, şekli kesin olan özel varlıklardan oluşması.
3. Belirlenmiş ürün, belli bir arazi üzerine yapılması uygun değildir.

---

¹⁷¹Bu uygulamalar kapsamında değerlendirilmiş olursa, para vakıfları % 10-20 arası karlarla işletilerek, bir nevi bankacılık faaliyetini üstlendiğini belirtmemiz gerekir. Tabii ki, yıllık olarak bu fazlalığı faiz olarak değerlendirenler de olmuştur. Daha geniş bilgi için bkz: Murat Çizakça, **Para Vakıfları**, İstanbul, 1993

¹⁷²Faizsiz finansman araçlarındaki son gelişmeler, faizsiz finansman endüstrisinin dinamiklerini değiştirmiş ve yenilikleri beraberinde getirmiştir. Müstakil ihraçlar yoluyla devlet ve şirketlere finansman sağlama aracı olarak özellikle bono ve menkul kıymet alanlarında sukuk veya faizsiz menkul kıymet kullanımı son yıllarda oldukça yaygınlaşmıştır. Daha geniş bilgi için bkz: Munawar Iqbal and Rodney Wilson, **Islamic Perspectives on Wealth Creation**, Edinburg University Press, 2005

¹⁷³Daha geniş bilgi için bkz: Servet Bayandır, **Modern Faizsiz Finansman Araçlarından Olan Teverruk ve GES'in Fikhi Tahlili**, Tartışmalı İlimi Toplantı, İstanbul, Konevi Kültür Merkezi, 2012

4. Bu akitte satılan malın özellik ve kalitesi önceden detaylı şekilde bilgilendirilmesi gerekir.
5. Kesin olarak vad yeri ve vakti tayin olunması, gibi şartların göz önünde bulundurulması gerekir.

3.1.14. İyne Satışı

İslam Hükukunda iyne satışı, bir kimsenin vadeli olarak sattığı bir malı satış bedelinden daha ucuz bir fiyata peşin olarak geri alması olarak tanımlanmaktadır. Bu işlem ödünç para alırken başvuru bir yöntem olup, ödünç verene satış sözleşmesi yoluyla belirli bir kar sağlarken, nakit para ihtiyacı olanın da para ihtiyacını karşılamaktadır.

3.1.15. İstisna

Üretimle ilgili olan ve İslam Hukukunun satış sözleşmelerine getirdiği şartlardan istisna olan özellikli bir sözleşmedir. Bir üreticiye belirli bir ürünü üretmesi için sipariş verilmesini ifade eden istisna, günümüzde genellikle inşaat, gemi inşası gibi büyük projelerde kullanılmaktadır.

3.1.16. İcara Sümmel Be'y

Kiralanan varlığın mülkiyeti kiralama süresi sonunda, belli bir bedelin ödenmesi karşılığında kiralayana geçmektedir. Kelime olarak tercümesinden kiralamadan sonra satış anlamına gelmekle, anlaşmada kira ve satış sözleşmelerinin bulunduğunu ifade etmektedir.

3.1.17. Bey Bitamam Acil

İslami finansda BBA olarak kısaltılan, bey bitamam acil Malezya kökenli bir uygulama olup esasen iyne satışının bir türevidir. Kimi kaynaklarda murabaha satışının bir türevi olarak da ifade edilmektedir. Esasında klasik İslam hukukunda BBA olarak tanımlanmış bir sözleşme bulunmamakta, daha çok bir ödeme yöntemi olarak bilinmektedir.¹⁷⁴

Ortaklık Esaslı Yöntemler	Kiralama Esaslı Yöntemler	Satış Esaslı Yöntemler
Mudaraba	İcara	Murabaha
Muşaraka	İcara Sümmel Bey'	İstisna
		Selem
		İyne
		Bey Bitamam Acil ¹⁷⁵

¹⁷⁴Munawar Iqbal and Rodney Wilson, **Islamic Perspectives on Wealth Creation**, Edinburg, Edinburg University Press, 2005, s. 57

¹⁷⁵Daha geniş bilgi için bkz: Atila Yanpar, **İslami Finans İlkeler, Araçlar ve Kurumlar**, İstanbul, Scala Yayınları, 2014

3.2. Faizsiz Finans Sistemi veya Katılım Bankacılığı

İlk faizsiz banka olarak bilinen Agibi Bankası, Yahudiler tarafından m. ö. 700 senesinde Babilde kurulmuştur. Agibi bankası arsa, konut, at, kul v.s. gibi temel ihtiyaçları karşılayan nesnelerin banka ve alıcı tarafından faizsiz işlemlerle satılmasına binaen kurulmuştur. İlk faizsiz kurumların daha çok dini mabedler, mekânlarla ilgili olarak ortaya çıktığı da bir gerçektir. Örneğin, ilk çağda Roma devrinde, İmparator Tiber halka gayrimenkul ipoteği mukabilinde faizsiz kredi açmak üzere bir devlet bankası kurduğunu belirtmiştir. Faizsiz bankacılık olarak nitelenebilecek ilk teşkilatlı kurum olarak kayıtlarda yer almaktadır. Aynı zamanda bu fonksiyonları mabetler de hayata geçirmekteydi. 1198 yılında rehin mukabili ikrazat yapan bir kurum kurulmuştu. Yine XIV. yüzyıl ortalarında Franche Comte'de Salin burjuvaları topladıkları sermaye ile üyelerine rehin mukabili borç veren bir nevi sandık kurmuşlardı. Keza Londra Kardinali Michel Northburg'da 1361 yılında Saint – Paul kilisesinde tesis ettiği sermaye ile halka faizsiz ikrazat yapan bir fon tesis etmiştir. Hıristiyan hacıların can ve mal güvenliğini korumak için kurulan Temple mezhebinin mensubları Templierler yapılan bağış ve emanetleri ilk zamanlar faizsiz olarak vermişlerdir. Tabii ki, bu ve benzeri kuruluşlar ilk başta emanet ve bağışlarla gereken ihtiyacı karşılama niteliğini bulundurmuyorsa da, zamanla gerçek fonksiyonunu kayıp ederek faizli borç veren kurumlara dönüşmüştür.¹⁷⁶

İslami literatürde faizsiz sistemin çeşitli yöntemleriyle ilgili detaylı bilgiler aktarılmış ve sadece bu dönem için değil Hammurabi kanunlarıyla birlikte tefecilik ve tefeci ağı yok edilmeğe gayret gösterilmiştir.¹⁷⁷ İnsanlık tarihinde her zaman böyle bir sistemin oluşturulması söz konusu olmuş ve ekonominin de ahlaki yönden bir içerik oluşturduğu John M. Keynes tarafından dile getirilmiştir.¹⁷⁸ Ekonomi de bir doğal bilim olarak, ahlaki bir dayanağı, temelleri vardır.¹⁷⁹ Bundan başka sosyal sebepler nedeniyle, bireylerin eşit olmayıp farklı sınıflara bölünmesi, fakir ve zengin ayrımı, bu toplumda sosyal barışı sağlama bilmek için bütün gruplar arasında iyi ilişkilerin gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Sermaye sahibi

¹⁷⁶ Burhan Ulutan, **Bankacılığın Tekâmülü**, Ankara, 1957, s. 37-38

¹⁷⁷ Daha geniş bilgi için bkz: Shaikh Mahmud Ahmad, **Towards Interest - Free Banking**, Pakistan, İnstitute Of Islamic Culture, 1991

¹⁷⁸ İslamın kendine has olan ekonomik sistemini işletecek bir kuruluşun, bugünkü klasik bankacılık yerine koyulması şart olduğuna göre, bu kuruluşun ismi pek önemli değildir. Yeterki faiz yasağına girmeden İslamın prensiplerine uygun olarak hizmet versin. İsmi banka olması tabii ki daha uygundur, zira bugünkü birçok finans kurumları da aynı ismi kullanmaktan sakınmışlardır. İslami bankacılıkta mevduat sahipleri iki tip olabilir. Bekir Ali Bilgiç, **İslamda Kazanç Sistemi ve Çalışma Hayatı**, İstanbul, 1990, s. 142

¹⁷⁹ İktisat sistemi ahlaktan güç almaktadır. Zira hukuk gibi iktisat da, ahlâkın tamamlayıcı bir unsurudur. Millî gelirin artmasına veya üretim artışına katkıda bulunmak önemlidir. Ancak nihai hedef iktisadî faaliyetleri temiz bir kalbe sahip olmaya engel olmaktan çıkarmaktır: “O gün, ne mal fayda verir, ne de evlat; ancak Allah’a temiz bir kalple gelenler fayda bulur” (Şuarâ, 26/88-89)

çoğu toplumda güçlü tarafı oluşturmakta ve ekseri toplumlarda bu güç kötü kullanıma neden olmaktadır. Yüksek faizlerin, ihtiyaç gideri olarak sermayenin aktarımı bir tarafın aşırı zenginleşmesine, diğer tarafın aşırı yoksullaşmasına neden olduğu için böyle bir ihtiyaç hasil olmuştur. İktisadi sebepler olarak nitelene bilecek ölçütler faizsiz bankaların ekonomide doldurmuş olduğu ortaklık, sosyal sorumluluk, risk üstlenme ve bazı önemli prensipleri içermektedir.¹⁸⁰

Faizsiz ekonomi sistemi veya İslami bankalara gelince, bankacılık işlemlerini İslami bankacılık esaslarına uygun olarak yapan bir kuruluş olarak kabul etmekteyiz. İslam Bankası mali bir kuruluştur, sahibi bir şahıs veya ortaklık şeklinde yahut diğer müesseselerden biri olabilir. Dünyada 40 İslam Bankası kurulmuş ve faaliyettedir. Bu kurumların 4'ü Türkiyede olmakla Finans Kurumu olarak adlandırılmaktadır. İslam Bankalarının 35 tanesi İslam devletlerinde, 8 tanesi ise gayri müslim devletlerindedir.¹⁸¹ Faizsiz bankaların kurulma fikri ve teşebbüsü her ne kadar 1940'lara kadar dayansa da, İslam âleminde modern finansal hizmetler ve İslami ilkelerin birleştirilmesine yönelik ilk çalışmalar, 1963 – 1967 yılları arasında Mısır'da başlamıştır. Mısır'daki ilk çalışmalar, genel olarak Almanya'da kırsal bölgelerde faaliyet gösteren tasarruf bankaları, vadeli veya vadesiz olsun kendilerine para yatıran mudilerine faiz ödemedikleri gibi, kredi verdikleri müşterilerinden de faiz almıyordu. Yatırılan mevduatları daha ziyade sanayi ve ticaret alanlarında faaliyet gösteren firmalara kredi olarak kullandıran faizsiz bankalar, bu firmaların elde ettiği karların belli bir yüzdesini de müşterilerine yatırdığı para karşılığı veriyorlardı. İlgili bankalar hizmetlerini 3 farklı türde gerçekleştirmekteydi:

1. Hiçbir kar gütmeyen, istenildiği anda para sahibi tarafından çekilen yatırım.
2. İstenildiği zaman geri çekilmeden vade tamamıyla kar-zarar ortaklığı ile kararlaştırılan yatırımlar.
3. Fakirlere dağıtılmak üzere kurulan, zekât hesapları olarak, bilinmektedir.¹⁸²

Türkiyede ilk İslami bankaların kurulma aşamasında Küveyt bankası örneğinde dile getirilen kriterler, kurulacak bankanın diğer bankalardan, yani normal faiz içeren bankalardan farklılık taşıması gerektiği, böyle bir deneme olmadığı amma zor da olsa yapılmasının mümkün olması, bu bankaların diğer bankaların nerdeyse bütün fonksiyonlarını yerine yetirmesi gibi gerekçelerin olduğunu ifade etmiştir. Tüketim maksadıyla alınan ödünç paralar faizsiz (karzı hasen), üretim ve yatırım için alınan paralar ise muayyen kar karşılığı verme ve

¹⁸⁰ Mustafa Uçar, **Türkiye'de dünyada faizsiz bankacılık ve hesap sistemleri**, Fey Vakfı

¹⁸¹ İsviçre, Lüksemburg, Danimarka, Filipinler, İngiltere (2 tane), Güney Afrika ve Bahama Adaları

¹⁸² Fazıl Yozgat, **Faizsiz Ekonomi – Sosyo Ekonomik Yaklaşım**, Ankara, Araştırma Yayınları, 2010, s. 14-15

bunu mahiyet ve mana yönünden faiz olarak kabul olunmaması, ortaklık şartlarıyla kurumların karşılıklı yardımlaşma niteliğinde bir işlemler sonucunda gerçekleşmesi beklenmektedir. Mahmud Ebu's Suud kendi çalışmasında bunları dile getirmektedir: Kendi aramızda bir para birimi oluşturmalı ve her kese mülkiyet hukuku tanıyarak biriktirme imkânları sunmalıyız. Müşterilerimiz bankamızdaki hesaplarından tüketimden arta kalan paralarını her hangi bir ödeme yapmadan bankaya yatıraabilecek, bir aydan kısa vadede çekmeyecekler. Buna mutaakiben bankalar tüketim ihtiyacı olanlara karşılıksız ödünç para verecek. Aynı zamanda yatırımcılara da gerekli teminatı aldıktan sonra, yatırım imkânları ve fırsatları tanıyacak. Yatırımcılar kolayca elde ettikleri sermayeyi- daha az maliyetle yatırıma kullanacak, banka da faydalı gördüğü yatırımlara ortak olacak. Bu ortaklık sonucunda elde olunan imkânlarla, mudilere hisse senetlerine benzer yatırım kartları helal kar kazancı karşılığında ayrılmış olunacaktır.¹⁸³

İslami finans alanında ülkemizde ne yazık ki, hem hukuki süreçleri hem de finansal yapıyı ele alan kapsamlı yapıtlar bulunmamaktadır. Hassas konu olan din alanında özellikle finans alanında uzmanların çeşitli konulara değinmesi bu hassasiyetten dolayıdır. Zira bu konularda gerçekten uzman kişilerin çalışmalar ortaya koyması, kendilerinin örnek alarak söyledikleri temel alınmalıdır. Ama burada islami finans konusunda finans uzmanı yoksa din bilginini dinleme arasında insanlar da ikilemde kalmaktadır. Kuşkusuz bu konuda her iki taraf dinlenilmeli ve ortak sonuca varılmalıdır. Türkiyede İslami Finansın gündeme gelmesi, önceden ifade ettiğimiz gibi temelinde vakıf gibi bir kurumun durduğu ekonomik yapılanmayla beraber, sektörün son yıllarda gösterdiği hızlı büyüme oranları da gelmektedir. Yaklaşık 40 yıl önce doğan İslami Finans günümüzde bir trilyon doları aşan bir büyüklüğe ulaşmıştır. Özellikle 2008 – 2011 yıllarını kapsayan dönemde batılı banka ve finansal kurumlar kriz nedeniyle küçülme trendi yaşarken, İslami finans kurumlarının gösterdiği istikrarlı büyüme, İslami finans endüstrisine olan ilgiyi arttırmıştır. Modern finans endüstrisi, kapitalist alanların başında gelmektedir. İçinde bulunduğumuz ekonomik sistemin temel itici gücü olan hırsın dizginlenmediği takdirde doğrudan sisteme zarar verdiği, 2008 finansal kriziyle ispatlanmıştır. Bu nedenle finansal sisteme ilişkin getirilen en önemli eleştiriler “hırs” konusunda odaklanmaktadır. Finansal sistemde hırsın nasıl kontrol altına alınabileceğine ilişkin tartışmalar, sistemin mutat uygulamalarına ilişkin yeni alternatifler ortaya konmasına neden olmuştur. Bu alternatiflerden en ilgi çekici olanı ise İslami finans olmuştur.

---

¹⁸³ Hayreddin Karaman, **İslam'a Göre Banka ve Sigorta**, İstanbul, Nesil Yayınları, 1992, s. 10-12

3.3. Son Dönem Osmanlı Kamu Finansmanında Sükuk Uygulaması

Kamu finansmanındaki İslami prensiplerden bahis ederken, özellikle İslami piyasalarda sükukların kullanılmasını ve sertifika, bono anlamına gelen bu kıymetli evraklar farklı dönemlerde değişik isim ve içeriklerle kullanılmıştır. Osmanlı döneminde de esham sisteminin gelişimi bugünkü anlamda hazine bonolarının ve devlet tahvillerinin ortaya çıkması ile son aşamasına gelmiştir. Belirli bir mukataaya dayalı olarak çıkarılan esham uygulamasında yaşanan sorunlar ve devletin finansman ihtiyacının artması nedeniyle belirli bir gelir kaynağına veya devlet işletmesine bağlı olmayan, belli bir vadeye sahip yıllık getirisi kesin olan borçlanma senetleri ihraç edilmeye başlanmıştır.¹⁸⁴ Farklı isimlerle çıkarılan bu iç borçlanma senetlerine, genel olarak “esham” denilmiştir.

Osmanlı hazinesi, gelirleri artırmak amacıyla vergi tahsilâtında iltizam sisteminin geçmiş, zaman içinde, iltizam sisteminin yerini de malikâne sistemi almıştır. Malikânelerin kullanılması ve ilerleyen süreçte son dönem açıklar iyice büyüyüp bu sistemler de yetersiz kalınca, esham sistemine geçilmiştir. Devletin savaş nedeni ile acil fon ihtiyacı esham sistemi ile karşılanmaya çalışılmıştır. İlk akçe basımından, 19. yüzyıla kadar kullanılan tağşiş uygulamaları, özellikle 16. yüzyıldan itibaren kısa vadeli iç kaynak ihtiyacının karşılanması amacıyla kullanılmıştır. Fakat iç borçlanmayı karşılama amaçlı yapılan bu uygulamalar, yüksek enflasyona, ekonomik, toplumsal ve hatta siyasal sorunlara neden olmuştur. Osmanlı maliyesi 19. yüzyıl ortalarına kadar iltizam, malikâne, esham, tağşiş uygulamalarını ve Galata bankerlerinden sağlanan fonları iç borçlanma amaçlı olarak kullanmış, ancak bunların tümünde istenen başarı sağlanamayınca yeni bir kaynak denemesine kaime ihracına yönelmiştir. Kaime ihraçlarında başlıca iki amaç güdülmüştür. Bunlar nakit sıkıntısına çözüm olacak bir tedavül aracı ve hazinenin açıklarını finanse edecek önemli bir iç borçlanma aracı olarak bilinmektedir. Fakat gerçekleştirilen kaime uygulamaları da istenen başarıyı gösterememiş, Osmanlı'nın var olan iktisadi ve mali sorunlarını daha da ağırlaştırmıştır. Kaime ihracıyla ihtiyaç duyduğu finansmanı sağlayamayan Osmanlı maliyesi, esham ihraçları ve ardından yoğun dış borçlanmaya yönelmiş ve finansal anlamda telafisi çok uzun yıllar sürecek bir darboğaz içine sürüklenmiştir.

Genel olarak Osmanlı finansal sistemini savaşlar ve askeri harcamalar şekillendirmiştir. Devletin amacı, öncelikle askeri harcamaların neden olduğu bütçe

---

¹⁸⁴ Çizakça Murat, **Osmanlı İmparatorluğunda İç Borçlanmanın Evrimi (15. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar)**, İstanbul, 2009, s. 7

açıklarının finanse edilmesi olmuştur. Kamu açıkları öncelikle iç borçlanma ile ve İslami çerçevede karşılanmaya çalışılmıştır. İltizam, malikâne ve esham sistemleri, tağşiş, kaime ve iç borçlanma senetleri ihracı gibi yöntemleri kullanarak, fon ihtiyacını karşılanmaya çalışılmıştır. Fakat bütün bu iç borçlanma amaçlı uygulamalar yeterli olmayınca, Osmanlı Avrupa devletlerinin baskısıyla dış borçlanma yoluyla kaynak sağlamaya çalışmış ve bu durum, Osmanlı Devleti ve ekonomisinin çöküşünü hızlandırmıştır.¹⁸⁵

İslam Konferansı teşkilatına bağlı İslam Fıkıh Akademisinin girişimiyle 1988 yılında Rabat'ta toplanan Borsa Seminerinin sonuç bildirisinde ve adı geçen akademinin 1992'de Cidde'de yapılan VII. Dönem Toplantısında hisse senetlerinin kar ve zarara iştirak etmesi sebebiyle kural olarak helal olduğu, fakat şeri hükmünün bunu çıkaran şirketin ticari işlem ve amaçlarının meşru oluşuyla yakından ilgili olduğunu belirtilmiştir. Şirketin faiz, içki imali ve ticareti, karaborsacılık, hile, yalan ve aldatma gibi dinen haram vasıtalarla kazanç sağlaması halinde hisse senetlerini alıp satmanın ve bunları gelir elde etmenin haram ve masiyete iştirak etmek olduğundan caiz olmayacağı bildirilmiş, esasen dinen yasak hizmet ve mal üretiminde bulunma olmamakla beraber bazı haram işlemlere taraf olması sebebiyle şirketin karına haram kazanç karışmış olması hallerinde ise pay sahiplerinin bu miktarı yaklaşık olarak hesaplayıp kendisinin hayır ve hasenat niyetiyle olmaksızın ve toplum hakkı olarak hayır yolunda harcaması tavsiye olunmuştur.¹⁸⁶

Genel olarak nitelendirmiş olursak kıymetli senetler para¹⁸⁷, ortaklık¹⁸⁸ ve emtia senetleri¹⁸⁹ olarak bilinmektedir.¹⁹⁰ Her alanda belirleyici kurallar, amadeler koyan dinimizdeki harcama yalnız maddi saiklerle yönlendirilmemiş, aynı zamanda manevi müeyyide ve teşviklerle de maksimum seviyede gerçekleştirilmeye, başka bir ifadeyle tasarruflar yatırımlara eşitlenmeye çalışılmıştır. Harcamaya yönelik bu teşvik orta yolu da gözetmeyi, ister yatırım, ister tranfer ve tüketim harcamaları olsun, her türlü harcama dengeli olmak kaydıyla, oluşturduğu yeni ürün, gelir ve satın alma güçleriyle gelir ve refah seviyesini yükseltir. Servetin harcama alanından çekilip atıl tutulması yasaklanmak, özellikle ücretlerin

---

¹⁸⁵ Değer Alper- Adem Anbar, **Osmanlı İmparatorluğunun İç Borçlanmada Kullandığı Yöntem ve Araçlar, Finans Maliye Yazıları**, S. 87, 2010, s. 45-47

¹⁸⁶ Mehmet Boynukalın, **Senet, DİA**, 36/518-19

¹⁸⁷ Bu tip senetlerde ifadesini bulan hak nakid olarak görülür. Kambiyo senetleri poliçe, bono, çek emre yazılı havale, emre yazılı ödeme vaadi, sigorta poliçeleri bu gruba dahildir

¹⁸⁸ Ortaklık senetlerinin en önemli kısmını anonim ve sermayesi paylara bölüne bilen komandit ortakların çıkardıkları ortaklık sermayesinin belirli bir oranını teşkil ve ortaklıkta bir ortaklık mevkiini temsil eden pay senetleridir

¹⁸⁹ Bu senetler çeşitli emtia üzerinde aynı hak türünden bir hakkı temsil ederler. Sahiplerine o şeyi mülkiyetini veya o şey üzerinde bir mülkiyet hakkı sağlarlar. Makbuz senedi, varant, konişmento bu gruba aittir

¹⁹⁰ Daha geniş bilgi için bkz: Oğuz İmregun, **Kıymetli Evrak Hukuku**, İstanbul, Filiz Kitabevi, 1995

anında ödenmesi emr edilmekle, harcama yani gelir akımının canlı tutulması amaçlanmıştır.¹⁹¹

3.3.1.Süftece

Arapça süftece (seftece, siftece) kelimesinin Farsça asıllı olduğu muhkemletmek, pekiştirmek anlamında kullanılmaktadır. Alacağın yazılı belgeyle sağlama bağlanmasından dolayı, bu adla isimlendirilmiştir. Genellikle başka bir şehre giden tacirin/yolcunun taşıma riski, zorluk veya masraftan kurtulmak için başvurduğu bir işlemdir. Para senetlerinden sayılan süftecenin, bir çeşit emtia seneti olarak kabul edilmesi mümkündür.¹⁹² Son yıllarda Arapça'da süftece yerine batı kaynaklarından gelen bolisa, bulisa, bulise gibi isimlendirilen (poliçe) ve kembiyalo (kambiyo senedi) kelimeleri de kullanılmaktadır. Ama içerik olarak poliçeyle¹⁹³ süftece arasında belirli farklar vardır. Surye, Lubnan, Cezayir ve İrak hukukunda süftece termini yine de korunmaktadır.

Paranın veya malın şehirlerarası nakli söz konusu olmakla risk, zorluk çıkarması bakımından tek taraflı yarar sağlaması bakımından süftecenin riba konusuna girip girmemesi tartışılmış ve süftecelerinin haram olması gibi, menfaet getiren bütün karzların riba olarak isimlendirilmesi söz konusu olsa da, Hz. Ömer'in uygulamasında hiçbir ücret talep etmeden taşınma bedeli de göze alınmadan ticari anlaşmanın geçersiz olması, işlem sürecinde tarafların faydalanma imkânlarını da gündeme getirmiştir.¹⁹⁴ Benzer durumlar üzerine Hanbelî mezhebinden İbn Kudame, İbn Teymiyye ve İbn Kayyim gibi âlimler mutlak cevazını vermişler. Zira bu işlemde her iki tarafın yararına işlem söz konusudur.

Süftecenin içerik kısmıyla üçüncü kişiye tahsilinin alınacağına havale edilmesi bakımından, havale işlemine benzetilse de, aralarındaki fark transfer zamanı borcun hazırlanması, süftecede karzın beldeden beldeye, havalede ise zimmetten zimmete geçmesi, havalede üç tarafın olması söz konusu ise süftecede sadece iki taraf muhatab alınabilir. Aynı zamanda süftecenin aksine havalede yol güvenliği unsuru söz konusu değildir. Süftecenin ekonomiye katkısı sermayeyi oldukça sınırlı ve uluslararası ölçüde hareketli hale getirmesidir. Hz.Peyğamberin döneminde olduğu gibi, sonraki devam eden süreçte de birçok ticari

---

¹⁹¹ İsmail Özsoy, **Özel Finans Kurumları**, İstanbul, Asya Finans Kurumu, 1997, s. 33

¹⁹² Halil Sahilloğlu, **Bursa Kadı Sicillerinde İç ve Dış Ödemeler Aracı Olarak Kitabul Kadı ve Süfteceler**, Türkiye İktisat Tarihi Semineri, haz. Osman Okyar – H.Ünal Nalbantoğlu), Ankara, 1975, s. 103-141

¹⁹³ Poliçe kıymetli evraktan oluşan, hususi hükümlere tabi muayyen bir miktarın ödenmesi konusunda kayıtsız, şartsız bir havaledir. Havalede olduğu gibi üç taraftan oluşan poliçeler, keşideci senedi tazim eden, müstefit senedin lehine hazırlanan taraf, muhatap poliçenin normal ödeyicisi olarak bilinen taraflardan oluşmaktadır. Hayri Domaniç, **Kıymetli Evrak Hukuku**, İstanbul, Fakülteler Matbaası, 1960, s. 80-81

¹⁹⁴ Ahmet b. Hüseyin el-Beyhaki, **es-Sünenü'l Kübra**, Haydarabad, 1344, V/350-52

anlaşmalar kapsamında nakit bulundurmama, risksiz ticari işlemlerin gerçekleştirilmesi için başvurulan yöntemlerden olmuştur.¹⁹⁵

3.3.2. Esham- Sehmler

Esham kelimesi pay hisse anlamında sehmin cemi olarak kullanılmaktadır. Osmanlı hukukunda miras ve vakıfla ilgili metinlerde bu anlamda kullanılmaktadır. 1775 senesinde uygulamaya koyulmakla, 1860 senesine kadar mahiyetini değiştirmeyen iç borçlanma senedi olarak kabul edilmiştir. Sistemin özeti, mukataa adıyla bilinen vergi kalemlerinden bazılarında ait yıllık nakdi gelirlerin, hisse payı denilen belirli bölümlerinin sehimler halinde belirli şahıslara muaccel olarak verilmesini ifade etmektedir. Satışa sunulan bir mukataaya ait yıllık gelirin tamamı değil sadece belirli bir kısmı hisse payı şahıslar arasında paylaştırılmaktaydı. Bu gelirin geriye kalan ve mal adı verilen diğer kısmı satılmaz ve gelire bağlanamazdı. Sehimler için aynı zamanda faiz ismi de kullanılmaktaydı, tabii ki günümüz faizle hiçbir ilgisi olmayan bu taksimat her mukataanın zamanla gelirinin artmasıyla, sabitleşmiş yıllık gelirlerin üstünde kalan bölüme verilen isim olarak bu şekilde isimlendirilmekteydi. Sehimler 2000-2500 kuruşluk standart birimler halinde tesbit edilmiştir.¹⁹⁶

Piyasa şartlarına ve sehmin bağlı olduğu mukataanın gelirindeki istikrara göre değişmek üzere muaccelenin kaç yıllık gelire tekabül edeceğini defterdarlık her grup esham için ayrıca tayin ve ilan ederdi. Eshama ait belgelerde çok sık kullanılan faiz kelmesi aslında günümüzdeki faiz oranlarıyla bir benzerlik oluştursa da, kullanım şekliyle bugün bilinen faiz kasit olunmamaktadır. Amma kıyaslanması söz konusu olursa, belirli bir katılım için sehim üzerinden ödenme bugün sigorta primine yakın bir tavan faiz niteliğini kazandığını ifade edebiliriz. Osmanlı devlet tarihinin önemli bir kısmını oluşturan esham sisteminin nasıl oluştuğunu kısaca özetlemiş olursak, Osmanlının kamu borçlarına çok nadiren başvurduğunu ilk olarak belirtmemiz gerekir. Padişaha ait iç hazine, devlet hazinesinin ihtiyaçlarını karşılamak için uzun süre yeterli olmuştur. Belirli ölçülerde ödeme talepleri için sarraf, tüccar ve devlet ricaline başvuruda bulunmuştur. Viyana kuşatmasıyla devletin savaş harcları arttıkça gereken ihtiyacın karşılanması daha da zorlaştı ve devletin nakti ihtiyaçlarının karşılanması talebi söz konusu oldu. Bu nedenle XVII. yüzyılın sonuna doğru malikâne sisteminin ortaya çıkması böyle bir olanağın sağlanmasını süratlendirdi.

Hisselerin küçültülmesi ve halkın her kesimine açık hale getirilmesi sayesinde esham sistemi malikâneye oranla daha hızlı bir şekilde yayılmıştır. Başlangıçta % 18-19 oranıyla

---

¹⁹⁵ Cengiz Kallek, **Süftece**, DİA, 38/19-21

¹⁹⁶ Mehmet Genç, **Osmanlı Maliyesinde Malikâne Sistemi**, Ankara, Türkiye İktisat Tarihi Semineri, 1975, s. 231-91

piyasaya çıkan eshamlar, 1775 yılından itibaren tedricen düşmekle % 15 oranına kadar gerilemiştir. 1800'lerden sonra ise, sehmler % 10-14 oranları arasında halkın güvenini kazandığı için tutuna bildi. 1860 senesine kadar satılmaya devam eden sehmler, tamamen ortadan kalkmamış zamanla yerini başka enstrümanların kullanımına bırakmıştır. Sehimlerin değerinin Osmanlı Son dönemine doğru kaybı söz konusu olunca, diğer borçlanma türlerine kolay geçme imkânları sağlandıktan ve timar, zeametlerde olduğu gibi en son sehimler elde tutulana kadar hükmü ortadan kaldırılmamıştır.¹⁹⁷

3.3.3. Tahvil

Sölükte değiştirmek anlamına gelen tahvil kelimesi Osmanlı Merkez teşkilatında mahul adı verilen timar ve zeametlerin el değiştirmesinde gerekli olan tahvil hükmünü hazırlayan şubenin adıdır. Çeşitli önemli evrakları bulundurması nedeniyle kese kalemi veya nişan kalemi olarak da isimlendirilmekteydi. Timar sisteminin uygulandığı zamanlardan beri bu şubenin görevleri nişancıya bağlı divan kâtiplerince kayıta alınmaktaydı. Tahvil kalemi klasik dönemde daha çok timar ve zeamet tevcihi işlemleriyle uğraşmaktaydı. Tahvil kayıtlarında bu uygulamanın XVIII. asrın ortalarında rastlandığı da ifade olunmaktadır.

Bazı nizamnameleri, boş timar ve zeametlerin kayıtlarını ve çeşitli önemli evrakı saklama görevi sebebiyle Kese Kalemi, bu arada tutulan nişan defterleri dolayısıyla Nişan Kalemi adlarıyla da bilinmektedir. Osmanlı Devletinde timar sisteminin uygulandığı zamanlardan beri bu şubenin görevleri nişanca bağlı divan katiplerince yürütülmüştür. Zikri geçen isimler XVII. yüz yılın ortalarından itibaren şubelere ayrılmasından sonra kullanılmaya başlanmıştır. Kalemin amiri olan tahvil kesedarına belgelerde tesbit edilebildiği kadarıyla ilk defa XVIII. yüz yılın ortalarından itibaren şubelere ayrılmasından sonra kullanılmaya başlanmıştır. Kalemin amiri olan tahvil kasedarına belgelerde tesbit edilebildiği kadarıyla ilk defa XVIII. yüz yılın ortalarından sonra rastlanmıştır.

Tahvil kaleminde Beylik Kalemi ve bazı maliye kalemleri tarafından verilen beratlardan farklı şekilde bazı büyük taşra memuriyetlerinin beratları düzenlenmekteydi. Vezirlerin, beylerbeyilerin, yüksek dereceli vilayet kadılarının, mevalinin ve bunlara tahsis edilen arpalıkların sancak beyleri ve alay beylerinin beratları Tahvil Kalemi tarafından hazırlanırdı. Ayrıca Kırım hanlarının, Mekke-i Mükerrreme emirlerinin, Dıvan-ı Humayun tercümanlarının, Eflak Boğdan voyvodalarının beratlarının hazırlanması da bu kalemin

---

¹⁹⁷ Mehmet Genç, **Esham**, DİA, XIII/376-380

görevleri arasındaydı. Hazırlanan beratların kayıtları yahut vezareti kaldırılan kişilerin hükümleri kalemde bu konuda tutulan defterlere yazılırdı.¹⁹⁸

XVIII. yüz yılda çeşitli tarihlerde çıkarılan nizamnamelerle çeşitli kimselere devlet tarafından özel mülk şeklinde bağışlanan arazinin kayıtları defterhanede tutulmakta, fakat bunların tasarrufu için bir nevi berat mahiyetinde olmak üzere merkezden verilen mülknameler tahvil kalemlerinde düzenlenmekteydi. Vergiye tabi olan halkın çeşitli hizmetler karşılığında veya afet, fakirlik, göç gibi durumlarda köylüyü toprağa bağlamak amacıyla verilen muafiyetnameler de bu kalemde hazırlanmaktaydı.¹⁹⁹

XVIII. yüz yıl tahvil kalemince yapılan kayıtlarda 20 para, tahvil hükmünden iki kuruş alınmaktaydı. XIX. yüz yılda timarlara ait işlemlerden de bütün kalemlerin payı timarın % 20 oranını, bu oranın da % 20 oranı tahvil kaleminin payına düşerdi. 12 Mart 1836 yayımlanan bir hattı humayunla amedi, beylikçi, tahvil kalemleri hariciye nazırının maiyetinde bırakılmıştır.²⁰⁰

3.4. Son Dönem Sukuk Uygulamaları

Sukukların İslam dünyasında teşvik ve cevazı bakımından Kur'anı Kerimde geçen örneklerle, ihtiyaç içinde olanın borcunun, ihtiyacının karşılanması gibi ayeti kerimeler temel oluşturmaktadır.²⁰¹ Ayeti kerimeler borçluyla borç veren arasında hak hukuklar konusuna değinmiş ve sukuk kapsamında da bu nitelikler göz önünde bulundurulmuştur.²⁰² İslam dünyasında kullanılan sukuk uygulamaları üzerine araştırmalar, bu piyasanın oluşma tarihini son döneme bağlamaktadır. 2008 ekonomik krizinden sonra İslam finans piyasasında kriz karşısında dayanaklık sergileyen en önemli gelişmeler arasında sükkuk konusu bir ayrıcalık kazanmıştır. Ekonomik kriz nedeniyle çok ciddi etkilenen dünya piyasaları, geleneksel bankalar karşısında kendine özel piyasa ve kapalı havuz sistemini uygulamış olan faizsiz bankalar, İslami piyasalar nerdeyse minimal derecede krizden etkilenmiştir. Aslında genel değerlendirilmeğe tabi tutulmuş olursa olumlu veya olumsuz yönleriyle İslami ülkelerin kendi

---

¹⁹⁸ Recep Ahışalı, **Tahvil**, DİA, 39/440-42

¹⁹⁹ Ali Paşa Mübarek, **el-Hılâtul Tefikiyye**, Kahire, 1422/2001, XIII, 146-47

²⁰⁰ Recep Ahışalı, **Tahvil**, DİA, 39/440-42

²⁰¹ Bakara 2/280-283; Maide 5/1

²⁰² Mehmet Asutay and Abdullah Turkistani, **İslamic Finance Political Economy**, Values and İnnovation, ed. Richard Youngs, Berlin, Gerlach Press, 2015, s. 117-129

arasında oluşturmuş olduğu finansal yapılanma dünya ekonomilerini etkileyen krizlerden uzak kalma imkânı sağlamaktadır.²⁰³

Sukuk uygulaması konvansiyonal korumanın benzeri olarak aynı kullanım içeriğine sahip olmakla, riba, garar ve İslam'ın yasaklamış olduğu içerikten arınmış bir iş mekanizmasına sahiptir. Sukuk işlemi bünyesinde icara, lizing, kira ve sonrası satış olarak bilinen yöntemlerle gerçekleştirilmektedir.²⁰⁴ Uluslararası Sukuk piyasası 2001 – 2008 seneleri arasında 500 bin dolardan, 60 mln dolara kadar mesafe kat etmiştir. İlerleyen zaman zarfında sukuk işlemleri üç önemli gerekçeyi kendisinde bulundurmıştır: **1.** İlk olarak yatırımların değerini yükseltmek. **2.** Ödeme vadelerini uzatmak. **3.** Hisse senetlerinin zarar etme olasılığından korunması.²⁰⁵

Sukuk piyasalarının oluşturulması ve bu İslami finans havzasının İslami yöntemlerle işletilmesi önemli gerekçelerdendir. Bu yöntemler mudaraba, muşaraka ve murabaha başta olmakla, diğer faizsiz enstrümanların da iştirakiyle gerçekleştirilebilir. Kuşkusuz özellikle 2008 ekonomik krizinin İslami veya sukuk piyasalarını etkilemiş olmaması, ilerleyen süreçte gelecek krizlerin de etkilemeyeceğini ifade etmez. Bu bakımdan bu piyasaların daha da geliştirilmesi ve batması imkânsız olarak kabul edilen (too big to fail) sistem yapısına kavuşturulması en önemli gerekçeler arasındadır.²⁰⁶

Son dönem için sukuk piyasaları çok ciddi değer kazanmış ve Malezya'dan sonra Arap dünyası %30 oranla bu piyasanın ikinciliğini koruya bilmiştir. Sukuk piyasası bölgeler üzerine değerlendirilmeğe tabi tutulursa aşağıdaki şematik yapılanma ortaya çıkmaktadır:

Ülkeler	Hisse Sayı	Hacim	Piyasadaki Değeri
Malezya	1592	115393, 76	58.51%
Arap Emirliği	41	32 201	16.33 %
KSA	22	15 351,88	7.78 %
Sudan	22	13057,713	6.62 %
Bahreyn	125	6291,69	3.19%
İndonesya	70	4658,5	2.36
Pakistan	35	3447,207	1.75 %

²⁰³ Mehmet Asutay, **Conceptualising and Locating the Social Failure of Islamic Finance: Aspirations of Islamic Moral Economy v.s. the Realities of Islamic Finance**, Asian and African Area Studies, 2012, 11(93)

²⁰⁴ Ayub M., **Understanding Islamic Finance**, Singapore, John Wiley and Sons, 2009

²⁰⁵ Kalantar H. And Delaney, **Restructuring Islamic Finance Transactions in the Middle East: A New Frontier for Practitioners**, Islamic Finance News, 2012

²⁰⁶ Rankin D., **Restructuring and Buy-Buck of Sukuk**, ed. Ali R., Sukuk and Islamic Capital Markets: A Practical Guide, Global Law and Business

Katar	6	2500,79	1.27%
Kuveyt	9	1575	0.80%
Bruney	21	1175,91	0.60%
ABŞ	3	767	0.39%
İngiltere	2	271	0.14 %
Singapur	5	191.96	0.10%
Almanya	1	123	0.06%
Türkiye	1	100	0.05%
Japonya	1	100	0.05%
Gambiya	7	2.086	0.00%
Toplam	1963	197208,496	100.00%²⁰⁷

Bölgeler üzere sukukun işlem hacminin dağılımı 2006-2010 senesi zarfında değerlendirilmeğe tabi tutulmuştur. Aslında sene zarfına dikkat edersek bu 2008 ekonomik krizinden iki sene önce ve iki sene sonrasına denk geliyor. Kriz öncesi hazırlığı ve ekonomik krize karşı dayanıklılığı da yükselen trendden çıkara biliriz. Sukuklar, kendisinde sağlam denetlenmiş ve belgelenmiş bir nitelik kazandıran bir senet olarak değerlendirilmiştir. Risk olanaklarına dayanıklı bir durum sergileyen sukuklar, İslami açıdan üç temel risk olanağını konu edinmiştir. Bu risk türleri, bütün ticari işlemlerde söz konusu ola bilecek temel ve kaçınılmaz risk, dinen yasaklanan faiz, garar gibi risk olanakları ve son olarak da likidite ve ya operasyonel risk olarak değerlendirilmiştir.

Son dönem yatırım araçlarından olan sukuk piyasası 1990 senesi için Malezya'da, Arap dünyasında 2002 senesi için kurulmuştur. Benzeri faizli senetlerle kıyasladığımız zaman, vade yayılımı bakımından sukuklar sistematik riskten daha korunaklıdır, kupon getirisi de uluslararası piyasalarda yüksek işlem hacmine sahip bondlarla kıyasta daha yüksektir. Bondlar kıymetli evrak piyasasında dayanıklılığı bakımından en sağlam kıymetli kağıt olarak kabul edilmektedir. Kısa bir sürede işlem hacmini yükselten sukuk, bond

²⁰⁷ İslam Finans Bilgi Merkezi Raporu (İslamic Finance Information Center - IFIS)

senetleri gibi konvensiyonal içerikle kredi, likit, sistematik risklerle birlikte dinen yasaklanan risklerin de bulundurulmaması bakımından bu senetlerden temel fark göstermektedir.²⁰⁸

Türkiye örneğine gelince, sukukun kullanılmasına binaen çalışmalar Sermaye Piyasası Kurulu'nun 2010 yılı Mart ayında yayınladığı bir tebliğ ile varlığa dayalı kira sertifikalarının (**Sukuk**) ihracına imkân sağlamıştır. Sukukların Türkiye'deki işlem hacmi genel olarak piyasanın az bir kısmını oluşturmuş olsa da, bu faizsiz senetlerin kullanımı da katılım bankaçılığının yayılması gibi oranın yükseltilmesi ile değer kazanmıştır. Günümüzde Kuveyt Türk bankasının ihraçına başladığı sukuklar, ilerleyen zaman sürecinde Al-Baraka katılım bankasının da sukuk piyasasında aktif pozisyon alacağını ifade etmektedir. Tabii ki bu faizsiz borçlanma senedinin zamanla Türkiye'de de daha geniş yelpazede yer alacağı yoğun talep üzerine daha da artması söz konusudur.

---

²⁰⁸ Mehmet Asutay and Abdullah Turkistani, **İslamic Finance Performance and Efficiency**, Almanya, Gerlach Press, 2015, s. 201-222

SONUÇ

Osmanlı Son Dönem ve Modern Türkiye İslami Kamu Finansmanı Kaynakları olarak üzerinde durduğumuz tez konusunun birinci bölümünde Osmanlı ekonomisinin yapılanma sürecinden, temel kriterlerinden, son dönem için oluşan piyasalardan, para politikalarından bahs etmekle kamu finansmanı kaynakları üzerinde odaklandık. Özellikle dönemin kamu finansman kaynaklarından olan vakıfların fonksiyonelliğini, ilerleyen zaman sürecinde para vakıflarının oluşması ve toplumun bütün bireylerinin hizmetini karşılayan bir nitelik kazandığını ifade etmiş olduk. Osmanlı Bankasının kurulma aşamasında devletin kamu finansmanına nezareti kapsamında, merkez maliyesinin, Osmanlı'nın dış borçlanmama hassasiyetini, sanayi, ticaret ve ziraat finansmanını değerlendirmiş olduk. Bu süreç Osmanlı'nın geleneksel yapısıyla daha önce kazanmış olduğu kaynak ve sistemleri son dönemde daha da geliştirerek uyguladığını ortaya koymaktadır.

İkinci bölüm son dönem Osmanlı Ekonomisindeki kamu finansmanı olarak bilinen cizye, maktu vergileri, sevaim, havası hümayun aşarı, ganimetler ve pençek gibi temel başlıklarla, dönemin kendine özel kaynaklarını bahis konusu etmiştir. Aynı zamanda Modern Türkiye uygulamasındaki kamu finansman kaynakları olan harçlar, resim, şerefiye, parafiskal gelir, borçlanma gibi kamu kaynakları söz konusu olmuş ve her ikisinin kamunun hizmetinde kullanımına değinilmiştir. Son Dönem Osmanlı'da devletin birçok kamu hizmetini üstlenen ve nerdeyse bu harcamaları kendince minimize eden bu finansman kaynaklarının modern uygulamada tam yerini bulamıyoruz. Aynı zamanda Osmanlı döneminde alınan vergilerin zamanla aradan kaldırılması kamu vergileri arasında çok ciddi boşluklara sebebiyet vermiş ve bu boşluklar daha ağır vergilerle kapatılmıştır.

Üçüncü Bölümde Osmanlı Son dönem ve Modern Türkiye kamu finansmanında kullanılan İslami prensipler, onların bütün alanlarda kullanımı söz konusu olmuş ve her iki dönem için kullanım imkânları kıyaslanmıştır. Akabinde her iki dönemin ister kamu finansman kaynakları, isterse kamu finansman prensipleri karşılaştırılmıştır. Sonuç olarak, her iki dönem için sukukların kullanımı, kıymetli evraklar konu edinmiştir. Osmanlı son dönemi için faizsiz iç borçlanma senetleri arasında tahvil, süftece, eshamlarla karşılaştık. Bu evraklar Osmanlı'da savaşların, devlet harcamalarının artmasıyla yükselen ihtiyaç nedeniyle ortaya çıkmış ve iç borçlanmanın büyük bir kısmını karşılamıştır. Modern Türkiyedeki faizsiz senetler kapsamında değerlendirilen sukukun de işlem hacmi, yayıldığı bölgeler de söz konusu olmakla yükselen trendi, artan ihtiyaç kapsamında faizsiz kamu finansmanı odaklı bir merkezleşme bahis konusu olmuştur.

KAYNAKÇA

- Abdulaziz Bayandır, **Osmanlılarda Nazari ve Tatbiki Olarak Faiz**, İstanbul, Ensar Vakfi, 1986
- Abdulaziz Bayandır, **Bey bi'l Vefa**, DİA, İstanbul, 1992, VI/20
- Abdullatif Şener, **Sona Doğru Osmanlı**, Ankara, Birleşik Yayınevi, 2007
- Abdalmumin Ebu Zeyd, **Nahve tatviri nizamil mudaraba fil masarifi'l- İslamiyye**, Kahire, 1420/2000
- Abdülaziz Bayandır...ve öte, **İslam açısından enflasyon ve çözüm yolları**, İstanbul, Ensar Neşriyat, 1983
- Abidin Paşa, **Hava oyunları Osmanlı borsasında finansal işlemler = Konsolidenin hava oyunları ile sair muamelat hakkında müstakrazat-ı maliyyeye dair risaledir**, yayına hazırlayan Celali Yılmaz, İstanbul, Scala Yayıncılık, 2011
- Abraham Udovitch, **Partnership and Profit in Mediaval İslam**, Princeton, 1970
- Adam Smith, **Milletlerin zenginliği**, çev. Haldun Derin, Ankara, Milli Eğitim Bakanlığı, 1948
- Ahmad Shaikh Mahmud, **Towards Interest - Free Banking**, Pakistan, İnstitute Of İslamic Culture, 1991
- Ahmed Ali Abdullah, **el-Murabah Usuluha ve Ahkamuha ve Tatbikatuha fil Meşariful İslamiyye**, Hartum, 1987
- Ahmet b. Hüseyin el-Beyhaki, **es-Sünenü'l Kübra**, Haydarabad, 1344, V/350-52
- Ahmet Cevdet Paşa, **Maruzat**, hz. Dr. Yusuf Halıcıoğlu, İstanbul, Çağrı Yayınları, 1980
- Akşit M. Cevat, **İslamda Ticaret Prensipleri**, İstanbul, 2001
- Aktepe İshak Emin, **İslam Hukuku Çerçevesinde Finansman ve Bankacılık**, İstanbul, Yedirenk Yayınları, 2010
- Ali Akyıldız, **Osmanlı finans sisteminde dönüm noktası kâğıt para ve sosyo ekonomik etkileri**, İstanbul, Eren Yayıncılık, 1996
- Ali Paşa Mübarek, **el-Hilâtul Tefikiyye**, Kahire, 1422/2001, XIII, 146-47
- Andre Autheman, **Bankı Osmanî-i Şahane – Tanzimattan Cumhuriyete Osmanlı Bankası**, Çev. Ali Berktaş, İstanbul, Ofset Yapımevi, 2002
- Armağan Servet, **Ana Hatlarıyla İslam Ekonomisi**, İstanbul, Timaş Yayınları, 1991
- Armağan Servet, **İslam Ekonomisi**, İstanbul, Gündönümü Yayınları, 2005

Asutay Mehmet and Abdullah Turkistani, *İslamic Finance Political Economy, Values and İnnovation*, ed. Richard Youngs, Berlin, Gerlach Press, 2015

Asutay Mehmet, **Conceptualising and Locating the Social Failure of İslamic Finance: Aspirations of İslamic Moral Economy v.s. the Realities of İslamic Finance**, *Asian and African Area Studies*, 2012, 11(93)

Atila Yanpar, **İslami Finans İlkeler**, Araçlar ve Kurumlar, İstanbul, Scala Yayınları, 2014

Ayub M., **Understanding İslamic Finance**, Singapore, John Wiley and Sons, 2009

Barkey K., **Eşkiyalar ve Devlet (Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi)**, (Çev: Altıok, Z.), İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999

Bayandır Servet, **Çağdaş Murabahaya Etkisi Bakımından Fıkıhta Vadin Bağlayıcılığı Meselesi**, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 11, 2005

Bayandır Servet, **Din ve Ülke Farklılığının Faizin Hükmüne Etkisi**, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 14, 2006

Bayandır Servet, **Finansal Türev Varlıklar ve Bu Varlıklar Üzerine Yapılan Sözleşmelerin Fıkhi Tahlili**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2005

Bayandır Servet, **Menkul Kıymetleştirme Uygulamaları ve Fıkıhtaki Yeri**, *İstanbul Fakültesi İlahiyat Dergisi*, S. 16, 2007

Bayandır Servet, **Modern Faizsiz Finansman Araçlarından Olan Teverruk ve GES'in Fıkhi Tahlili**, Tartışmalı İlmî Toplantı, İstanbul, Konevi Kültür Merkezi, 2012

Bayandır Servet, **Sermaye ve Tarihsel Süreçte Mali Aracı Kurumların Sermayeye Yaklaşım Tarzı**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2002, S. 4

Bayandır Servet, **Şafii Fukahasının Beyu'l İ'ne Hakkındaki Yaklaşımı ve Bunun Günümüze İslami Finans Piyasalarına Yansıması**, *İstanbul İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2013, S. 28

Bekir Ali Bilgiç, **İslamda Kazanç Sistemi ve Çalışma Hayatı**, İstanbul, 1990

Belin M., **Osmanlı İmparatorluğunun İktisadi Tarihi**, Çev. Oğuz Ceylan, Ankara, Gündoğan Yayınları, 2002

Burhan Ulutan, **Bankaçılığın Tekâmülü**, Ankara, 1957

Can Fuat Gürlesel ve Prof. Dr. Kerem Alkin, **Türkiye İçin Yeni Bir Büyüme Modeli**, İstanbul, İstanbul Ticaret Odası, 2010

Caner Bakır, **Merkezdeki Banka Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası ve Uluslar arası Bir Karşılaştırma**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2007

Celali Yılmaz, **Osmanlı Anonim Şirketleri**, Scala Yayıncılık, İstanbul (Çalışma Ticaret ve Ziraat Nezareti tarafından 1918 yılında yayınlanmış olan “Memalik-i Osmaniye’de Osmanlı Anonim Şirketleri” başlıklı katalog esasında hazırlanmıştır)

Cengiz Kallek, **Mudaraba**, DİA, 30/358-363

Cengiz Kallek, **Süftece**, DİA, 38/19-21

Cengiz Koç, **Günümüz Türk Hukukuyla Mukayeseli Olarak İslam Hukukunda Ariyet Akdi**, Yüksek Lisans Tezi SÜSBE, Konya, 2007

Chapra Muhammed Umer, **İslamın Hedefleri Işığında İslamı Kalkınma Vizyonu**, çev. Mustafa Yavuz Çıkar ve Âdem Esen, İstanbul Sabahaddin Zaim Üniversitesi, İstanbul

Çatalcalı Ali Efendi, **Fetava**, İstanbul, 1210/1832, I, 1310

Değer Alper- Adem Anbar, **Osmanlı İmparatorluğunun İç Borçlanmada Kullandığı Yöntem ve Araçlar, Finans Maliye Yazıları**, S. 87, Nisan, 2010

Ebû Bekr Muhammed b. Abdülmelik b. Muhammed İbn Tufeyl, **Hay b. Yakzan**, thk. Faruk Sad, Dârü'l-Âfâkil-Cedide, Beyrut, 1978

Edhem Eldem, **Osmanlı Bankası Tarihi**, çev. Ayşe Berktaş, İstanbul, Osmanlı Bankası Tarihi Araştırma Merkezi ve Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1999

Emre Kaçar, **Vakıflarda Vergi Muafiyeti ve Vergi Teşvikleri**, İstanbul, İstanbul Ticaret Odası, 2012

Erdoğan M. Sabri, **İslam ekonomisinde tasarruf ve ekonomik gelişme**, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı (İFAV), 1992

Erol Kozak, **Bir Sosyal Siyaset Müessesesi Olarak Vakıf**, İstanbul, Akabe Yayın Ticaret ve Sanayi A.Ş., 1985

Erşan Sever, **Finans, Dış Ticaret ve Büyüme İlişkisi Türkiye Analizi**, Konya, Çizgi Kitabevi, 2009

Eskicioğlu Osman, **İslam hukuku açısından serbest piyasa ekonomisi**, İzmir, Anadolu Matbaacılık, 1995

Faik Bulut, **Tarikat Sermayesinin Yükselişi**, Ankara, Feryal Matbaası, 1995

Faik Bulut, **Tarikat sermayesinin yükselişi: İslam ekonomisinin eleştirisi**, Ankara, Öteki Yayınevi, 1995

Fara Madehah Ahmad Farid, **Shariah Compliant Private Equity and Islamic Venture Capital**, ed. Rodney Wilson, Edinburg University Press, 2012

Faruk Yılmaz, **İslam ekonomi felsefesi**, Ankara, Berikan Yayınevi, 2011

Fazıl Yozgat, **Faizsiz Ekonomi – Sosyo Ekonomik Yaklaşım**, Ankara, Araştırma Yayınları, 2010

- Feridun Emecen, **Ağnam Resmi**, DİA, I/478-79
- Fethi Gedikli, **Osmanlı Şirket Kültürü: XVI-XVII. Yüzyıllarda Mudaraba Uygulaması**, İstanbul, İz Yayıncılık, 1998
- Frank E. Vogel, Samuel L. Hayes, **Islamic law and finance: religion, risk, and return**, The Hague, Kluwer Law International Press, 1998
- Genç M., **A Study of the Feasibility of Using Eighteenth Century Ottoman Financial Records as an indicator of Economic Activity: The Ottoman Empire and the World Economy**, Cambridge, Cambridge University Press, 2009
- Genç, M., **Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi**, İstanbul, Ötüken Yayınları, 2000
- Gompers, Paul A.-Lerner, Josh, **“What Drives Venture Capital Fundraising?”**, Brooking Papers on Economic Activity. Microeconomics, Vol. 1998 (1998)
- Güran Tevfik, **Ekonomik ve Mali Yönleriyle Vakıflar**, Kitabevi, İstanbul, 2006
- Güran Tevfik, **Osmanlı Kamu Maliyesi 1839 – 1918**, GENÇ, G. ve E. Özvar edt., **Osmanlı Maliyesi Kurumlar ve Bütçeler**, İstanbul, Osmanlı Bankası Arşiv ve Uygulama Merkezi, 2006
- H.Baki Kunter, **Türk Vakıfları ve Vakfiyeleri**, İstanbul, Cumhuriyet Matbaası, 1939
- Halil Aldemir, **İslam Öncesi Mekke Ekonomisinin Kuran Daveti Açısından Değerlendirilmesi**, (Kuranın Anlaşılmasına Katkısı Açısından Kuran Öncesi Mekke Toplumu), İstanbul, 2011
- Halil Aldemir, **Kur'an-ı Kerim Penceresinden Ekonominin Sürdürülebilirliğinin Temel Dinamikleri**, Akademik Bakış: Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi, 2006, S. 10
- Halil Günenç, **Faiz, Finans ve Borsa İle İlgili Bazı Meseleler**, I. Uluslararası İslam Ticaret Hukukunun Günümüzdeki Meseleleri Kongresi, Konya, Konbad Yayınları, 1997
- Halil Sahilloğlu, **Bursa Kadı Sicillerinde İç ve Dış Ödemeler Aracı Olarak Kitabul Kadı ve Süftceler**, Türkiye İktisat Tarihi Semineri, Ankara, 1975
- Hamdi Döndüren, **Osmanlı Tarihinde Bazı Faizsiz Kredi Uygulamaları ve Modern Türkiyede Faizsiz Bankacılık Tecrübesi**, Bursa, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2008, c. 17, S. 1
- Hasan Ferid, **Osmanlı'da Para ve Finansal Kredi: Bankacılık**, hazırlayan Mehmet Hakan Sağlam, İstanbul, Başbakanlık Darphane ve Damga Matbaası Genel Müdürlüğü, 2008. 3. c., Orjinal kitap adı: **Nakid ve itibar-ı mali bankacılık**

Hasan Ferid, **Osmanlı'da Para ve Finansal Kredi: Meskûkât**, hazırlayan Mehmet Hakan Sağlam, Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı Darphane ve Damga Metbaası Genel Müdürlüğü, İstanbul, 2008; 2) Orjinal kitap adı: **Nakid ve itibar-ı mali meskûkât**

Hasan Güneri, **Türk Medeni Kanunu Açısından Vakıfta Amaç Kavramı ve Amacına Göre Vakıf Türleri**, Ankara, Sevinç Matbaası, 1976

Haydar Kazgan, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Şirketleşme**, İstanbul, Creative Matbaacılık, 1999

Haydar Kazgan, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türk Bankacılık Tarihi**, İstanbul, Creative Yayıncılık, 1997

Haydar Kazgan, **Osmanlıda Avrupa Finans Kapitali**, Roma Yayınları Ankara, 2005

Haydar Kazgan...[ve öte.], **Osmanlıdan günümüze Türk finans tarihi: Cumhuriyet'ten günümüze**, Proje koordinatörü Serpil Teoman, İstanbul, İstanbul Menkul Kıymetler Borsası, 1999

Haydar Kazgan, **Galata bankerleri**, c. 1, Ankara, Orion Yayınevi, 2005

Haydar Kazgan, **Galata bankerleri**, c. 2, Ankara, Orion Yayınevi, 2005

Hayri Domaniç, **Kıymetli Evrak Hukuku**, İstanbul, Fakülteler Matbaası, 1960

Hilal Ortaç, **Batı Anadolu'da Bir Büyük Toprak Sahibi Levanten Baltacı Monalaki**, Tarih İncelemeleri Dergisi, c. 25, S. 1., 2010

Hüseyin Al, **Osmanlı Devletinde Kambiyo İstikrarı Uygulaması (1839 - 1863)**, Ankara, Bileşik Yayınları, 2011

Hüseyin Hatemi, **Önceki ve Bugünkü Türk Hukukunda Vakıf Kurma Muamelesi**, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1969

Hüseyin Tunç, **Katılım Bankacılığı Felsefesi, Teorisi ve Türkiye Uygulaması**, Tavashlı Matbaacılık, İstanbul, 2010

Iqbal Munawar and Rodney Wilson, **Islamic Perspectives on Wealth Creation**, Edinburg University Press, 2005

Iqbal Ziauddin Ahmed Munawwar & M. Fahim Khan, **Money and Banking in İslam**, İslamabad, İnstitute of Policy Studies, 1983

İbrahim Kâfi Dönmez, **Murabaha**, DİA, 31/148-152

İmregun Oğuz, **Kıymetli Evrak Hukuku**, İstanbul, Filiz Kitabevi, 1995

İpek Nurdan, **Selanik ve İstanbul'da Yahudi Bankerleri**, İstanbul, Yeditepe Yayınevi, 2011

İsmail Hakkı Kadı, **Ottoman and Dutch Merchants in the Eighteenth Century**, edit. Suraiya Faroqhi, Hilal İnalçık, Boğaç Ergen, Leiden, Koninklijke Brill NV, 2012

Kalantar H. And Delaney, **Restructing İslamic Finance Transactions in the Middle East: A New Frontier for Practitioners**, İslamic Finance News, 2012

Karaman Hayreddin, **İslam'a Göre Banka ve Sigorta**, İstanbul, Nesil Yayınları, 1992

Kazıcı Ziya, **Osmanlı Vakıf Medeniyeti**, İstanbul, Bilge Yayınları, 2003

Kıray E., **Osmanlı'da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar**, 2. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 1995

Klengel Horst, **Kral Hammurabi ve Babil Günlüğü**, çev. Nesrin Oral, İstanbul, Telos Yayıncılık, 2001

Köprülü Mehmed Fuad, **İslam ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmalar ve Vakıf Müesseseleri 1890-1966**, haz. Orhan Fuad Köprülü, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 1983

Köse Murtaza, **Ticaret Hukuku Tarihi Açısından Mudarabe ve Commenda Ortaklıklarının Etkileşimi Hakkında Bir Deneme**, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Erzurum, 2002, S. 17

Kuran Timur, **İslam and Mammon: The Economic Predicaments of İslamism**, New Jersey, Princeton University, 2004

Kuran Timur, **İslam'ın ekonomik yüzleri**, çev. Yasemin Tezgiden İstanbul, İletişim Yayınları, 2002

Kürkçügil Masis, **Bizim İçin Ağlama İMF**, İstanbul, Everest Yayın Evi, 2002

Linda T. Darling & E. J. Brill, **Revenue-raising and Legitimacy: Tax Collection and Finance Administration in Ottoman Empire: 1560-1660**, Leiden, 1996

Lindler Rudi Paul, **Nomads and Ottomans in Midevial Anatolia**, Bloomington, 1983
Marmara Üniversitesi, Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Ekonomik Araştırma Merkezi **Özel Finans Kurumları ve Türkiye Uygulaması Sempozyumu**, İstanbul, 1998

Mehmet Boynukalın, **Senet**, DİA, 36/518-19

Mehmet Bulut, **XVII yüzyılda Osmanlılar ve Merkantalistler**, Başkent Üniversitesi

Mehmet Fatsa, **Osmanlı Vakıfları ve Vakıf Eserleri (Dini İlmi Hayat ve Sosyal Kurumlar)**, Giresun, Giresun Yayınları, 2008

Mehmet Genç, **Esham**, DİA, XIII/376-380

Mehmet Salih Kumaş, **Bir Finansman Yöntemi Olarak İş Ortaklığı Uygulaması "Mudaraba – Commenda Karşılaştırılması"**, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, c. 15, S. 1, 2006

Mısri Refik Yunus, **İslam İktisad Metodolojisi**, trc. Hüseyin Arslan, Bileşik Yayıncılık, İstanbul

Murat Çizakça, **İslamic Capitalism and Finance: Origins, Evolution and The Future**, ed. M. Fahim Khan and Mario Porzio, Malaysia, INCEIF, 2011

Murat Çizakça, **Osmanlı İmparatorluğunda İç Borçlanmanın Evrimi (15. Yüzyıldan 19. yüzyıla kadar)**, 2009

Murat Çizakça, **Para Vakıfları**, İstanbul, 1993

Murat Çizakça, **Risk Sermayesi Özel Finans Kurumları ve Para Vakıfları**, İslami İlimler Araştırma Vakfı, İstanbul, 1993

Nakagawa Rika, **The Evolution Of Islamic Finance In Southeast Asia: The Case Of Malaysiya**, **Institute of Developing Economies**, Japan, The Journal of Applied Business Research, S. 1, C. 25, January/February, 2009

Özcan Tahsin, **Günümüz Finans Kurumlarının İzlediği İki Yol ve Osmanlı Uygulamaları**, İslami İlimlerde Metodoloji, Tartışmalı İlmî İhtisas Toplantısı, İstanbul, 2010

Özcan Tahsin, **Osmanlı Devletinde Eğitim Hizmetlerinin Finansmanı, Osmanlı Dünyasında Bilim ve Eğitim**, İstanbul, İRTİCA, 2001

Özcan Tahsin, **Osmanlıda Para Vakıfları (Kanuni Dönemi Üsküdar Örneği)**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basım Evi, 2003

Özkaya, Y. (1994), **Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyanlık**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları No:157, 1994

Özsoy İsmail, **Özel Finans Kurumları**, İstanbul, Asya Finans Kurumu, 1997

Özsoy İsmail, **Türkiyede Özel Finans Kurumları ve İslam Bankacılığı**, İstanbul, Timaş Yayınları, 1987

Özsoy, **Sağlam bankacılık modeli ile katılım bankacılığına giriş**, İstanbul, Kuveyt Türk, 2012

Pamuk Şevket, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000

Parasız İlker, **Modern Bankacılık Teori ve Uygulama**, İstanbul, 2000

Perkins John, **Bir Ekonomik Tetikçinini İtirafları**, İstanbul, 2014

Ramazan Ali Gökbunar ve Alparslan Uğur, **17. Yüzyılda Osmanlı Devleti ve Batı Avrupa Devletleri'nde Mali Yapı Üzerine Savaşların Etkileri**, Maliye Dergisi, S. 159, Temmuz-Aralık, 2010

Rankin D., **Restructing and Buy-Buck of Sukuk**, ed. Ali R., Sukuk and İslamic Capital Markets: A Practical Guide, Global Law and Business, 2011

Recep Ahışhalı, "Tahvil", DİA, 39/440-42

Seif İbrahim Tag el-Din, **Maqasid Foundations of Market Economics**, ed. Rodney Wilson, Edinburg University Press Ltd, Edinburg, 2013

Sercan Karadođan, **İslam Ekonomisi: Tanım ve Metodoloji Üzerine**, İstanbul, İslam Ekonomisi Enstitüsü, 2014

Sergen Necibe, **Nasıl Sömürüldük, Sarraflar**, Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, c.5

Servet Bayandır, **The Reciprocity Principle in İslamic Law and İts Application as A Credit Risk Management Tool in Finance**, İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, S. 21, 2013

Servet Bayandır, **Faizsiz Bankacılık İşlemlerinin İslam Fıkhdaki Yeri (doktora tezi)**, İstanbul, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004

Seyyid el-Huvari, **İslam Bankaları Asniklopedisi Şeri Esaslar ve İslam Bankacılık İşlemleri, Faisal Finans Kurumu**, İstanbul

Shahid S. Doha, Abdullah Gül; under supervision of Nevzat Yalçıntaş, **Economic research institutions of the Islamic world : a directory of the Islamic Development Bank's member countries' research and training institutions in the field of economics finance and banking**, Jeddah, Islamic Research and Training Institute Islamic Development Bank, 1984

Sheikh Ghazali Sheikh Abod, **Syed Omar Syed Agil, Aidit Haji Ghazali. An introduction to Islamic finance**, Quill Publishers, Kuala Lumpur, 1992

Sırat-ı Müstakim [Sebilü'r-Reşad], **Bosna'da İslam Bankası**, , c. 7, S. 177, İstanbul, 12 Kanunisani 1327

Siddiqui Shahid Hasan, **İslamic Banking, Genesis & Rationale Evaluation & Review Prospects & Challenges**, Pakistan, Royal Book Company, 1994

Sipahi Çataltepe, **İslam-türk medeniyetinde vakıflar**, İstanbul, Türkiye Milli Kültür Vakfı, 1991

Suud Muhammed er-Rubey'a, **Sıyagut temvil bi'l-murabaha**, Küveyt, 1421/2000

Süleyman Karagüle, **Alternatif Faizsiz Banka**, İstanbul, İz Yayıncılık, 1993

Şanlı Ufuk, **Borç Kapanı: İMF - Ekonomik Savaşın Perde Arkası**, İstanbul, Selis Kitaplar, 2002

Tabakoğlu Ahmet, **Bir İlim Olarak İslam İktisadı**, İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, S.16, 2010

Tabakoğlu Ahmet, **Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi**, İstanbul, Dergah Yayınları, 1985

Tabakoğlu Ahmet, **İslam Çalışma Ekonomisi**, İslam ve Çalışma Hayatı – Ulusal Sempozyum, İzmir, İzmir İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2005

Tabakoğlu Ahmet, **İslam Ekonomisinin Tarih Boyu Oluşturduğu Kurumlar**, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı, 2007

Tabakoğlu Ahmet, **İslam İktisadı Açısından Kalkınma**, İstanbul, İslami İlimler Araştırma Vakfı Yayınları, 1987

Tabakoğlu Ahmet, **İslamda Para Politikası İle İlgili Bir Deneme**, İslami İlimler Araştırma Vakfı, Para Faiz ve İslam, Tartışmalı İlmi Toplantılar Dizisi, S.6

Tabakoğlu Ahmet, **Zihniyet ve Bilgi**, Bilgi, Bilim ve İslam Dergisi, İstanbul, Ensar Neşriyat, 2005

Tabakoğlu, Ahmet, **Osmanlı İktisat Tarihinde Enflasyon Meselesi (1300- 1750)**, M.Ü.İ. ve İslami Bilimler Fakültesi Dergisi, S. 2, İstanbul, 1985

Tartışmalı İlmi Toplantılar Dizisi, **Fıkhi Açıdan Finans ve Altın İşlemleri**, İstanbul, Ensar Neşriyat, 2012

Thornton Thomas, **The present state of Turkey or a description of the political civil and religious constitution government and law of the Ottoman Empire: the finances, military and naval establishments**, Joseph Mawman, London, 1809

Tuncay Artun, **Türkiyede Bankacılık**, İstanbul, Tekin Yayınevi, 1980

Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, **Avrupa Ekonomik Topluluğunda Bankacılık Alanındaki Son Gelişmeler ve Türk Bankacılığı**, Ankara

Türkiye’de Katılım Bankacılığı Paneli, **Türkiye’de katılım bankacılığı**, İstanbul, İstanbul Ticaret Odası, 2008

Warde İbrahim, **Islamic Finance in The Global Economy**, Edinburgh, Edinburgh University Press, 2006

Wilson Rodney, **Banking and finance in the Middle East 1999**, London, Financial Times Business Ltd London, 1998

Yüksel Aslan, **Sahte – Kar**, Berlin, VIP Security Angels, 2009

Ziya Karamursal, **Osmanlı Mali Tarihi Hakkında Tetkikler**, İstanbul, Güneş Matbaası, 1940